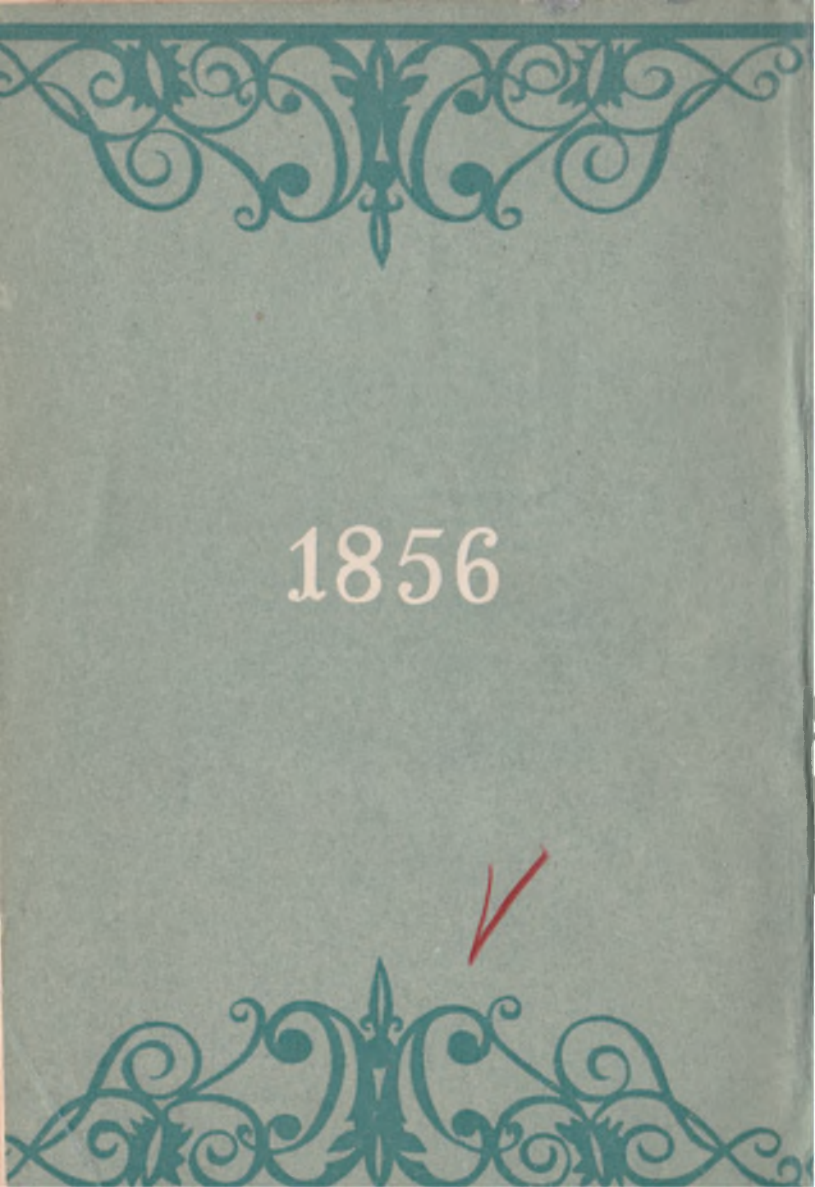
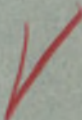

Г
БЕЙНЕ

1856

1956

HEINRICH
HEINE

AUSGEWÄHLTE WERKE
IN ZWEI BÄNDEN

BAND

III

Übersetzung aus dem Deutschen
Redaktion von
LEONID PERWOMAJSKIJ

STAATSVERLAG
FÜR SCHÖNE LITERATUR
Kiew—1956

ГЕНРИХ ГЕЙНЕ

ВИБРАНІ ТВОРИ
В ДВОХ ТОМАХ

ТОМ

III

*Переклад з німецької
за редакцією*
ЛЕОНІДА ПЕРВОМАЙСЬКОГО

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ—1956

1877
1878

NOTICE
TO THE PUBLIC

FOR
SALE

THE
PROPERTY OF

THE
MERCHANTS AND
MERCHANTS

ПОЕМИ

DOMIN

1775

1775

А Т Т А Т Р О Л Ь

Сон літньої ночі

Мотто:

«Ось вийшов з блискучого свого шатра
Князь-мурич узброєний — в битву пора!
Так з брами блискучої хмар визири
Потьмарений місяць, мов темна мара».

«Князь-мурич», Фрейліграта.

I

Геть оточене узгір'ям,
Темним, сміливим, стрімчастим,
Заколихане шумом
Диких, пінистих потоків,

Розляглося, як мрія, красне
Котерé *. В домочках білих
Скрізь балкони; красні дами
Там стоять, сміються щиро,

Сміючися, споглядають
На базар строкатий, гучний:—
Тож під дудочку танцюють
Там ведмедиця з ведмедем.

Атта Троль і чорна Мумма —
Звалась так його дружина —
Виступають, і від дива
Аж не тямляться всі б'аски.

Твердо, повагом, велично
Атта Троль танцює гордий,
Та дружиноньці кудлатій
Цноти й повагу бракує.

Так, мені здавався часом
Той її танець канкансм,
Бо при вискоках зухвалих
Grand' Chaupière* мені згадалась.

Навіть сам поводитар жвавий,
Що її провадив в путах,
Теж, здається, зауважив
Неморальність того танцю.

І не раз за тее Мумму
Батогом він бив по спині,
І ревіла чорна Мумма,
Що аж в горах віддавалось.

Цей поводитар мав на шапці
Шість мадонн, що боронити
Мали голову від кулі,
Ворога або й від кузок.

А на плечах мав поводитар
З олтаря покров барвистий,
Що служив за плащ у нього
І скривав ножі й пістолі.

Був ченцем колись поводитар,
Погім ватагом злодійським;

Щоб і тим і другим бути,
Став на службу в Дон-Карлоса *.

Як втікають Дон-Карлос мусив
Разом з цілим товариством,
А найкращі паладини
Діла чесного шукали —

(Пан Шнапганський * став
письмовцем), —

Тож тоді й наш лицар віри
Став ходити по всьому краю,
З ним же й Атта Троль і Мумма.

І ведмеді танцювали
Перед людом на базарах.
На базарі в Котере
Атта Троль танцює в пугах!

Атта Троль, що жив колись-то
Наче гордий князь дикарський,
На верхівлях вільних гірських —
Для юрби в долині скаче!

Так, за ті нікчемні гроші
Він танцює, він, що перше
Був величним, жах наводив,
Чув себе таким всесильним!

Як згадає ж молодіщі,
Панство втрачене ліснее,
Заревуть сумні гуки
У душі у Атта Троля.

Сумно гляне він, мов чорний
Фрейлігратів мурин-князь, —

Той погано бив у бубон,
Сей же зле танцює з жалю.

Співчуття йому немає,
Тільки сміх. Сама Жюльетта *
Засміялася з балкону
Розпачливим скокам звіра.

Бо нема в Жюльетти в грудях
Почуття, вона французка,
Врода — все для неї; справді,
Чарівна сама на вроду.

В неї погляди — то милий
Невід з проміння, в той невід
Наше серденько, мов рибка,
Попада, тріпоче й мліє.

II

Фрейлігратів мурин-князь
Якось так в запалі трахнув,
Не розваживши, в свій бубон,
Що, загувши, він розскочивсь.

Факт вражаючий! від нього
Затремтить усякий бубон!
Погадайте ж, що буває,
Як ведмідь розірве пута?

Раптом сміхи і музики
Заніміли, з жахом, з криком
Люд з базару геть посунув,
Дами всі поблідли разом.

Так з невільничих кайданів
Швидше вирватись потрапив
Атта Троль. Він диким скоком
Геть по вулиці погнався.

Перед ним всі розступились.
Він же видерся на скелю.
Вділ з презирством подивився,
Потім зник поміж горами.

На порожньому майдані
Зосталася чорна Мумма
І поводитар — він шалено
Кинув шапкою об землю,

Потоптав на ній ногами
Всі мадонни! Скинув плащ
І zostавсь, огидно голий.
Проклинати став ведмежу,

Чорну та бридку невдячність!
Бо вважав він Атта Троля
За товариша свого,
Навіть вивчив танцювати.

Адже він тому ведмедю
Дарував життя! давали
Надаремне сто талярів
За ведмежу пишну шкуру!

І нещасна чорна Мумма
У німій стояла тузі
Та благаючи спиналась
Перед гнівним господарем.

Та господар той ще гірше
Розлютився, бив і лаяв:
«Ти, Христина королева!
Пані Муноц! * ти, розпусто!»

Все те сталося в теплу, гарну
Пообіднюю годину;
Ніч, що потім наступила
Після дня, була розкішна.

Я просидів половину
Теї ночі на балконі,
При мені була Жюльетта.
І на зорі поглядала.

І промовила, зітхнувши:
«Кращі зорі сі в Парижі,
Як увечері зимою
Одбиваються в калюжах!»

III

Літня мрія! фантастичний,
Без мети мій спів, так само,
Як життя усе й кохання,
Як творець і всі створіння!

Бо для власної забави
Виграває і літає
По країні поетичній
Мій прудкий Пегас * коханий.

Не цнотливая він шкапа,
Не робочий кінь міщанський,

І не огир він партійний,
Що в нестямі рже й басує.

Золоті підківки має
Мій крилатий білий коник,
А вуздечку — низку перлів —
Я її пускаю вільно.

Ти неси мене, де хочеш!
У повітря, в гори-кручі,
Де клекочуть так потоки:
«Бійсь безодні божевілля!»

Ти неси в долини тихі,
Де дуби стоять поважні,
З-під коріння плине давнє
Джерело пісень солодких.

Хай я там води нап'юся,
Очі вмию,— ох, я прагну
Сеї чистої водиці,
Що видющим, мудрим робить,

Сліпоту зійма! Мій погляд
Бачить глибоко в проваллі
Атта Тролеву печеру!
Розумію, що він каже.

Дивно, як мені знайома
Видалась ведмежа мова!
Чи не чув я де тих гуків
У коханім ріднім краю?

IV

Ронсеваль *, долино славно!
Як твое імення чую,
Затремтить, запахне в серці
Квітка синяя забута!

Постає країна мрії,
Що літ з тисячу, як зникла,
І великі очі духів
Глянуть так, що я злякаюсь.

Гомін, брязкіт, люта чвара!
Б'ються франки й сарацини;
Розпачли́во і криваво
Сурма грає у Роланда!

У долині Ронсевальській
Видко «поруби Роланда»,—
Так прозвано їх, бо лицар,
Щоб собі пробить дорогу,

Так смертельно, тяжко вдарив
Тим своїм мечем Дюрандо
В скелю, що сліди zostались
І по сей день на камінні.

Тож в одній щілині темній,
Геть зарослій чагарами,
Ялівцем лежить глибока
Атта Тролева печера.

Серед любої родини,
По трудах він спочиває,

Після втоми, споглядання,
Подоріжжя світового.

Як то мило повернутись
До дітей, в печеру люблю!
Дві дочки й синів чотири
Вкупі з Муммою зростив він.

Гарно вилізани доні
І русяві, мов попівни;
Хлопці бурі, лиш найменший
Одноухий син, той чорний.

Сей найменший був мазунчик
Материн, вона, з ним гравшись,
Відкусила в нього вухо
І, милуючи, пожерла.

Молодець він геніальний,
Має зграбність гімнастичну,
І такії робить штуки,
Мов шукар славутній Масман*.

Цвіт краєвої освіти,
Любить він лиш рідну мову,
Зроду він не вчив жаргону
Ні гелленів, ані римлян.

Свіжий, вільний, жвавий, гречний,
Він ненавидить всі мила,
Умивання — нову розкіш,
Так, як і дотепний Масман.

А найбільш він геніальний,
Як на дерево дереться,
Що над кручею із скелі
Із щілини виростає.

І на гору він вилазить,
Де вночі уся родина,
Коло батька посідавши,
Розмовляє в тихий вечор.

І розказує їм батько,
Як він жив колись у світі,
Як людей, міста він бачив,
І терпів багато лиха,

Мов той славний син Лаертів *,—
Атта Троль лиш тим не схожий,
Що й дружина з ним ходила,
Вірна, чорна Пенелопа.

Атта Троль розповідає
Їм про славу колосальну,
Що, танцюючи мистецьки,
Залучив собі між людьми.

І старі, й малі,— казав він,—
Аж не тямилися з дива,
Як було під гуки дудки
Танцював він на базарах.

А найбільше тії дами
(Знаються ж на тім найбільше!)
Страх плескали у долоні
І очима любо грали.

О, мистецьке славолюбство!
З усміхом старий танцюра
Згадує, як свій талан
Уявляв він перед людом.

І в великому натхненні
Хоче ділом доказати,
Що не марний самохвалець,
А митець великий справді:

Миттю схоплюється з місця
І спинається на дїби,
І танцює, як давніше,
Той гавот, танець свій славний.

Мовчки всі, пороззявлявшись,
Поглядають ведмежата,
Як вистрибує їх батько
Дивно в місячному сяйві.

V

Між родиною в печері
На спині, слабій душею,
Атта Троль лежить, задумавсь,
Лапу ссе, гарчить невпинно:

«Муммо, Муммо, чорна перло!
Я тебе в світовім морі
Виловив, і в тім же морі
Я тебе згубив ізнову!»

«Чи з тобою я побачусь
В сьому світі, чи на тому,
Де душа твоя від шерсті
Визволиться й просіє?»

«Ох! коли б я міг іще раз
Милу мордочку лизнути,
Любу Мумму ту солодку,
Наче вимашену медом!

«Щоб хоч раз мені почути
Пах, що завжди від моєї
Мумми чорної походить,
Наче пахощі від рожі!

«Ох! в кайданах Мумма гине,
В теї бридкої звірини,
Що людиною зоветься —
І кричить: я пан створіння!

«Смерть і пекло! Тії люди,
Ті пани ясновельможні,
З високості, гордо, пишно
Поглядають вниз на звірів,

«В нас жінок, дітей хапають,
В'яжуть, мучать нас, мордують,
Ще й провадять торг поганий
Шкурою і тілом нашим!

«Ще й себе вважають в праві —
Отакі бридкії вчинки
Над ведмедами вчиняти,
І зовуть се людським правом!

«Людське право! людське право!
Хто ж се дав вам тее право?
Не натура ж, бо вона
Не бува ненатуральна.

«Людське право! хто то дав вам
Привілегії отії?
Вже ж не розум,— бо ніколи
Не бува він нерозумним.

«Люди! та невже тим ліпші
Ви од інших, що їсте ви
Все печене та варене?
Ми — їмо сировину;

«А вкінці виходить скуток
Все однаковий,— не їжа
Робить славним: той славетний,
В кого вчинки й думки славні.

«Чи не тим ви, люди, ліпші,
Що наука й хист ведеться
Добре вам? Але ж і ми
В тім'я довбнею не биті.

«Чи нема ж собак учених?
Або коней, що рахують,
Мов купці? чи ж не чудово
Зайці в бубон вибивають?

«Чи бобри не мають слави
В гідростатиці віддавна?
Хто ж то винайшов клістири
Для людей, коли не буцли?

«Чи ж осли не пишуть критик?
Чи комедії не грають
Мавпи? Хто ж є кращий мімік,
Як батавія, кіт морський?»

«Солов'ї чи ж не співають?
Де ж співець над Фрейліграта?
Хто співав про лева краще,
Як земляк його верблюду?»

«Танцюристий хист підняв я
Сам високо так,— як Равмер *
Хист письмацький: чи ж не гірше
Пише він, ніж я танцюю?»

«Люди, чим же так ви ліпше
Нас? Високо ви несете,
Голову, та в голові
Думки низькії снуються.

«Люди, чи не тим ви ліпше
Нас, що маєте ви шкуру
Гладку й слизьку? поділяйте ж
Із гадюками ту вроду.

«Людський рід, двоногі змії!
Розумію я, для чого
Одіж вам! Чужою шерстю
Криєте гадючу нагість.

«Діти, діти! стережіться
Від безшерстої потвори!
Дочки! не впевняйтесь тому
У штанах бридкому звірю!»

Дальш доводити не хочу,
Що ведмідь в своїй зухвалій
Нісенітниці провадив,—
Ніби звірі людям рівні.

Бо таки ж, нарешті, сам я
Чоловік, і я не хочу
Переказувати брідню,
Бо, нарешті, се ж образа!

Чоловік я сам, і ліпший,
Ніж усі другії звірі;
І користі свого стану
Я ніколи не зречуся.

І до бою з кожним звірем
Стану й буду битись вірне
За людей і за святее
Прирождённое людське право.

VI

Але, може, то й корисно
Нам, створінням вищим, ліпшим
На землі від звірів інших
Знати, що гадають нижчі.

Так, в тих нязьких, темних, бідних
Сферах нижчої громади
Поміж звірів всюди чути
Гордість, лихо й нарікання.

«Чи ж осли не пишуть критик?
Чи комедії не грають
Мавпи? Хто ж є кращий мімік,
Як батавія, кіт морський?»

«Солов'ї чи ж не співають?
Де ж співець над Фрейліграта?
Хто співав про лева краще,
Як земляк його верблюдо?»

«Танцюристий хист підняв я
Сам високо так,— як Равмер *
Хист письменський: чи ж не гірше
Пише він, ніж я танцюю?»

«Люди, чим же так ви ліпше
Нас? Високо ви несете,
Голову, та в голові
Думки низькії снуються.

«Люди, чи не тим ви ліпше
Нас, що маєте ви шкуру
Гладку й слизьку? поділяйте ж
Із гадюками ту вроду.

«Людський рід, двоногі змії!
Розумію я, для чого
Одіж вам! Чужою шерстю
Криєте гадючу нагість.

«Діти, діти! стережіться
Від безшерстої потвори!
Дочки! не впевняйтесь тому
У штанах бридкому звірю!»

Дальш доводити не хочу,
Що ведмідь в своїй зухвалій
Нісенітниці провадив,—
Ніби звірі людям рівні.

Бо таки ж, нарешті, сам я
Чоловік, і я не хочу
Переказувати брідню,
Бо, нарешті, се ж образа!

Чоловік я сам, і ліпший,
Ніж усі другії звірі;
І користі свого стану
Я ніколи не зречуся.

І до бою з кожним звірем
Стану й буду битись вірне
За людей і за святее
Прирождённое людське право.

VI

Але, може, то й корисно
Нам, створінням вищим, ліпшим
На землі від звірів інших
Знати, що гадають нижчі.

Так, в тих низьких, темних, бідних
Сферах нижчої громади
Поміж звірів всюди чути
Гордість, лихо й нарікання.

Все природне, історичне,
Все звичайне, справедливе,
Всім літ з тисячу відоме,—
Одверта зухвала морда.

Молодим старії гордо
Все гарчать про злу науку,
Що загрожує культурі
І гуманності на світі.

«Діти! — Атта Троль гукає
І качається по голім
Незастеленому ложі:—
Нам належиться прийдешність!

«Якби всяк ведмідь, всі звірі
Та були моєї думки,
Ми б, злучивши наші сили,
Подолали б всіх тиранів.

«Якби дикий вепр з'єднався
Із конем, а слон, як брат,
Хоботом своїм обняв би
Роги чесному воліві,

«Вовк з ведмедем різних мастей,
Мавпа з цапом, навіть заець,—
В товариство всі з'єднались,
Перемога б стала певна.

«Згода, згода! се найперше,
Що нам треба. Поодинці
Нас потопчуть,— але вкупі
Ми гнобителів затопчем.

«Згода, згода! — переможем,
Скинемо те горде панство
Монополії бридкої!
Буде звірське праве панство.

«Головні закони — рівність
Всіх створіннів божих, — дárма,
Хто якую віру має,
Хто на масть який, чим пахне.

«Рівність правая! осел в нас
Буде вищим урядовцем,
Лев при то́му часом мусить
До млина мішки возити.

«Щодо пса, то, правда, єсть він
Здавна вже послугач людський,
І багато тисяч років
Як собака жив між людьми;

«Але в вільнім краю верне
Він собі права одвічні,
Що не мають бути зламáні,
Скоро він придбає слави.

«Так, жиди в нас навіть мусять
Право рівності одержать,
І закон їх постановить
Нарівні з другими звірми.

«Тільки танець на базарах
Заборонений їм буде*, —
Заборону сю роблю я
В інтересі мого хисту.

«В. раси їхньої немає
Почуття до стилю,— в танці
Пластики нема, а сее
Смак псує поміж народом».

VII

Сумно в логові сумному,
В колі рідному сидить
Атта Троль, той ворог людський,
І реве і зуби скалить.

«Люди, наволоч химерна!
Все вам смішки! — ваші смішки
І кормига ваша брідка
Згине хутко в день великий!

«Обража мене найгірше
Рух отой кислосолодкий
В них на мордах,— не терплю я
Того усміху людського!

«Як на білому обличчі
Я побачу рух сей клятий,
Повертаються від злості
В животі в мене всі кишки.

«Ще зухваліше, ніж в мові,
Виступає в тій усмішці
Вся глибока безсоромність.
Що сидить у людських душах.

«Все посміхуються! Навіть
І тоді, коли повинні
Найповажніш быть,— у хвилию
Урочистую кохання!

«Все посміхуються! В танці —
Й там сміються! Зневажають
Тим сей хист, а він повинен
Завжди культом быть поважним.

«Так, танець за давніх-давен
На меті мав благочестя;
І жерці кругом престола
Йшли було в святому колі.

«При ковчезі заповітнім
Танцював колись Давид;
Танець був служенням богу,
То — молилися ногами!

«Отже, й я танець так само
Розумів, як танцював я
На майданах перед людом —
І придбав собі тим слави.

«Слава та, я признаюся,
Завдавала серцю втіхи,
Бо від ворога почути
Дивування — любо нам!

— Та вони й в ентузіазмі —
Усміхаються! Безсилий
Проти них той хист танечний,
Легкодушні люди завжди!»

VIII

Часто в світі чесні люди
Не конечно гарно пахнуть,
Слуги ж панські уживають
Завжди амбру та лаванду.

Від людей, душею чистих,
Часто тхне зеленим милом,
На негідному ж створінні
Аж блищить олій рожевий.

Хай же носа не копилить
Любий мій читець, коли він
В Атта Тролевій печері
Не згада арабських спецій.

Хай побуде він зо мною
В душнім та важкім повітрі,
Де герой мій своєму сину
Мов із хмари промовляє:

«Сину, сину мій мизинний!
Притулись до морди батька
Ти своїм єдиним вухом,
Вислухай поважне слово!

«Стережись від людських думок,
Бо загубиш душу й тіло!
Між всіма людьми немає
Справедливої людини.

«Німці перш були порядні,—
Ті сини Туїскіона *

Наші родичі віддавна,—
Отже й тії зледащили:

«Віру стратили й побожність,
Атеїзм вони провадять...
Сину, сину, стережися
Бауера й Фейербаха *!

«Та не будь ти атеїстом,
Незвіром, що без поваги
До творця,— бо тож творець
Нам створив сей світ великий!

«Угорі і сонце й місяць
І зірки усі,— хвостаті
Так же само, як безхвості,—
Все то одсвіт його сили.

«Долі і земля, і море —
То луна святої слави,
На землі створіння кожне
Почува величність бога.

«Навіть щонайменша кузка
В бороді у богомільця
З мандрівцем іде на прощу,
Вічному хвалу співає!..

«Там у зорянім наметі,
На престолі золотому,
Владар наш сидить величний,—
Се ведмідь здоровий білий.

«Біла, наче сніг, без плями,
Ясна шерсть його; над чолом
Діамантова корона,—
Небеса всі осіяла.

«Скрізь гармонія в обличчі
І діла німії думок;
Тільки берлом він порушить —
І лунають співом сфери.

«А в ногах сидять лагідно
Ведмеді святі, що в світі
Тихо все терпіли,— в кігтях
Держать мученицькі пальми.

«Часом інший раптом скочить,
Потім другий, святим духом
Зрушений і — глянь! — танцюють
Дивний танець урочистий...

«Ласки божої проміння
Заміня талан їм в танці
І, раюючи душею,
Виплигнуть хотять із шкури!

«Чи то й я, Троль недостойний,
Буду гідний того щастя,—
Від земної злої долі
Перейти в той край віради?

«Чи й мені перед престолом,
Там у зорянім наметі,
Танцювати доведеться
З пальмою, в промінні слави?»

IX

Мов язик червоно-ярий,
Що той чорний Фрейліґратів
Негрський князь з досади люто
Витріщає з чорних уст,—

Вийшов місяць так із темних
Хмар небесних. Десь далеко
Б'ють джерела невсипущі,
Цілу ніч вони лютують.

Атта Троль стоїть самотньо
На шпилі, на любій скелі,
Самотній реве на кручі,—
Свище вітер опівночі.

«Так, ведмідь я! я ведмідь той,
Що незграбою, кудлаєм,
Ревуном і товстолапим
І бог зна ще як взивають!

«Так, ведмідь я! я ведмідь той!
Я опудало отее,
Я той дурень, що приймає
Ваші посміхи й наругу!

«Я на глум вам здавсь! і мною ж,
Мов яким страшилом, завжди
Дітвору лякати звикли,
Дітвору ледачу людську.

«Я посмішище отее,
Що баби в казках виводять,

І я вголос визнаю се
Перед всім нікчемним людом.

«Чуєте ви всі? — ведмідь я!
Свого ж роду не стидаюсь,
Я пишаюсь, мов походжу
Від Мойсея Мендельсона *!»

Х

Постаті суворі й дикі
Десь бредуть на четвереньках
І дорого пробивають
В темнім гаю опівночі.

Батько Атта Троль ступає,
З ним синочок одноухий.
Там вони спинились в гаю,
Де лежить кривавий камінь.

Атта Троль реве: «Сей камінь —
Се алтар; отут друїди,
Ще за часів бузувірства,
Для богів — людей вбивали.

«О, страшенная бридота!
Як подумаю, то дибом
Шерсть мені встає на спині,—
Лити кров для слави бога!

«Правда, що тепер мудріші
Люди стали,— не вбивають

Одне бдного в догоду
Богові й небесним силам!

«Не побожне божевілля,
І не мрії, і не дурість,—
Заздрість тільки й самолюбство
До гризні людей призводить.

«Всі навзаводи спішаються
До розкошів сього світу,
Скрізь гармидер, колотнеча,
Кожний з них для себе краде!

«Хтось один — маєток спільний
Для себе загорне в спадок,—
Та й кричить, що має право,
Право власності й маєтку!

«Право власності й маєтку!
О, брехні й крадіжки право!
З дурістю лукавство сплести
То людина тільки вміє.

«Бо натура не створила
Жадних владарів; без сховів,
Без кишень на наших шкурах
Всі на світ ми породились

«І ні в кого з нас немає
Природжених тих мішечків,
Щоб росли на шкурі зверху,
Де б ми крадене ховали.

«Тільки те створіння гładке,
Що в чужую шкіру штучно
Одягається,— те вміє
Штучно й торбу змайструвати.

«Схов, кишенья! неприродна
Та кишенья, як і власність,
Як і право на маєтки,
Злодіяки тії люди!

«Ненавиджу я їх палко!
Це прийми ти, сину, в спадок.
Мусиш тут при алтареві
Присягнуть ненависть вічну!

«Ворогом будь злomu кодлу,
Що в кормизі нас тримає,
Не прощай ти їм довіку.
Присягай же тут, мій сину!»

Син присяг, як в давні часи
Ганнібал *. А місяць страшно
Освітив промінням жовтим
Камінь той і мізантропів...

Іншим часом розкажу вам,
Як ведмедик той дотримав
Свого слова; наша ліра
Вславить тее в іншій пісні.

Щождо Атта Троля, власне,
Ми його тепер покинем,
Чим пізніше пустим кулю,
Тим вона певніше влучить.

Бо вже всі розвідки слідчі
Скінчені. Злочинцю лютий
Проти маєстату люду,—
Завтра виступлять на тебе!

XI

Наче сонні баядерки,
Гори дивляться холодні
В сорочках з туману білих,
Що колише ранній вітер.

Але хутко їх розбудить
Сонця бог, промінням скине
Покриття із них остатне
І нагу красу осяє.

Раннім ранком ми з Ласкаро
Подались на полювання
На ведмедя. Уполудні
Ми до Pont d'Espagne¹ дійшли.

Так місток звать, що провадить
Від французів до іспанців;
Тії варвари західні
Літ на тисячу відстали,

Літ на тисячу одстали
Від нових звичаїв світа;
Наші варвари на сході —
Ті одстали лиш на сто літ.

¹ Іспанський міст (франц.).

Тихо й сумно покидав я
Землю славную французьку,
Рідний край святої волі
І жінок, мені коханих.

Серед Pont d'Espagne убогий
Там сидів іспанець,— злидні
Крізь дірки плаща свіtilись,
Злидні і в очах свіtilись.

Він старую мандоліну
Сіпав пальцями худими;
Прикрій дренькіт відбивали
Кручі — наче насміхались.

Він раз по раз нахилявся
Над безоднею й сміявся,
Грав дедалі все безладніш
І співав слова такі:

«Маю я в моєму серці
Золотий маленький столик,
Там при столику маленькім
Золотих стільців чотири.

«На стільцях маленькі дами,
Золотії стрілки в косах,
Всі сидять і грають в карти,
Тільки Клара виграє.

«Виграє й сміється хитро.
Ох, в моєму серці, Кларо,
Будеш завжди вигравати,
Бо всі козирі ти маєш».

Далі йдучи, сам до себе
Говорив я: «Божевілля
Там співа на тому мості,
Що в Іспанію провадить.

«Чи то хлопець той єсть образ
Думок двох країн сусідніх,
Чи він, може, свого люду
Неподобний заголовок?»

Перед вечором дійшли ми
До нещасної Посади,
Там же *ollea-potrida*¹
Парувала в брудній мисі.

Там же їв я і *garbanzos*²
Тверді й тяжкі, наче кулі,
Що й для німця вже нестравні,
Хоч і зріс він на галушках.

Ліжко теж було до пари
Кухні тій. Блощиць в нім сила,
Мов наперчено.— Блощиця
Найлютіший ворог людський!

Гірш ніж сильний натиск гніву
Тисячі слонів сердитих
Злість єдиної блощиці,
Що по вашім ліжку лізе.

¹ Страва з овочів та м'яса (*іспан.*).

² Галушки з горохового борошна; страва бідняків
(*іспан.*).

Дать себе кусати тихо —
Се погано,— тільки ж гірше
Роздушить її, тоді вже
Не засне́те цілу ніч.

Найстрашніша річ на світі
Бійка з поганню тією,
Із блощицями змагання,
Що за зброю мають сморід!

ХІІ

Що вигадують поети
Навіть тихі! де ж,— говорять
І співають, що натура
Се велика церква божа;

І краса тієї церкви
Славу господу ясує;
Місяць, сонце й зорі висять
Під склепінням наче лампи.

Хай так буде, добрі люди!
Та признайтеся — в тій церкві
Сходи дуже невігідні,
Препогані, подлі сходи!

Те влізання та злізання,
Те стрибання й дряпанина
По каміннях, це мені
Томить душу, томить ноги.

Поруч мене йшов Ласкаро,
Довгий та блідий, мов свічка!
Не говорить, не сміється
Той умерлий син відьомський.

Так, бо кажуть, що він мертвий,
Вмер давно, а тільки мати,
Та Урака,— чарівництвом
Ще держить його на світі...

Ой, ті проклятії сходи!
Як в безодню не злетів я,
Як zostались в'язи цілі —
Того й досі не збагну я.

А джерела гомоніли!
Вітер так ялини шарпав,
Аж гули! Зненацька збіглись
Темні хмари... от негода!

У хатиночці рибальській
Близько Lac de Saube¹ знайшли ми
Врешті захист і форелі;
Лепська риба ті форелі!

Там сидів на м'якім кріслі
Сивий дід, старий рибалка,
Дві хороші сестрениці,
Мов ті анголи, при ньому.

¹ Озеро Гобе (франц.).

Анголи гладкі, фламандські,
Наче вискочили з рамок
Рубенсових *: злотокосі,
Ясноокі, заживненькі.

На червоних щічках ямки,
Хитроці на них сміються,
Тіло міцне та розкішне,
Так що й страх бере і втіха.

Гожі, милії створіння!
Так вони змагались любо:
Що дати пить слабому дядьку,
Що йому більш до сподоби?

Ось одна приносить склянку
З цвітом липовим вареним,
Друга конче напросилась
Напоїти бузиною.

«Та не хочу я нічого!»
Дід покликнув нетерпляче:
«Дайте лиш вина, то краще
Я гостей ним почастую!»

Чи було вино то справді,
Що я пив при Lac de Gaube,
Я не знаю. В Брауншвейгу
Я б гадав — погане пиво.

Чорний був той міх козиний,
І смердів він надзвичайно,
Дід же пив вино так втішно,
Звеселився й поздоровшав.

Розказав нам про події
Перенощиків, бандитів,
Що по волі проживають
У дібровах піренейських.

Ще і давніх розповідків
Знав багато дід, між іншим
Розказав, як в давні часи
Бились велети й ведмеді.

Так, то велети й ведмеді
Там змагалися за владу,
За долини та за гори,
Поки люди не настали.

Люд прийшов, і повтікали
Велети всі геть з країни,
Збиті з толку; мало мозку
В головах таких великих.

Ще ж говорять: тії дурні,
Як допхалися до моря
І побачили, що небо
В хвилях синіх одбивалось,

То й подумали на море,
Що то небо — і сунули
Хутко, мавши віру в бога;
Там усі і потопились.

А ведмедів, що zostались,
Чоловік тепера нищить,
І щороку менше й менше
Зостається їх по горах.

«Так одні,— старий промовив:—
Другим місце одступають,
А як наші люди згинуть,—
Панство карликів настане,

«Тих людців лукавих, мудрих,
Що тепер живуть у горах,
Золоті багаті руди
Все копають та збирають;

«Як вони з гір виставляють
Хитрі голови маленькі,—
Сам при місяці я бачив,—
Жах мене брав за прийдешність!

«Влада грошей і дрібноти!
Ох, боюсь, що наші внуки,
Мов ті велети дурнії,
В небо-море повтікають!»

ХІІІ

Між горами в чорній балці —
Озеро, вода глибока.
З неба смутно поглядають
Бліді зорі. Ніч і тиша.

Ніч і тиша. Плескіт весел.
З тихим плеском, таємничо
Плине човник. Замість діда
Перевозять нас дівчата.

Зручно правлять у темноті
Часом блискають при зорях
Їхні дужі, голі руки
І великі сині очі.

Край менé сидить Ласкаро,
Як і перш, блідий, мовчázний.
Жах пройняв мене, — я здумав:
Чи один він тільки мертвий?

Може, я і сам вже мертвий,
І пливу тепер під землю
З марищами поруч себе
У холодне царство смерті?

Може, озеро — то темні
Хвилі Стіксу *? Прозерпіна *
По менé замість Харона *,
Може, сих служниць послала?

Ні, я знаю, що не вмер я,
Ще не згас — в душі у мене
Ще горить, палає, грає
Полум'я життя живеє.

Сі дівчата, що веслюють
І зручненько правлять, часом
Бризкають водою в мене,
І сміються, і пустують —

Сі дівки здорові, свіжі,
Се не марища непевні,
Не кошачі душі з пекла,
Не служниці Прозерпіни!

Щоб допевнитися добре,
Що вони не з того світу,
Що я сам живу і чую,
Я себе запевнив ділом,

Притулив уста хуленько
До тих ямочок на щоках,
І я зважив зараз в думці:
Як цілую, то живу!

А на бѣрезі іще раз
Цілував дівчаток любих;
Бо вони за переправу
Тільки сю приймали плату.

XIV

В сяйві-золоті сміються
Фіалкові узгір'я,
А на пригорі сільце
Мов гніздечко чепурнее.

Видряпавсь туди я — бачу,
Що старі всі полетіли,
А зосталась дома тільки
Молодь, що літатъ не вміє.

Гарні хлопчики й дівчатка,
Всі закутані в червоні
Й білі хусточки вовняні,
Всі вони в весілля грались.

Я грання не перебив їм,
Бачив, як той закоханець,
Князь-пацюк¹, став на коліна
Перед кицькою-княжною.

Бідний князь! До шлюбу стане
З кралею. Мурчить суворо,
Укусила, потім з'їла;
Миш сконала, гра пропала.

Цілий день сливе пробув я
З дітьми, з ними розмовляв я
Дуже щиро. Знать хотіли
Діти, хто я й чим займаюсь?

«Друзі,— мовив я,— німецька
Та земля, де я вродився;
Там багато є ведмедів,
Отже, я собі мисливець.

«Облупив я не одного
З тих ведмедів, так за тєє ж
Шарпали таки немало
І мене ведмежі кігті.

«Ті невилізані дурні,
Що я з ними битись мусив
В себе в милім ріднім краю,
Хутко вже мені обридли.

«І сюди помандрував я
Звіра кращого шукати;
Хочу спробувати сили
На великім Атта Тролі.

¹ Пацюк — миш, щур. (Прим. Лесі Українки).

«Отакий сперечник славний
Варт мене. Ох, в ріднім краю
Часом я з такими бився,
Що й за перемогу сором!..»

Як прощавсь я, танцювали
Всі малі навколо мене
І співали в тому крузі:
«Girofflino, girofflette!¹

І, хизуючись, до мене
Уклонила наймолодша
Двічі, тричі, штири рази
І тоненько заспівала:

«Короля коли зустріну,
Я йому вклонюся двічі,
Як зустріну королеву,
То вклонюся їй аж тричі.

«Як же шлях мені заступить
Чорт з рогами, то вклонюся
Двічі, тричі, штири рази...
«Girofflino, girofflette!»

«Girofflino, girofflette!»
Залунав гурток, химерно
Вирував навколо мене
Іх танок, бриніли співи.

Як зійшов я у долину,
Здалека лунало мило,
Мов пташине щебетання:
«Girofflino, girofflette!»

¹ Жирофліно, жирофлетте! (франц.).

Величезні кручі, скелі,
Скрізь потріскані, побиті,
Дивляться, немов потвори,
З давніх-давен скам'янілі.

Дивно! сиві хмари в'ються
Понад нами, наче тіні,
Мов бліді наслідування
Тих фігур камінних диких.

Здалека поток лютує,
Вітер виє між горами!
Гучний гомін, невмолимий
І фатальний, наче розпач.

Скрізь непевна самотіна!
Чорна галич посідала
На кривих старих ялинах,
Важко б'є слабкими крильми.

Поруч мене йде Ласкаро,
Мовчазний, блідий; та й сам я
Був неначе божевілля
Рядом з смертею лихою.

Брідка, дика то містина,
Певне, проклята! Здається,
Кров я бачу на корінні
Там під деревом струхлілим.

У тіні стоїть хатина,
Вросла в землю, соромлива,

Наче з бязким благанням
Дивиться убога стріха.

Люди, що у тій хатині,
То каго́ти *, то зостанки
Племені, що у темно́ті
Доживае вік злиденно.

В серці басків * ще і досі
Не зникае обридливість
До каго́тів. Темний спадок
Давніх темних ча́сів віри.

У Баньерському соборі *
Є маленька хвіртка в ґратах;
Паламар казав,— ті двері
Зроблені задля каго́тів.

Бо вони колись не сміли
Входить в інші двері в церкву,
А скрадались потихеньку
В божий дім на бічні двері.

Там на низькому ослоні
Осторонь каго́т молився,
Мов зара́жений, окроме,
Одрізнившись від громади.

Та свічки церковні ясно
Й весело тоді горіли,
Світло тее розганяло
Марища віків середніх.

Надворі зоставсь Ласкаро,
Я ж зайшов у низьку хату
До кагота. І подав я
Руку братові, як друг.

Я поцілував дитину,
Що, до грудей його жінки
Причепившись, жадно ссала,
Пауком слабим здавалась.

XVI

Глянути на те верхівля
Здалека,— воно сіяє
Наче в золоті, в кармазині,
Гордо в сонячнім промінні.

Але зблизька геть зникає
Та краса,— так і при інших
Всіх земних дивах буває —
Дурять нас ефекти світла.

Зблизька золото й кармазини —
Ах! то тільки марний сніг!
Марний сніг,— журливо, тихо
Нудиться він в самотині.

Ставши там вгорі, почув я,
Як рипів той сніг нещасний
І байдужим, зимним вітрам
Скаржився на білі злидні.

Він зітхав: «Ох, як тут довго
Лізе час у цій пустині!
Сі години безконечні!
Кожна з них замерзла вічність».

«Ох, я бідний сніг! Якби ж то
Міг я геть з сього верхівля
На долину тую впасти,
На долину, вкриту квітом!»

«Я б розлився там потоком,
Дівчина з села найкраща
З усміхом собі вмивала б
Личко хвилею моєю».

«Так! і, може б, я поплинув
Аж у море, там я став би
Перлою, тоді я міг би
Буть оздобою в короні!»

Я почув ту річ і мовив:
«Любий снігу, я не знаю,
Чи тебе спітка в долині
Отака велична доля».

«Заспокойся! Мало хто в нас
Перлою стає,— скоріше
Міг би ти в калюжу впасти
Та й зробитися болотом».

Поки я такії речі
Промовляв до того снігу,
Стрілив хтось, і з високості
Впав додолу темний шуляк.

То був жарт мого Ласкаро,
Жарт мисливський. Вид в Ласкаро
Був поважний, нерухомий.
Тільки йшов димок з рушниці.

Мовчки вирвав він перо
Птахові з хвоста й, за шапку
Гостроверху застромивши,
Далі він собі подався.

Дуже прикрий був то вигляд,
Коли тінь з пером на шапці
По снігу нагірнім білім
Довга й чорна посувалась.

XVII

Є долина, мов провулок,
Звуть її «дорога дүхів»;
Стрімкі бєскиди знялися
Вгору по обидва боки.

Там, на кручі найстрашнішій.
Високо стоїть на чатах
Хатка, де живе Урака;
Я пішов туди з Ласкаром.

З матір'ю держав він раду
Таємничую, на мигах,
Як би того Агта Троля
Приманити і забити.

Слід його ми добре взнали,
Не втече від нас тепера.
Вже тобі тепер не жити
На сім світі, Атта Тролю!

Чи стара ота Урака
Справді відьма знаменита,
Як то люди піренейські
Поговорюють про неї,

Не берусь я того зважить.
Знаю тільки, що подоба
То непевна. І непевний
Погляд тих очей червоних.

Злий, проникливий той погляд.
Кажуть люди, що як гляне
На корову,— в ту ж хвилину
Молоко в корови згине.

Запевняють, що їй треба
Лиш погладити рукою,
Щоб свиня пропала сита,
Або навіть віл здоровий.

За такі її злочинства
Люди часто позивали
До судді, але суддя той
Був новітній вольтер'янець.

Світським був він чоловіком,
Легким мислями, без віри,
Одвертав скептично скарги,
Навіть часом насміхався.

Працю теж Урака має
Чесною, про людське око:
Продає гірськеє зілля
Та набитих клоччям птахів.

Тож була тих натуралій
Повна хата. Страх як пахло
Блекотою, бузиною,
Різним зіллям та корінням.

Шуляків там збір великий
Вистановлено чудово,
Все з розпущеними крильми,
З величезними дзьобами.

Чи то пахощі від зілля
В голову мені вступили?
Тільки моторошно стало,
Як побачив я тих птахів.

Може, то закляті люди,
Може, їх лихії чари
Обернули в сих набитих
Нещасливих мертвих птахів.

Дивляться так нерухомо,
Жалібно та нетерпляче,
І, здається, часом скося
Погляд кидають на відьму.

Та вона, ота Урака,
Біля коминка присіла
Вкупі з сином, з тим Ласкаром,
Топлять оливо, ллють кулі.

Ллють вони згубливі кулі,
Щоб забити Агта Троля.
Як же прикро племінь блиска
На відьомському обличчі!

Шепче тонкими губами
Раз у раз, але без гуку.
Певне, то вона чарує,
Щоб вдалися добрі кулі.

Усміхається й киває
Часом синові. Ласкаро
Діло робить, все поважний
І мовчазний, наче смерть.

І мені враз млосно й жарко
Стало в хаті, освіжитись
До вікна пішов я й глянув
На широкою долину.

Що я там в той час побачив —
А було то в час північний —
Розкажу про те по правді
І гарненько в главах дальших.

XVIII

Місяць був якраз уповні
В ту непевну ніч на Йвана,
Як мисливська дика згряя
По дорозі духів гналась.

Стоячи в гнізді відьомським,
Я з вікна міг дуже добре
Бачить поїзд тих привіддів,
Як летів він по долині.

Вибрав я хороше місце,
Досхочу міг надивитись
На непевную забаву
Виходців із того світу.

Ляск нагайок, свист, гукання!
Кінське ржання, брех собачий!
Сміх і гук мисливських сурем!
Як то весело лунало!

Мов передне військо, бігла
Дичина чудна юрбою,
Дикі вепрі та олені,—
Мчала вслід собача мётка.

Там мисливі з різних сторін,
Та й зовсім із різних часів,—
При Німвроді Ассірійським *
Був, наприклад, Карл Десятий *.

Мчали всі на білих конях
Наче буря. Поспішали
Піші ловчії з хортами,
Тут же з по́світами джури.

Пізнавав я не одного
В навісній тій зграї:—лицар,
Що в злотистій зброї сявав,
Не король же то був Артус *?

Чи ж не з Данії Ож'є *
Там у панцирі зеленім
Зеленів так, що здавався
Наче жаба весняна?

Там були й герої думки,
Їх пізнав я там багато.
Взнав я нашого Вольфганга *
По блискучих ясних бчач.

Бо, проклятий Генгстенбергом *,
Він не може спати в гробі,
А з поганською ордою
Мов живий полює буйно.

Там по усміху лагіднім
Я пізнав теж і Вільяма *;
І його теж пуритани
Прокляли; тепер цей грішник

Мусить в дикій юрбі їздить
На коневі вороному.
Біля нього близько їхав
На ослі хтось — боже правий!

По набожній, в'ялій міні,
По нічній шапчині білій,
По тривозі духа взнав я
Свого друга Франца Горна *.

Ба, на славного Шекспіра
Коментарії писав він,—
Мусить їздить з ним по смерті
В заметні у дикій зграї!

Мусить їздить Франц мій тихий!
Він, що ледве смів ходити,
Він, що тільки й оживлявся
У балачці та в молитві!

Що почнуть панни старії,—
Він од них не мав спокою,—
Скам'яніють, як почують,
Що вже Франц — мисливець дикий!

Коні вчвал пішли — і глянув
З посміхом Вільям величний,
Як нещасний коментатор
На ослі за ним трусився;

Збитий, втомлений, чіплявся він
До сідла свого осятка,
Та й по смерті, як в житті,
Вірно автора держався.

Вглядів я і дам чимало
В навіснім гурті привіддів,
Більше все хороші німфи,
Молоді, стрункі та гарні.

Всі вони сиділи верхи,
Всі міфологічно голі,
Лиш волосся кучеряве
Золотим плащем їх крило.

Всі уквітчані вінками,
Всі одкинулись зухвало,
В гордовитих смілих позах,
А в руках держали тирси.

Біля них я вглядів скільки
Дам, убраних призвоїто,
Ті були у дамських сідлах,
Соколів в руках тримали.

Мов пародія, за ними
На худих мізерних шкапах
Їхав гурт комедіантський
Смішно вбраного жіноцтва.

Чарівні були обличчя,
Тільки трошки безсоромні.
Розмальовані безстидно,
Всі кричали мов скажені.

Як то весело лунало!
Сміх і гук мисливських сурем!
Кінське ржання, брех собачий!
Ляск нагайок, свист, гукання!

ХІХ

Мов прекраснее трійзілля,
Поміж поїздом ясніли
Три вродливиці — ніколи
Не забуду я їх, любих!

Я пізнав одну з них легко,
Молодик над чолом мала,
Горда, мов камінна постать,
Та величняя богиня.

Підперезана високо,
Груди й бедра ледве вкриті,
Світло місяця й походнів
Миготить на білім тілі.

Їй лице, як мармор, біле,
І холодне теж, як мармор.
Страх бліді та нерухомі
Ті суворі праві риси.

Тільки там у чорних бчач
Пломенів огонь пекельний,
І страшний, і дивно любий,
Осліплюючий, жеручий.

Як змінилася Діана *!
За її цноту і гордість
Актеон * зробивсь оленем,
Здавсь собакам на поталу!

Тож покутувати мусить
У галантнім товаристві.
Наче прокляте привіддя,
Уночі літа в повітрі.

Пізно вже, та тим міцніше
В ній жага заговорила,
І горить вона їй в бчач,
Наче той вогонь пекельний.

Жаль їй втраченого часу,
Як були коханці кращі,—
А тепер надолужати
Треба вартість хоч числом.

Поруч їхала вродлива,
Що не мала вже тих правих
Грецьких рисів, та була в ній
Кельтська жвавність і моторність.

То була Абунда-фея *,
Я пізнав її одразу
По солодкій тій усмішці,
По дурнім та щирім сміху!

Личко повне і рум'яне,
Мов малюнок майстра Греза ^{1*},
Ротик сёрдечком, одкритий,
І чудові білі зуби.

Вдягнена в блакитну сукню,
Що по вітру хвилювала;
Навіть у найкращих мріях
Я плечей таких не бачив.

Мало я з вікна не плигнув,
Щоб її поцілувати!
І було б то дуже кепсько,
Бо скрутив би в'язи певно!

Ох! вона б лиш засміялась,
Коли б я в провалля кинувсь
І в крові упав до ніг їй..
Ох! я знаю сміх той добре!..

¹ Greuze. (Прим. Лесі Українки),

Хто ж та третя гарна жінка,
Що мені вразила серце?
Чи й вона була чортиця,
Як ті постаті обидві?

Чи то д'явол, чи то ангол,
Я не знаю. Бо з жінками
Не вгадаєш, де в них ангол
Одрізняється від чорта.

Вид палкий і помарнілий,
А в очах південні чари,
Шати пишні та коштовні,
Мов в казках Шехерезади.

Устонька, немов гранати,
Вигнутий лілейний носик,
А гнучка струнка постать,
Наче пальма та південна.

В неї кінь високий, білий,
Золоту його вуздечку
Скороходи маври держать,
Що біжать біля княгині.

Справді, то була княгиня,
Іудейська цариця,
Ірода прекрасна жінка,
Що хрестителя згубила*.

То ж вона за гріх кривавий
Проклята; нічним привиддям
До страшного суду мусить
Іздити у зграї дикій.

На руках вона тримає
В мисі голову Івана,
Раз у раз її цілує,
Так, цілує у нестямі.

Бо вона любила Івана,—
Сього в біблії немає,
Та народний є перéказ
Прó кохання те криваве.

Зрозуміть інакше трудно
Дивну примху теї дами:—
Жінка зроду не скарає
Нéлюба такою смертю.

Може, гнівалася трошки
На коханця, то й скарала;
Як побачила ж по тому
Любу голову на мисі,

Заридала і умерла
Від кохання й божевілля —
(Плеоназм *! адже кохання
Все одно, що божевілля!).

І тепер у зграї дикій
Завжди возить за собою
Тую голову криваву,—
Та з жіночим пустуванням

Підкида її угору
І сміється, мов дитина,
Кине, потім знов уловить
Дуже зручно, наче пилку.

Як поз мене проїздила,
Глянула вона й кивнула
Так зальотно і жадібно,
Що мені зов'яло серце.

І, хвилюючи в повітрі,
Зграя тричі пролетіла,
Кожний раз мене вітало
Те привиддя чарівне.

І коли вже зграя зникла
І замовк останній гомін,
Все мені палило мозок
Тее любее вітання.

Цілу ніч я потім кидавсь
Змучений, зовсім знебулий,
На соломі — бо перини
Не було в Ураки в хаті.

Все гадав я: що то значить
Те кивання таємниче?
Нащо глянула на мене
Любо так Іродіада?

XX

Сонце сходить, кида стріли
Золоті в тумани білі,
Що, мов ранені, червоні,
У блискучім сяйві гинуть.

От настала перемога,—
День, неначе тріумфатор,
Просіявши в повній славі,
Став на голову узгір'я.

Голосна сім'я пташина
Заспівала в критих гніздах,
І здійнявся дух від зілля,
Наче з пахощів концерт.

Вкупі з ранньою зорею
Ми з'явилися на долині,
І, поки слідів ведмежих
Там розшукував Ласкаро,

Я старався час зайняти
Думками, але з тих думок
Утомився щось я хутко,
Навіть трошки зажурився.

І з журби та втоми хутко
Я на мох м'який схилився
Там під ясенем високим,
Де текло мале джерело.

Дивним плескотом джерело
Дивно так зачарувало
Розум мій, що з нього зникли
Всі гадки та думки разом.

В дикій тузі я запрагнув
Смерті, сну, чи божевілля,
Чи тих постатей коханих,
Що я в зграї духів бачив.

Ох, ви, любії привидля!
Вас зоря прогнала рання.
Ви скажіть, куди ви скрились?
Де ви днюєте, скажіте?

Між руїнами старими,
Там де-небудь у Романї *,
(Певно там) Діана скрилась
Від хреста денної влади.

Тільки в темряві півночі
Важиться вона гуляти
І втішатись полюванням
В нехрещенім товаристві.

Та й Абунда, красна фея,
Теж боїться назареїв *.
Цілий день вона проводить
У затишнім Авалуні *.

Острів той лежить далеко
В романтичнім тихім морі,
До його дістатись можна
На коні хіба крилатім.

Там нема причалу злидням,
Там не ходять пароходи
З тим нависним філістерством,
Що табáку вічно смалить.

І туди не долітає
Дзвін глухий, нудний, безсилий,
Тее бомкання сумнее,
Що таке противне феям.

Там у radoшax безжурних,
В цвіті вічних молодощів,
Прожива весела пані,
Яспокудря Абунда.

З соняшників сад у неї,
Сміючись, вона там ходить,
А за нею вслід — веселий
Гурт заклятих паладинів.

Але ж ти, Іродіадо,
Де ти? Ох, я знаю тебе!
Мертва ти й лежиш в могилі
В місті Єрушолаїмі*.

Цілий день сном мертвим, міцним
Спиш ти в гробі мармуровім!
І тебе упівніч будять
Ляск нагаїв, свист, гукання!

І летиш ти в дикій зграї
Край Абунди та Діани,
У веселім товаристві,
Що хреста і мук не любить.

От чудове товариство!
Як би хтів я з ним по ночах
Полювати! поруч тебе
Все б я був, Іродіадо!

Я тебе найбільш кохаю!
Більш над ту богиню грецьку,
Більш над ту північну фею
Я люблю тебе, жидівко!

Так, люблю тебе! те знати
По тремтінню мого серця.
Будь коханою моєю,
Ти, красо, Іродіадо!

Будь коханою моєю!
Кинь ту голову дурную
Вкупі з мискою, та краще
Спробуй ліпшої потрави.

Лицар я якраз для тебе,
Мало то мене обходить,
Що ти мертва і проклята —
Я не вірю в забобони.

Як там ще з моїм спасенням
Діло буде, та чи й сам я
До живих людей належу,
Я в тому зовсім не певний!

Лицарем твоїм я стану,
Cavalier-servente¹ вірним.
Плащ носитиму і буду
Норови твої терпіти.

Буду їздити щоночі
Поруч тебе в дикій зграї,
Вкупі будем ми сміятись
З божевільних слів моїх.

Бавити тебе я буду
Уночі.— А вдень одразу

¹ Слугою (франц.).

Зникне радість, я в сльозах
На твоїй могилі сяду.

Так, удень я буду плакати
На руїнах склепів царських,
Де коханої могила,
В місті Єрушолаїмі.

Там старі жиди запевне
Будуть думати, що я плачу
Над руїнами святині
Міста Єрушолаїма.

XXI

Аргонавти * без човна,
Що по горах пішки лазять,
І не руна золотого,
А з ведмедя шкури хочуть —

Ох! ми бідні сіромахи,
Ватажки новітніх часів,
Ні один поет класичний
Співом славить нас не буде!

А проте і ми приймали
Тяжке лихо! що за дощ
Нас напав на тім верхівлі,
Де ні дерева, ні фіакра!

Мовби небо розірвалось,
Мов із цебра дощ полився!
Певне, той Язон * в Колхіді
Так не промокав ні разу.

«Парасоля! я дарую
Королів аж тридцять шість
За одного парасоля *!» —
Я кричав, а дощ нас тюжив

Змучені на смерть, лихії,
Мокрі, наче ті собаки,
Пізно ми вночі вернулись
У високу хату відьми.

При яснім огні Урака
Там сиділа і чесала
Мопса грубого, гладкого,
Та вона його лишила.

І дала обом нам раду.
Для мене послала ліжку,
Розв'язала еспардияли *,
Те узуття невігодне,

Помогла мені стягнути
Ще й одержу, що пристала
Вірно так до ніг і щільно,
Наче щира приязнь дурня.

«Шлафрок! тридцять шість царів
За сухий і теплий шлафрок!» —
Я гукнув, — сорочка мокра
На мені аж парувала.

Я тремтів, зубами цокав,
Стоячи перед багаттям.
Заморочений вогнем,
Хутко впав я на солому.

Спать не міг. Очима блимав,
І дививсь на тую відьму,
Що сиділа при комйнку
І роздягненого сина

До грудей тулила. Тут же
Товстий мопс, на задніх лапах
Стоячи, тримав зручненько
У передніх лапах горщик.

Брала з горщика Урака
Жир червоний і мастила
Свому сину груди й ребра,
Терла шпарко, аж тремтіла

Терла, мастячи, й співала
Стиха пісню колискову,
Тонко так; при тому дивно
У печі тріщав огонь.

Наче груп, сухий та жовтий,
Син лежав на лоні в неї;
Мертві, широко розкриті,
Тьмяні, смутні в нього очі.

Чи то справді він умерлий,
Тільки матері кохання
Та відьомські міцні чари
При житті його тримають?..

Сон дивний, мов у гарячці!
Я безсилий, обважнілий,
Почуття ж при тім дражненні
І не сплять і мучать жахом.

Як душив мене в тій хаті
Дух від зілля! Я все думав,
Голову сушив, де чув я
Пах такий? Даремне думав.

Як той вітру плач в каміні
Поривав мене! мов стогін
Грішних душ без покаяння —
По знаку мені той стогін.

Та найгірш мене дражнили
Ті набиті клоччям пгахи,
Що над ліжком на полиці
В головах в мене стояли.

Тихо, страшно ворушили
Крилами і нахилялись.
І дзьобами все кивали,
Наче довгими носами.

Ах! де я носи такіі
Бачив? В Гамбургу, здається,
Чи на вулицях франкфуртських?
Спогад прикро-невиразний!

Врешті я зовсім знемігся,
І тоді, замість безсонних
Мрій непевних, обгорнув
Сон мене міцний, здоровий.

І мені приснилось, наче
З хати раптом стала зала,
В ній високіі колони
Та блискучі жирандолі *.

Невидимії музики
Грали там з «Robert le Diable»¹
Соромні танки черничі,
Сам один я походжав там.

Аж зненацька розчинились
Двері широко, й вступили
Урочистою ходою
Надзвичайно дівні гості.

Все ведмеді та привіддя!
Всяк ведмідь, на задніх лапах
Виступаючи, провадив
Марище в смертельній шаті.

Отакі цікаві пари
Стали вальця витинати
Скрізь по залі. Вид цікавий!
Страх і сміх було дивитись!

Бо ведмеді нерухмані,
Аж потіли, щоб поспіти
Так, як ті привіддя білі,
Що кружляли прудко й легко,

Без спочивку метушились
Тії звірі бідолашні,
А сопли, аж заглушали
Баса грубого в оркестрі.

Часом штовхалися пари,
І тоді ведмідь привіддю
Неуважному давав
Виспятка ногою в спину.

¹ Роберт-Диявол (франц.).

В заметні бувало часом,
Що ведмідь зривав намітку
З голови своєї пари;
Раптом череп одкривався.

Коли се втяли дрібніше
Гучні сурми та цимбали,
Загриміли бубни дужче,
Почалася галопада.

Та мені се не доснилось,—
Бо якийсь ведмідь-незграба
Наступив мені на ногу,
Тут я скрикнув і прокинувся.

XXII

Феб* у сонцевім візочку
Поганяв огнистих коней,
І якраз до половини
Свій небесний шлях проїхав,—

Я ж лежав у сні і мріяв
Про ведмедів та привіддів,
Що спліталися химерно
В неподобні арабески.

Уполудні я прокинувся
І побачив, що я сам.
Господиня і Ласкаро
Рано вибрались на влови.

У хатині заставався
Тільки мопс. Перед багаттям
Він стояв над казаном
І тримав у лапах ложку.

Знати, вивчений був добре
Не давать збігати ющі,
А мішать її хутенько
І чистенько шумувати.

Чи й мене зачарували?
Чи мені гарячка й досі
Палить мозок? Власним вухам
Я не вірю,— мопс говорить!

Так, говорить, ще так мило
Закида по-швабськи; стиха,
Мов затоплений у думках
Та у мріях, промовля він:

«Ох, поет я бідний швабський *!
На чужині мушу з туги
Пропадуть заклятим мопсом
Над відьомським казаном.

«Ох, яке гидке злочинство
Тії чари! як трагічно
Доля склалась: людське серце
Я ношу в собачій шкурі!

«Ох, коли б же був я дома,
Там Карл Майер, там і любі,
Рідні, жовті пташенята,
Там же й добра юшка з м'ясом!

«А тепер я гину з жалю...
Та коли б хоч дим побачить,
Що встає понад Штуккертом *
В час, як локшину там варять!»

Вчув я те — і жаль глибокий
Обгорнув мене; я хутко
Скочив з ліжка, при комині
Сів і мовив чуле слово:

«О, співець, як ти попався
У відьомську хатину?
За що так немилосердно
Ти обернутий в собаку?»

Тут він радісно покликнув:
«Отже, значить, не француз ви?
Німець ви і зрозуміли
Мій самотній монолог?»

«Ох, земляче, от в чім лихо:
Келле *, радця при посольстві,
Як в шинку при люльці й пиві
Вів дискусію зо мною,

«Кожний раз звертав на тему,
Що культура дістається
Лиш в мандрівках, що і сам він
В чужині її набрався!

«Я тоді й собі наважив
Трохи ноги розім'яти,
І, як Келле, щонайвищих
Світських звичаїв набратись.

«Попрощався з рідним краєм,
І культури здобувати
Я подався в Піренеї,
До Ураки в цюю хату.

«Дав мені листа до неї
Юстін Кернер *; я ж не думав,
Що мій друг до сеї відьми
Мав відносини інтимні.

«Прийняла мене Урака
Приязно, та хутко з жахом
Я побачив, як та приязнь
На палку жагу змінилась.

«Так, стидка, бридка загара
Спалахнула в грудях в'ялих
У розпусної нікчеми,
Спокусить мене хотіла.

«Я ж благав її: мадам,
Ох, простіть, я не фривольний
Гетеанець *, я належу
До моїх поетів швабських.

«Наша Муза єсть моральність,
Має товсті, шкуратяні
Ногавиці. Пошануйте
Ви мою невинність чисту!

«Хто з поетів має розум,
Хто фантазію, хто тільки
Стиль палкий, але моральність
Маєм ми, поети швабські.

«Се ж бо наш єдиний скарб!
Не беріть його,— моральний,
Релігійний плащ убогий *
Наготу мою вкриває!

«Так я мовив; іронічно
Усміхнулась жінка, потім
З омели взяла гіллячку
І мене торкнула нею.

«Зараз я почув холодне
Прикре почуття, неначе
Шкуру гусячу на тілі.
Та не гусячая шкура

«То була, а шерсть собача.
В ту нещасную годину
Я зовсім перемінився.
І, як бачите, я мопс!»

Неборак! Він вголос хлипнув
І не зміг провадити далі,
Він ридав так тяжко, гірко,
Мало слізьми не розлився.

«Слухайте,— сказав я з жалем,—
Чи б не міг я з вас собачу
Шкуру скинути й вернути
Вас поезії і людям?»

Тут здійняв він безнадійно,
Розпачливо вгору лапи,
І з зітханням та стогнанням
Так промовив він нарешті:

«До страшного суду мушу
В шкурі мопсячій сидіти,
Якщо дівчина велична
Не розіб'є лютих чарів.

«Так, лиш дівчина невинна,
Що не мала чоловіка,
Визволить мене, як тільки
Вірно сповнить сю умову:

«Чиста дівчина та мусить
В ніч Сильвестрову читати
Вірші Пфіцера Густава,
Дочитати — не заснувши!

«Якщо зможе при читанні
Не стулить очей невинних —
Зникнуть чари, і зітхну я
Як людина, не як мопс!»

«Ох! — я мовив, — коли так,
Я не можу взятъ на себе
Визволення; перш усього
Я не дівчина невинна,

«А удруге — ще тим більше —
Я не в стані прочитати
Вірші Пфіцера Густава
І при тому не заснути!»

(В первісному списку тут стоїть така глава)¹:

Сам, задуманий, сидів я
При огні в відьомській хаті,

¹ Пояснення Лесі Українки.

Біля мене мопс моральний
Все мішав у казані.

Чи то голод, чи цікавість?
Тільки взяв я врешті ложку
В нього з лап і в казані
Виловив шматочок м'яса.

То було велике серце,
Смачне, зварене чудово;
Та не встиг його я з'їсти,
Як почув десь близько голос:

«Ой, німецькая прожеро!
Серце злодія жереш ти,
Що повішений в Толозі!
Можна ж бути таким пажерним!»

Сее слово крикнув шуляк
З-поміж птиць, набитих клоччям,
І за ним всі заячали
Хором: «Прóжир ти німецький!»

Той, хто з'їсть злодійське серце,
Розуміє все пташине
Щебетання й свист; я власне
Тут дізнав, що тому правда.

Бо від того часу став я
Всі пташині мови знати,
Розумію навіть мертві
Всі набиті діалекти.

Щось в вікно застукотіло,
Я побіг, щоб відчинити.

Семеро великих круків
Крізь вікно влетіли в хату.

Стали зараз при багатті
Гріти кігті, у нестямі
Крилами заворушили,
Крячучи прокльони різні.

Надто тяжко виклинали
Все Мендізабеля жида,
Що монастирї закрив,
Їх кохані давні гнізда.

Поспитали в мене шляху
До Монашо¹ Монашогоит.
«Вліво, вліво, вбік,— сказав я,—
Мій поклон стцю Йозефу!»

Але чорні емігранти
Не барились при багатті,
Хутко вилетіли знову
Крізь одчинене вікно.

Тут крилаті різних сортів
Почали перелітати.
Хата стала мов вітальня
Задля птахів подорожніх.

Скільки лебедів та буцлів,
Розмаїті сови,— сії
Нарікали на негоду,
Атеїзм та світло сонця.

¹ Монако (лат.).

В товаристві двох гусей,
Що були мов компаньйонки
І в літанні помагали,
Пелікан слабій прилинув.

Груди ранені погрів він,
Глянув з мукою й презирством
На совиную породу,
У вікно знов геть полинув.

Скільки голубів примчали
До вогню, побуркотали,
Посміялись, відпочили
І в дорогу подалися.

Врешті удуд прилетів,
Шкутильгає, підлітає,
Засміявся та до мене:
«Чи пізнав Гут-Гута друга?»

Сам тоді я засміявся,
Справді, був то друг мій Гут-Гут,
Півтретя вже тисяч років
Кабінеткур'єром був він,

І премудрий Соломон
Посилав із ним депеші
До своєї Балькаїзи,
Теї Савської цариці.

Палко він кохав вродливу,
Чув, що гарна надзвичайно;
В неї в мислях був Премудрий,
Що по всіх світах був славний.

Щоб дотепність показати,
Загадки вони писали,
І з депешами такими
Гут-Гут біг через пустиню.

Врешті втомлена цариця
Прибула в Єрушолаїм,
Зашарілась і в обійми
Кинулась до Соломона.

Він притис її до серця
Й мовив: «Загадка найбільша,
Любка мила, то — кохання...
Не розгадуймо ж її!»

Так-то Гут-Гут, давня птиця,
Приязно признавсь до мене
В зачарованій вітальні,
В хатці, де жила Урака.

Птах старий! і не змінився
Він зовсім. І так поважно,
Мов *tourpet*¹, на голові
Все стримів гребінчик з пір'я.

Закладав на ногу ногу,
Як і перш, і балакучий
Був, як перш; мене він бавив
Розповідками двірськими.

Розповів мені наново
Те, що вже поет арабський

¹ Чуб, пучок волосся над чолом (франц.).

Нам казав,— як Соломон
Смерті ангола подужав.

І живим zostавсь — не смертний,
Він живе у Джінністані
І над духами панує
Повновладним королем.

«І цариця Балькаїза,—
Мовив Гут-Гут,— теж живая,
Талісман: життя є в неї,
Що колись їй дав коханець.

«В Горах Місячних, далеко,
В Ефіопії цариця,
Та відносин не порвала
Із премудрим Соломоном.

«Хоч пристарілись обое,
Проходили, все ж провадять
Листування і, як перше,
Загадки пересилають.

«І радіє Балькаїза
Мов дитина, якщо владар
Загадки не відгадає,
Попомучившись даремне;

«З милим посміхом цариця
Запевняє, що з літами
Цар на голову став слабший,
Зве його «лінюх» та «Шеллінг».

«Отже, й цар послав недавно
Розкусить горішок твердий
Любій подрузі, послав їй
Через мене се питання:

«Хто найбільшая падлюка
Межи всіх падлюк німецьких,
Що живуть по всіх німецьких
Тридцяти шести країнах?»

«Сто іменнів подавала
У листах йому цариця;
Цар одписує щораз їй:
«Любко, то ще не найбільша!»

Дуже прикро то цариці!
Хоч уже її посланці
Всю Німеччину сходили,
Та відповідь все за нею.

Тільки що яку падлюку
Прокламує за найбільшу,
Соломон одпише зараз:
«Любко, я ще більшу знаю!»

Як почув я те, сказав я:
«Любий друже, Балькаїза
Довго буде ще шукати,
Хто падлючих лаврів гідний.

Там у любім ріднім краю
Стан падлючий поступає,
Конкурс надто вже великий
На брудний вінець лавровий.

Вчора думав я, що ****
Вже найбільшая падлюка,
А сьогодні він здається
Лиш падлючкою при ****.

Може, хутко де в газеті
Ще нова архіпадлюка
Нам об'явиться, що навіть
І **** перепоdlить».

XXIII

От з відьомської оселі
Знов ми сходимо в долину:
Ми ступаємо ногами
Знов на позитивний ґрунт.

Гетьте, марища! привіддя!
Хворі сні! нічні мрії!
Мусим ми тепер розумно
Агта Тролем знов зайнятись.

У печері, вкупі з дітьми,
Ліг старий, він спить глибоко,
І, мов праведник, хропе.
Ось прокинувся, позіхає,

Одноух сидить край нього
І потилицю скребе,
Мов поет, що рифми ловить;
Ще й на лапах він скандує.

Ще лежать там близько батька
Маячливі та невинні
Лілії четвероногі,
Любі дочки Атта Троля.

Що ж за думоньки кохані
Процвітають в чистих душах
Тих біленьких ведмедівен?
Очі в них од сліз вільготні.

А найбільше наймолодша
Неспокійна. В неї серце
Мов свербить від щастя, знати,
Чує владу Купідона *.

Так, стрілабожкка малого
Через шкуру їй проникла,
Як «його» вона узріла;
Боже! милий той — людина!

І зовуть його Шнапганський *.
У великім одступленні
Він пробіг поз неї ранком,
Утікаючи у гори.

Жінці жаль героя в смутку!
Наш герой мав на обличчі
Жаль фінансовий, як завжди,
Блідий смуток, темний клопіт.

Вся його військова каса,—
Двадцять два тих зільберггрошів,
Що в Іспанію приніс він,—
Вся зосталась в Еспартéro *.

І дзигар пропав навіки!
Він лишився в Пампелуні *
У заставі. Був то спадок,
Срібла щирого самого.

Він втікав зо всеї сили,
Та втікавши, несвідомо,
Виграв він ще кращу справу,
Бо завоював він — серце!

Ворога вона кохає!
О, нещасна ведмедівна!
Якби взнав про тее батько,
Тяжко, люто заревів би.

Мов старий той Одоардо *,
Що Емілію Галотті
Заколов у гніві гордім,
Тож так само й Атта Троль.

Краще смерть дочці завдав би,
Задушив би в лапах власних,
Аніж мав би сам позволить
Йї в обійми принця впасти!

Але він в сю мить лагідний,
І не має він бажання
Поломити гарну рожу,
Поки буря не зломила *.

Атта Троль лежить лагідний
У печері між своїми.
Вже він чує смертний подих,
Думка лине в інший світ.

«Діти! — він зітха, а сльози
Капають з очей великих,—
Діти! вже мій шлях назёмний
Скінчений, я вас покину.

«Я сьогодні уполудні
Бачив сон, значення повний.
Духом я пізнав солодке
Пречуття близької смерті.

«Я не вірю в забобони
І в дурниці — та є речі
Межи небом і землею,
Що й змислєнник не збагне*.

«Думав я про світ, про долю,
Позіхав, а там заснув.
І приснилось, мов лежу я
Попід деревом високим.

«З віття дерева рясного
Капав білий мед і падав
У мою розкриту пащу.
Я вживав солодку втіху.

«Мій щасливий погляд бачив
Угорі на верховітті
Сім маленьких ведмежаток,
Що стрибали по гіллячках.

«Ніжні, зграбніі створіння,
Шкурка, наче квіт рожевий,
Червоніла, щось на плечах
Мріло, мов шовкові крильця.

«Так, шовкові крильця мали
Ті ведмедики червоні,
Голос був у них надзёмний
І виводив, наче флейта!

«Заспівали, й похолола
В мене шкура, та із шкури
Вирвалась душа, мов племінь,
І знялась провітла в небо».

Атта Троль казав тремтячим,
М'яким, хрюкаючим тоном.
І замовк на мить у тузі...
Але раптом в нього вуха

Насторбжилися якомсь.
З ложа шпарко він схопився,
Затремтів, ревнув утішно:
«Діти! чуєте сі гуки?»

«Чи ж не матерній то голос,
Любий голос? О, я добре
Знаю рев моєї Мумми!
Мумма, Мумма! чорна Мумма!»

І з тим словом Атта Троль
Кинувсь, мов несамовитий,
З логова на згубу наглу!
Ох, він кинувся на смерть!

XXIV

На долині Ронсевальській,
Там, в тім самім згубнім місці,

Де небіж Caroli Magni¹
Душу богові оддав,

Там поліг і Атта Троль
Від засідок, мов той лицар,
Що його лицарський Юда,
Ганелон із Майнца *, зрадив.

Ох! найкраще ведмеже
Почуття, любов подружню,
Ужила Урака злая
Для згублівої омани:

— Мумми чорної ревіння
Удала так натурально,
Що привабила із ями
Затишної Атта Троля.

Він летів, немов на крилах,
По долині, часом ніжно
Він обнюхував каміння,
Думав,— там сховалась Мумма.

Ох! сховався там Ласкаро
Із рушницею; він стрілив
Просто в серце, повне втіхи —
Кров струмочком полилася.

Троль кивнув ще головою
Скільки раз, а потім кинувсь,
Застогнав, стинувся страшно —
«Мумма!» і зітхнув востанне.

¹ Карла Великого (лат.).

Так поліг герой величний,
Так умер він. Та немертвим
По сконанні він повстане
В співі славному поета.

Він воскресне в тому співі,
Тая слава колосальна
На четверстопнім вірші
Буде високо стояти.

У Валгаллі ****
Пам'ятник йому поставить,
І на ньому у ****
Лapidарнім стилі напис:

«Атта Троль, звір * тенденційний:
В вірі твёрдий; в шлюбі щирий;
Був під впливом духа часу
Щиро-дикий санкюлот.

«Танцювавший зле, та чулість
У кудлатих грудях мавший;
За життя смердів почасті;
Недотепний, але щирий!»

XXV

Тридцять три старії жінки,
Всі повбирані в червоні
Капюшони давніх басків,
Біля царини стояли.

І одна з них, мов Дебора *,
Танцювала з тамбурином
І Ласкара вихваляла,
Що забив ведмедя злого.

Четверо людей здорових
Несли вбитого ведмедя
Тріумфально; він на кріслі
Був посаджений, мов хворий.

А за ним, неначе родич
Мерлого, ішов Ласкаро,
А Урака всіх вітала,
Хоть збентежена дуже.

Річ держав помічник мера,
Перед ратушею ставши,
Як проходив гурт поз нього
Наказав він там чимало:

Так, наприклад, о розвитку
Мореходства, теж о пресі,
О питанні буряковім,
О партійній лютій гідрі;

Спогадавши всі заслуги
Короля Луї-Філіппа *,
Річ звернув він на ведмедя
Й на одважного Ласкаро.

«Ти, Ласкаро! — крикнув речник
І при тому піт обтер він
Геть з чола трибарвним шарфом,—
Ти, Ласкаро! ти, Ласкаро!

«Ти французів і іспанців
Визволив від Атта Троля,—
Ти, обох країн герою,
Лафайетте * піренейський!»

Як же вислухав Ласкаро
Ту хвалу офіціальну,
Злегка він всміхнувся радо
І від втіхи зчервонівся,

Річ уривчасту він зняв,
Заплітаючись у мові,
Склав він дяку невиразну
За велику честь, велику!

З дивом кожний тут поглянув
На нечуваний сей вчинок,
Таємничо і тривожно
Всі баби зашепотіли:

«Глянь, Ласкаро засміявся!
Глянь, Ласкаро зчервонівся!
Глянь, Ласкаро обізвався!
Він, сей мертвий син відьомський!..»

Того ж дня таки обдерли
Атта Троля й продавали
З нього шкуру. За сто франків
Сторгував її кушнір,

Виробив її напрочуд,
Дав червону лямівку,
І продав її він знову
За подвійну ціну іншим.

З третіх рук її Жюльетта
Здобула * і положила
В себе в спальні у Парижі
Перед ліжком, наче килим.

О, як часто я босоніж
Уночі стояв на темнім
Покритті земнім героя,
Чорній шкурі з Атта Троля!

І тоді в глибокім смутку
Шіллера слова я думав:
«Хто повік не вмере у пісні,
Той в житті загинуть мусить!»

XXVI

Як же Мумма? Ох, і Мумма
Жінка теж! її імення —
Нетривалість! всі жінки
Не тривкіш від порцеляни.

Як славетную дружину
В неї доля одібрала,—
З жалю Мумма не умерла,
Не загинула від туги.

Навпаки, життям веселим
Утішалась, танцювала,
Як і перше, при громаді,
Щоб здобути марну славу.

І становище поважне,
Забезпечення про старість
Здобула собі нарешті
У Jardin des Plantes¹ в Парижі.

Того тижня у неділю
Я водив туди Жюльетту,
Показав їй там натуру,
Різні звірі та рослини,

І жирафу, й кедр ліванський,
І верблюда дромадера,
Золотих фазанів, зебру.
Так провадячи розмову,

Ми вкінці зостановились
Край окопаної ями,
Де ведмеді проживали —
Боже правий, що я вгледів!

Кремезний ведмідь пустині
Із Сибіру, сніжно-білий,
Надто любе залицання
До ведмедиці провадив.

І ведмедиця та — Мумма!
Атта Тролева дружина!
Я пізнав її по ніжнім
І вільготнім блиску в очах.

Так, вона! дочка полудня,
Чорна Мумма! тая Мумма

¹ Ботанічний сад (франц.).

З москалем живе в приязні,
З диким варваром північним!

Приступив до нас тут негр,
Зуби скалячи, промовив:
«Що є кращого на погляд,
Ніж отся кохана пара?»

Я відмовив: «З ким це тута
Маю честь я говорити?»
Він здивований поглянув:
«Чи ж мене ви не пізнали?»

«Я ж той мурин-князь, що перше
Грав на бубні в Фрейліграта.
Кепський був то час, я в німцях
Почував себе самітним.

«Але тут, де я служу
Вартовим, де я ростини
Рідних тропіків знаходжу,
Де я лева й тигра бачу,—

«Тут мені на серці легше,
Ніж на ярмарках німецьких,
Де щодня я бив у бубон,
А харчі лихі мав дуже.

«Взяв недавно я русяву
Куховарочку з Ельзасу,
І тепер в її обіймах
Я зовсім як в себе дома!

«Як погляну їй на ноги,
То згадаю любих слобів.
А в її французькій мові
Чую рідну чорну мову.

«А як жінка розкричиться,
Я спогадую той бубон,
Що убраний черепами;
Він страшив гадюк і левів.

«В ясні ночі жінка плаче
Чуло так, мов крокодил,
Що із теплих вод зринає,
Щоб зажити прохолоди.

«Вже ж вона мене й годує!
Одгодовує! Я з давнім
Африканським апетитом,
Як над Нігером, жеру!

«Я собі живіт кругленький
Вже відпас. Він з-під сорочки
Вигляда, мов чорний місяць,
Що виходить з білих хмар».

XXVII

(До Августа Фаригагена фон-Ензе *)

«Майстре Людвігу, на бога!
Де се ви таку дурницю
Вискіпали?» — сі слова
Крикнув кардинал d'Estè,

Прочитавши ту поему
Про безумного Роланда,
Що велебності його
Присвятить смів Аріосто *.

Так, Фарнгаген, друже давній,
На устах твоїх, я бачу,
Теж тремтять слова ті самі
І той самий тонкий усміх.

Часто ти в житті смієшся!
Але, може, що й поважно
Зморщиш ти чоло високе,
І прокинеться той спогад:

«Чи не мрії се лунають
Молоді, що бачив я —
Й Шаміссо, й Фукé, й Брентано *
В ночі місячні блакитні?

«Чи не дзвін лунає тихий
В самотній, лісній каплиці?
Чи не дзвонять теж дзвіночки
На знайомій шапці блазня?

«Любі хори солов'їні
Бас ведмежий заглушає,
Злий, глухий, та він змінився
Хутко шепотінням дүхів.

«Дурість мудрі міні строїть!
Мудрість раптом губить глузд!

Смертний стогін тут зненацька
Переходить в сміх веселий!..»

Так, мій друже, все то гуки
З часу мрій давно минулих;
Та новітні трелі часто
Пробігають в давнім співі.

Ти в моїй свавольній пісні
Вчуеш де-не-де несмілість...
Я ласкавості твоїй
Поручаю цю поему!

Ох, се, може, вже остання
Вільна пісня романтична!
Серед крику, чвар, пожару
Смутно спів сей пролунає.

Інші часи, інші птахи!
Інші птахи, інші співи!
Як гвалтують, наче гуси
Ті, що Рим відрятували *.

Як щебечуть! гороб'ята,
Свічечки лойові в лапках,
А надулись, мов орли,
Що розносять грім Зевесів!

Як буркочуть! голубочки,
Щастям ситі, хочуть лиха,
І тепера не Венерин *,
А Беллонин * по́воз тягнуть!

Як гудуть,— земля дрижить!
Се тепер весна народів,—
Колосальнії хрущі
Загули несамовито.

Інші часи, інші птахи!
Інші птахи, інші співи!
Може б, я їх і вподобав,
Якби мав я інші вуха!

НІМЕЧЧИНА

Зимова казка

(Писано в січні 1844 року)

ПРОЩАННЯ З ПАРИЖЕМ

Прощай, чудовий мій Париж!
Тебе я залишаю,
Без краю сповнений чуттям
І радістю — без краю.

Мое німецьке серце біль
Пойняв раптово нині,—
Для нього лікар є, але він
Живе на батьківщині.

Той славний лікар серце мое
Вилікував би за три дні,
Але, признаюсь, лякають мене
Його мікстури огидні.

Прощай, веселий французький люд,
Весь сповнений юним жаром!
Дивацький біль жене мене геть,
Та я вернусь незабаром.

В'явіть, що згадую з сумом я
Сьогодні про сморід торфу,
Про вівці в люнебурзьких лугах,
Про кислу капусту й моркву.

Згадав я сморід тютюну
І пиво з пузатих бочок,
Нічних дозорців, гофратів, житняка,
Білявих пасторських дочок.

І матір згадується мені,—
По правді сказати, давненько,
Щось із тринадцять років я
Не бачив моєї неньки.

Прощай, дружино, ти збагнуть
Не можеш мого одчаю,—
До серця я пригорну тебе
І все-таки рушаю.

Безмірні муки женуть мене
Від щастя мого ясного —
Повітря німецького треба мені,
Сконаю я без нього.

Моя жага, страждання й сум
До болю стали зростати.
Аж ноги тремтять — так хочеться їм
Німецьку землю топтати.

Одужавши, в грудні я повернусь
З Німеччини чи в січні,—
Тоді вже найкращі тобі куплю
Дарунки новорічні.

В сумному листопаді це було,
Похмурий час почався,
Вже листя вітер з дерев зривав —
В Німеччину я подався.

Коли я на кордон прибув,
Забилося серце щосили
В грудях моїх, а правду сказати,
То й очі сльозу зронили.

Коли ж я німецьку мову почув,
Відчув себе дивно знов я;
В цю мить, напевно, серце мое
З приємністю вмилося кров'ю.

Малу арфістку я чув — вона
Співала з справжнім поривом,
Але фальшиво,— і все ж мене
Своїм зворушила співом.

Співала вона про кохання й сум,
Про жертви і про спіткання
Вгорі, у кращих світах, де всі
Зникають людські страждання.

Співала вона про земну юдоль,
Де щастя шукати годі,
Про рай, де плаває душа
У вічній насолоді.

Співала вона відречення спів,
Стару колисанку неба,

Співають її, коли дурня-народ,
Що плаче, приспати треба.

Я знаю цю пісню, мотив і слова,
І авторів тих породу,
Я знаю, що п'ють вони потай вино,
А нам проповідують воду.

Чудову пісню — пісню нову,
О друзі, я буду співати!
Ми хочемо царство небесне тут,
На цій землі збудувати.

Ми щастя хочемо на землі,
Доволі з нас вже муки;
Хай пузо ледаче не стравить того,
Що зроблять трудящі руки.

Немало хліба дає земля,
Було б для всіх погроху
Троянд, і миртів, і див, і краси,
І цукрового гороху.

Авжеж, гороху вистачить всім,
Ось лиш стрючки дозріють!
А ангели та горобці —
Хай небом володіють.

А виростуть крила по смерті в нас —
Прилинем до вас у гості,
Щоб скуштувати святих тортів
У вашій святій високості.

Чудова пісня — пісня нова!
Мов скрипка і флейта грає!
І Miserere геть зника,
І дзвін погребний змовкає.

Європу геній свободи обрав* —
За руки вони взялися,
Без міри щасливі, і їхні уста
У першій цілунку злилися.

А те, що тут обійшлося без попів,
Нам не завадить радіти.
Нехай же молоді живуть
І їхні майбутні діти!

Весільний гімн — ця пісня моя,
Найкраща, найновіша;
Сходять зорі в моїй душі,
І сяє чудова тиша.

Натхненні зорі — потоком вогню
Пливуть вони, рвуть загати,—
Я чую дивну силу в собі,
Я міг би дуби ламати.

Лиш я на рідну землю ступив —
Від чар душа затремтіла.
До матері велетень знову припав*,
І знову зросла в нього сила.

II

Поки під арфу про небеса
Співи малої лунали,

Прусські чиновники мій чемодан
Уважно оглядали.

Спідне, хустки, сорочки і штани —
Витягли все з-під запорів:
Шукали мережив, алмазів вони
І заборонених творів.

О дурні, при чому тут чемодан?
Чого вам треба — я знаю,
І ту контрабанду, що везу,
Я в голові ховаю.

Є в мене мережива дотепів там —
Кращі брюссельських мережив,
Коли б я їх витяг — напевно вас
Не в жарт уколов би й збентежив.

Є діаманти в моїй голові —
Прийдешньої свободи,
Великого Незнайомця скарби,
Нового бога клейноди.

В моїй голові і книги є!
Якщо одверто сказати,
Моя голова — пташине гніздо
Книжок для конфіскати.

І в бібліотеці сатани
Гірших книжок немає.
Вони далеко страшніші від тих,
Що Фаллерслебен * складає.

Тут зауважив один пасажир,
Стоячи поруч зо мною,
Що пруської митної спілки ланцюг *
Я маю перед собою.

«Митна спілка, — сказав пасажир, —
Народну зміцнить основу,
Розбиту вітчизну з'єднає вона
В єдине ціле знову.

Вона нам зовнішню єдність дасть,
Скажемо, матеріальну;
Цензура ж духовну нам єдність дає,
Воістину ідеальну.

Цензура дбає, щоб в нас були
Думка і совість єдині;
Німеччини треба єдиної нам —
І зовні і всередині».

III

В Аахенському соборі * в труні
Карл Магнус * спочиває.
Не думайте, що це Майер Карл *,
Той в Швабії проживає.

Не хочу я мертвим бути й лежать,
Хоч би й з королем у парі.
Я краще б маленьким поетом жив
У Штуккерті * на Неккарі *.

Пудьгуючи в Аахені, навіть пси
Зітхають на вулицях стиха:
«Хоч ти нас ногою, чужинче, турни —
Вже й з цього нам буде втіха».

В отому досить нудному гнізді
З годину я барився,
Побачив пруських військових знов —
Цей тип не дуже змінився.

І досі носять сірий плащ
І високий червоний комір.
(Червоне — це французька кров! —
Співав, як відомо, Кернер *).

Той самий дубовий народ-педант,
Прямі кути ще й сьогодні
У кожному русі, і всі з лица
Бундючні, тупі й холодні.

Ще й досі гуде скам'янілий крок
Ходульно, пихато, зухвало,
Неначе вони проковтнули дубця,
Яким їх колись лупцювали.

Авжеж, той фухтель * не зовсім зник,
Тепер він у них всередині;
Тут дружне «ти» нагадує нам
Про давнє «він» * ще й нині.

З нового — лиш довгі вуса прийшли
На зміну забудим косам:
Коса, що ззаду висіла колись,
Тепер висить під носом.

В одежі кінноти з'явилися також
Раніш мені невідомі
Подробиці — варто відмітити шолом
І стальний гострячок на шоломі.

Ідею рицарства в тім гострячку
Завзятий втілює романтик,—
О, де ви, пані фон-Монфокон *
І панове Фуке, Уланд, Тік *!

Нагадує він середні віки,
Коли двірські посіпаки
Плекали відданість в серцях
І герб нашивали на с...

Хрестові походи нагадує він,
Служіння дамі, турніри,
Епоху, коли ще газет не було,
Часи нецензурної віри.

Так, так! Мені до вподоби шолом,
Є в ньому дотепність найвища —
У ньому виявивсь сам король,
Але ж той гостряк — навіщо?

Подумайте — щоби коли вдарить грім?
Як легко буде тій спиці
На ваше чоло притягнути з небес
Наймодерніші блискавиці.

А буде війна — треба також
Легші шапки купувати:

Вона пересолена була —
Й наліг я на вина тутешні.

В зеленій римській чарці блищить
Рейнвейн, мов золото, й досі,—
Що ж, вип'еш декілька зайвих півкварг,
Одразу закрутить у носі.

Усе пішло в голові шкереберть,
Блаженні хвилини настали,
І я подався у морок нічний,
В лунці півтемні квартали.

Будинки розповідали мені
І прірва вулиць пустельна
Легенди давно минулих днів
Святого міста Кельна.

Так, тут колись попівський клір
Проводив дні святебні,
Тут Ульріх фон-Гуттен * викрив діла
Темних людей ганебні.

В канкані середньовічному тут
Гасали ченці й черниці,
Тут кельнський Менцель—Гохстратен *
Донбсці препідлі й ниці: , писав

В полум'ї середньовічних кострів
Книжки тут і люди палали,
І дзвони в церквах при цьому гули,
І «кіріє елейсон» співали.

Тут парувались тупість і лють
В пеській своїй подобі,
Віронестерпних нащадків їх
Ми пізнаєм по злобі.

Та що це? В місячнім сяйві я
Бачу велику потвору —
Збіса весь чорний кельнський собор *
Потворно пнеться вгору.

Бастілія духу це мала бути,
І попи вже змовлялись ниці:
«Німецький розум згноїмо
Ми в цій гігантській в'язниці!»

З'явився Лютер, — «Стій!» — сказав,
І після того слова
Не зрушила ані на крок
Собору побудова.

Вони не скінчили його — й гаразд,
Бо саме цим і зробили
Символом нашого духу його
Та протестантської сили.

О, бідні шельми — соборний союз!
Чи вам слабкими руками
Недобудований добудувать
Цей форт панування над нами?!

Безумний задум! Даремна річ
Жебрати на діло боже,
В еретиків та євреїв просить, —
Ніщо вже не допоможе.

Даремно уславлений Франц Ліст *
Для вас на храм концертує.
Так само й талановитий король
Даремно декламує.

Собору кельнського, поки й світ,
Уже не добудують,
Хоч швабські дурні каміння груз
На корабель рихтують.

Його не докінчать, даремний крик
Сичів і круків потворних,—
Тіні минулого звикли завжди
Жити у вежах соборних.

Уже зближаються часи
Величні і незвичайні,
Коли недовершений цей собор
Ми візьмемо під стайні.

«Як стане стайнею собор,
Куди подітись мають
Три східні царі, що в олтарі
Соборному спочивають?»

Чудне запитання я чую! В наш час
Чи варт про дрібниці дбати?
Тоді доведеться східним царям
Притулку деінде шукати.

А я б вам порадив їх посадить
В три клітки з заліза міцного,
Що в Мюнстері без ужитку висять
На вежі Ламберта святого *.

Коли ж не вистачить одного
Вам до тріумвірату —
То замість східного царя
Можна західного брати.

v

Як я на рейнський міст зійшов
Біля причального валу,
Побачив у місячнім сяйві Рейн,
Що в даль спливав помалу.

Привіт тобі, мій батьку Рейн,
Що тут було з тобою?
Про тебе часто думав я
З одчаєм і журбою.

Сказав — і вловило в глибинах вод
Печальні звуки вуха, —
Неначе кашель старого душив,
Стогнав він і дихав глухо:

«З приїздом, хлопче! Приємно мені,
Що ти не забув мене досі.
Тринадцять літ не бачились ми,
Мені погано жилося.

Під Біберіхом я камінь ковтав*.
Не дуже це смачно. Ще ж гірші,
Сказать по правді, для шлунку мого
Нікласа Беккера* вірші.

Він пісню зложив про мене, що я
Цнотлива мамина дочка,
Яка уперто береже
Незайманості віночка.

Чуючи пісню безглузду цю,
Я хочу лаятись, битись,
Вирвати бороду сиву свою
І в самому собі втопитись.

Чи я ще незаймане дівча,
Французи могли б сказати,—
Побідні хвили доводилось їм
Не раз з моїми зливати.

І пісня дурна, і співець не мудрець!
Мене він зганьбив цинічно,
І гірша річ — скомпрометував
На все життя політично.

Коли б французи вернулись до нас —
Мені червоніти треба,
Мені, що чекаючи їх, не раз
З сльозами звертався до неба.

Не криюся, дуже я їх любив.
Ну, як там мої французята?
Грають, співають, як і завжди?
Ще білі в них штаненята?

Хотів би я побачити їх,
Не криюсь перед тобою.
Але боюсь, бо вірші ті
Вкрили мене ганьбою.

Альфред де-Мюссе *, дотепний гамен *,
До нас прибуде з ними,
Пробарабанить він на мені
Свої тріскучі рими!»

Отак побивався батько Рейн,
Не міг розважитись знову.
Щоб звеселить його, я сказав
Розсудливу промову:

«Не варт боятись, батьку, тобі
Французьких ущипливих глузів,
Давно вже змінились вони — і давно
Змінились штани у французів.

Не білі тепер — червоні штани,
І гудзики інші мають,
Не грають вже, не гасають вже,
А голови сумно схиляють.

Все філософствують, на язиці
В них Фіхте, Кант і Гегель *,
І курять тютюн, і пиво п'ють,
І дехто гуляє в кегель.

Вони філістери, як і ми,
І це вже в них глибоко в серці,—
Вже більше не вольтеріанці вони,
А швидше генгстенбержці *.

Альфред де-Мюссе, щоправда, гамен,
Як і раніш завзятий,
Але не бійся — язика
Йому ми зможемо втяти.

Нехай барабанить посміє він
Огідні свої епіграми,—
Просвищем, як приймали його
Не раз прекрасні дами.

Отож, забудь, мій батьку Рейн,
Пісні 'лихі. Чудову
Почуеш пісню нову. Прощай!
Ми скоро стрінемось знову».

VI

Услід за Паганіні * ходив
Spiritus familiaris¹,
Часом як пес, а часом з лиця —
Небіжчик Георг Гарріс *.

Наполеон кожну грізну мить
Бачив червоного мужа *,
Сократ * мав демона свого;
Це не уява недужа.

І сам я, над письмовим столом
Нічною схилившись порою,
Не раз помічав, що в масці гість
У мене стоїть за спиною.

Ховав він щось під своїм плащем,
Що тьмяно блискало зрідка.
Я думав — сокира у нього там,
Сокиру то мені видко.

¹ Домашній дух, домовик (лат.).

Кремезну він статуру мав,
Очі на зорі схожі.
Не заважаючи мені,
Стояв він, мов на сторожі.

Минули роки — вже я й забув
Відвідини ті пекельні,
Коли раптово зустрівся з ним
Ясної ночі в Кельні.

Задумано містом вночі я блукав
І бачив його за собою,
Як тінь свою; я спинявся — і він
Спинявсь разом зо мною.

Спинявсь він, неначе на щось чекав,
Рушав я — і тінь його чорну
Волік за собою. Так ми прийшли
Аж геть на площу соборну.

Це стало нестерпно, і я повернувся
І крикнув: «Скажи мені в очі,
Чого за мною ти ідеш
В пустелі оцій серед ночі?»

Тебе зустрічаю я завжди,
Коли світова задуха
Груди стискає мої і горять
В мозку блискавки духа.

Чого ти дивишся й мовчиш?
Скажи — що ти ховаєш
Під темним плащем, і що там блищать?
Хто ти й чого бажаєш?»

Мов ангели приспали мене —
 Отак заснув я вдома.
 В німецьких перинах добре спать,
 М'які вони, як відомо.

Як часто за вами я сумував,
 Вітчизняні перини,
 Коли ночами лежав без сну
 На твердих сінниках чужини.

Чудова перина — чудовий сон
 На тебе навіває.
 Німецька душа від пут земних
 Лиш тут відпочиває.

Вона тут вільна й вільно летить
 У вись небесну прозору.
 О душе німецька, як гордо в снах
 Ти піднімаєшся вгору!

Сам бог перед тобою — ніщо!
 Крилом в небеснім просторі
 До блиску начищаєш ти
 Малі зустрічні зорі.

Французам і руським належить земля,
 На морі — панують бритти,
 Зате ми пануємо в царстві мрій —
 О, тут нас не розбити!

Тут ми єдині, і тут вже ми
 Не коримось нікому, —

Інші народи, щоправда, живуть
На ґрунті більш твердому.

Заснув я, і приснилось мені,
Що в місячнім сяйві ясному
Лункими завулками знову я
Блукаю по Кельну нічному.

І знову слідом за мною йшов
Мій чорний супутник незмінно,
І я від втоми не чув уже ніг,
А те ми брели невпинно.

Ми далі брели, і серце мое
Розкрилось, наче рана,
І з рани серця по краплі кров
Сочилася багряна.

Я часом у кров свою пальці вмочав,
І часом зупинявся
Біля одвірків — і знак на них,
Кривавий знак * залишався.

І щоразу, коли я дім
Отак відзначував, дальній
Вчувався дзвін похоронний мені
Болючий, тихий, печальний.

Та вже на небі місяць блідий
Зникав у темній запоні,
І дикі хмари летіли вдаль
Повз нього, як чорні коні,

Ми довго блукали й нарешті прийшли
Знов на соборну площу,
Собор одкритий навстіж стояв,
І ми зайшли, як на прощу.

Всевадно тут панували смерть,
І ніч, і глухе мовчання;
Підкреслювало темноту
Свічок і лампад блищання.

Я довго блукав вздовж високих колон
Повільною ходою,
І кроки мого супутника чув —
І тут він був зо мною.

Та ось прийшли ми в темний куток,
Де тьмяно свічки блищали
На діамантах та золоті,— тут
Три східні царі лежали.

Та три царі, що мали б лежать
У раках старовинних,—
О дивна річ! Сиділи вони
На власних домовинах.

Ті три кістяки в фантастичнім вбранні,
В коронах, що блищали
На мертвих головах, берла в руках
Своїх костяних тримали.

Мов ляльки на шворках, здіймали вони
Давно уже мертві кості,
Смерділи гниллю, а разом з тим
І ладаном до млості.

Один навіть рота був розкрив,
Щоб довгу промову сказати.
Він добре мені пояснив, чому
Я мушу його шанувати.

По-перше, тому, що він мрець,
По-друге,— король, зрозуміло,
По-третє, ще й тому, що він святий.—
Мене це не зворушило.

І я йому сміючись відповів:
«Даремно себе ти бентежиш!
Я добре знаю — минулим часам
Увесь ти зумдром належиш!

Геть звідси, геть! З глибоких могил
На світло ви вийшли всує!
Скарби цієї капели життя,
Живе життя конфіскує!

Весела кіннота майбутнього тут
Має постоем стати;
Добром не підете звідси — ми вас
Прикладами будемо гнати!»

І я на привид свій озирнувсь
По цих словах суворих —
Сокира блищала в його руках,
І він зрозумів мій порух.

Наблизивсь він і в тую ж мить
Сокирою став навально
Трошити кістки забобонів старих
І нищити їх безжално.

Луна озвалась з усіх кутків,
І струмись кривавий рвонувся
Страшним потоком з моїх грудей —
І раптом я проснувся.

VIII

З Кельна до Гагена пошта бере
П'ять талерів в прусській монеті,
Але в диліжансі місць не було,
І я рушив в одкритій кареті.

Осінній ранок, сіра мла,
Лежить далина безмовна;
Повзем у багнах, але душа —
Душа моя щастя повна.

Це рідний вітер гаряче
Цілує мене щохвилини;
А це багно на шляху — багно
Коханої батьківщини!

Як давні знайомі, коні хвостом
Крутили привітливо й чемно;
Мов яблука для Аталанти *, пахтів
Їх гній для мене приємно.

Минули Мюльгейм *. Чудовий народ,
І місто теж, нівроку.
Востаннє я тут у травні був
Тридцять першого року.

Тоді усе навкруги цвіло,
Про щастя пташки співали,
Сміялось сонце в небесах,
А люди надіялись, ждали —

Гадали: охлялих рицарів рать
Чкурне по шляхах завізних,
Прощальний келих ми їм наллємо
З довгих пляшок залізних.

І вільна воля прийде до нас
З біло-синьо-червоним штандартом *, —
Можливо, вона підведе з труни
Мертвого Бонапарта.

О боже! І досі рицарство тут!
Ті йолопи та боягузи,
Що, наче моці, сюди прибули,
Нажерли в нас добре пузо!

Сволота бліда, що вигляд колись
Любові й надії мала,
На наших винах червоні носи
Давно собі насмоктала.

Тепер не легко свободі на штурм
Рушати — болять в неї крижі.
Сумно звисають з веж прапори
Трикольорові в Парижі.

Хоч дійсно був імператор воскрес *,
Та англійське червище кляте
Його втихомирило, тож він
І дав себе знов закопати.

Золоту колісницю бачив я сам,
Коли його тіло стрічали,
І богинь Перемоги золотих,
Що труну золоту тримали.

Повагом вздовж Єлісейських полів *,
Крізь Триумфальні ворота,
Процесія йшла * — був сніг і туман,
І чвиря й огидна сльота.

Фальшиво гримів розпачливий марш—
Оркестр потерпав страшенно
Від лютої стужі. З штандартів орли
Сумно дивились на мене.

Натхнення було в очах у людей,
Охоплених снами старими,—
Це привид казковий імперії знов
Підводився перед ними.

В той день я плакав. Очі мої
Туманом сліз застигло,
Коли я почув, як з тисячі уст:
— Vive l'Empereur!¹ пролунало.

IX

Ранком — три чверті на восьму було—
З Кельна ми виїжджали.
До Гагена ми прибули коло трьох,
Саме на стіл подавали.

¹ «Хай живе імператор!» (франц.).

Обід чекав. Була тут сповна
Вся старонімецька страва.
Привіт, капусто кисла, тобі,
І твоїм ароматам — слава!

Каштани в капусті — (у матері я
Любив їх) — річ знаменита!
О, рідна тараня, яка ти смачна.
Олією мудро полита.

Для серця чулого назавжди
Лишиться вітчизна мила,—
Яйце й оселедець я також люблю,
Коли їх засмажити вміло.

Вмлівали ковбаски на сковороді,
Дрозди під мусом, неначе
Засмажені янголята святі,
Пищали: «З приїздом, земляче!»

«Здоровий будь! — щебетали вони,—
Ти довго не з'являвся!
Ти дуже довго із птаством чужим
В чужих чужинах тинявся!»

І гуска стояла па столі,
Істота привітлива й мила,
Здається, коли ми молодші були,
Вона мене дуже любила.

Вона підморгувала мені
Так віддано, ніжно, мило!
Душа в неї, справді, м'яка була,
Але твердують тіло.

Свинячу голову внесли
На олов'янім підносі:
Безсмертним лавром квітчають у нас
Свинячі пики і досі.

Х

За Гагеном настала ніч.
Немало я потрусився
Від лютого холоду. Тільки в корчмі
В Унні я трохи зігрівся.

Дівча гарненьке там мені
Чудовий пунш зготувало.
Волосся було в неї — жовтий шовк,
А очі — порівнянь мало!

Приємно чути мені було
Вестфальську чудну вимову.
Знайомий напій нагадав мені
Компанію чудову —

Чудових вестфальців, з якими колись
Пиячили ми в Геттінгені*,
Покіль не падали геть під стіл,
Як вустілка, п'яні й блаженні.

Я так їх гаряче завжди любив,
Отих вестфальців мирних,
Надійних, вірних, міцних людей,
Немудрих і нелицемірних.

Які дуелянти чудові вони —
Герої, подиву варті!
Як влучно і чесно прямують удар
На терці і на кварти! *

Фехтують добре, добре п'ють,
А руки в дружнім пориві
Тобі стискають — ронять сльозу,
Немов дуби чутливі.

Хай небо боронить, бадьорий народ,
Твої поля й отави
Від подвигів і від війни,
Від героїзму і слави.

Нехай господь юнакам твоїм
Найлегший шле екзамен,
Нехай щасливо до шлюбу йдуть
Дівчата твої — Amen¹!

ХІ

Аж ось він, Тевтобурзький ліс *,
Що Таціт заніс в аннали.
Аж ось класичні багна ті,
Що Вару могилою стали!

Його подолав тут херусків * князь,
Герман, со рицарі дужі.
Німецький національний дух
Родився в цій калюжі.

¹ Амінь (лат).

З своїми білявими ордами тут —
Не виграв би Герман бою —
Свободи німецької не було б,
Під Римом жили б ми з тобою.

У нашій вітчизні мали б ми
По-римському лиш говорити.
У Мюнхені навіть весталки * жили б,
А шваби були б — квірити *.

Гаруспексом * був би Генгстерберг,
У кишках бичачих копався б.
З Неандера * також був би авгур * —
На льоті пташок він знався б.

Бірх-Пфейфер * смоктала б терпентин,
Як римські дами смоктали,—
Кажуть, від того сечу вони
Напрочуд пахучу мали.

Не стерво німецьке б Раумер * був,
А справжній римський Стервацій.
А наш Фрейліграт * писав би без рим.
Як в минулому Флакк Горацій.

Грубий жебрак, наш татко Ян *,
Звався б тепер Грубіанус.
Ме Hercule!¹ Масман знав би латинь,
Цей Маркус Тулліус Масманус *.

Борці за правду йшли б у нас
На левів, гієн та шакалів —

¹ Присягаюсь Геркулесом! (лат.).

В цирк, на арену, а не, як тепер,
На псів з жалюгідних журналів.

Один Нерон * у нас би був,
Не тридцять шість Неронів. *
Ми вени врізали б собі, щоб спастись
Від рабства та шпівнів.

Шеллінг * став би Сенекою* в нас
І тим самим скінчив би конфліктом.
Корнеліусу * могли б ми сказати:
«Casatum pop est pictum!»¹

Ура! Наш Герман виграв бій,
І римляни геть ушились.
Вар з легіонами трупом поліг,
І німцями ми залишились.

І німці ми й німецька в нас
Мова, повна приваби:
Осел — це осел, а не asinus²,
А шваби — звісно — шваби.

Раумер німецьким стервом лишивсь,
Ловець орденів та дотацій.
І в риму пише Фрейліграт,
Не став з нього Горацій.

Масман латини не знає ні в зуб,
Бірх-Пфейфер пише драми,—
Вона не смокче терпентин,
Як римські галантні дами.

¹ Каляти не значить малювати (лат.).

² Осел (лат.).

О Герман, вдячні ми тобі!
Не дурно ж, повний блиску,
У Детмольді пам'ятник ставлять тобі;
Я також дав на підписку.

ХІІ

У лісі густому бричка повзла
Повільно. Вже затемна
Зламалося колесо. Стоїмо.
Пригода неприємна.

Встає поштар, іде в село,
А я один чекаю
В нічному лісі — і виття
Жахливе зачуваю.

Це виють навколо люті вовки *
Голодними голосами.
Голодні очі в темногі
Горять, пливуть свічками.

Прочули, напевно, про мій приїзд,
Зібрали вовчий кворум,
Вогнями освітили ліс
І заспівали хором.

Мені на честь заспівали вони
Цю серенаду чудову!
Я в гідну позу миттю став
І теплу сказав їм промову.

«Братове-вовки! душа моя
У вашім гурті радіє,
Де стільки шляхетних вовчих душ
З любов'ю до мене вие!

Словами важко мені сказать,
Що зараз я почуваю.
Ох, я оцю чудову мить
Навік запам'ятаю.

Спасибі, що ваша згряя мене
З довірою зустріла,
Тим більше, що кожду скрутну мить
Ви радо ставали до діла.

В мені не помилились ви,—
Варто також відзнаки,
Що ви не вірили тим, хто казав,
Що я перебіг у собаки,—

Що зрадник я і, дайте лиш час,
Піду в овечі гофрати,—
Подібним наклепникам мені
Не личить відповідати.

Овеча шкура, що я, часом,
Вдягав, щоб зігріти плечі,
Вірте, не так мене гріла, щоб я
Мріяв про щастя овече.

Я не вівця, не собака я,
Не гофрат, повний жовчі,
Я вовк, як був, і серце мое
І зуби у мене вовчі.

Я вóвком вовк, і моє виття
На ваше вельми схоже —
Допомагайте самі собі
То й бог вам допоможе!»

Таку промову я сказав
Без підготовки в кареті.
Її перебріхану вмістив
Кольб * у «Загальній газеті».

ХІІІ

Під Падерборном сонце зійшло,
З небес позираючи мляво.
Освітлювать нашу землю дурну —
Це й справді безглузда справа.

З одного боку світла даси,
Як час з ним поспішати
На другий, бо перший в тьму почина
Тимчасом поринати.

Сізіфів камінь * котиться вниз;
Марно доньки Даная *
Наповнюють діжку; сонце теж
Даремно млу розганяє.

Коли розійшовся нічний туман,
Побачив я край дороги
В ранковому світлі на хресті
Обличчя розп'ятого бога.

Мій бідний родич, бачу тебе —
І серце моє сумує,
Спаситель людства, що наші гріхи
Бравсь іскупити всує!

Негарно з тобою вони повелись,
Пани з високої ради.
Та хто ж велів виступати тобі
Супроти церкви та влади?

На жаль, за твоєї доби книжок
Не вміли ще друкувати,
Не то б спокійненько ти видав свої
З небесних питань трактати.

Хоч цензор і викреслив би з них
Думки щодо лиха земного —
Цензура урятувала б тебе
Від розп'яття страшного.

Нагірне казання своє ти б міг
На інший текст говорити,—
Ти досить таланту і розуму мав,
Не міг попів пощадити?

Мінял та банкірів ти з храму прогнав,
Бича ухопивши в руку,—
Нещасний, висиш ти тепер на хресті —
Ідеалістам в науку.

XIV

Вологий вітер, холодний край,
Дороги не подолати.

А в серці моему бринить і дзвенить:
«Сонце, племінь відплати!»

Співала пісню з приспівом цим
Не раз мені няня бувало.
Це — «Сонце, племінь відплати» — мені
Як сурма в лісі звучало.

Про вбивцю в пісні мова йшла,
Що жив би в щасті й нині,
Але його мертвого люди знайшли
У лісі на вербині.

І вирок, прибитий до верби,
Можна було прочитати.
Повісили месники Феми * його.
«Сонце, племінь відплати!»

Оскарження сонце тримало в суді,
Воно вимагало страти.
Оттілії * крик передсмертний був:
«Сонце, племінь відплати!»

Згадаю цю пісню — згадаю враз
І няню мою стареньку,
Я бачу знов її темне лице,
Кожну зморшку маленьку.

Сама вона з Мюнстера родом була
І дуже багато знала
Народних пісень, — і страшні казки
Чудово розповідала.

Як билося серце, коли в казках
Про королівну йшлося,
Що, в лузі сидячи, золоте
Розчісувала волосся.

У лузі гуси вона пасла,
А ввечорі, як гнала
Ті гуси до двору, біля воріт
Замислена ставала.

Кінську голову над ворітьми
Бачила в ту хвилину,
Голову бідного коня,
Що привіз її на чужину.

Принцеси голосок тремтів:
«О, Фаладо, що з тобою?»
А кінський череп шепотів:
«І ти не маєш спокою!»

Принцеси голосок тремтів:
«Коли б моя ненька знала!»
А кінський череп шепотів:
«Вона була б сконала!»

Тамуючи подих, я прислухавсь,
І серце стискалося знову,
Коли починала няня моя
Тихенько про Ротбарта * мову.

Вона впевняла мене, що король
Не вмер, як інші герої,—
Живе він потай в одній горі
З товаришами по зброї.

Кіфгейзер зветься та гора,
І є в ній підземні ходи,
Лампади освітлюють мовчазні
Підземних залів зводи.

Велика стайня — перший зал,
У чепраках чудовних
Стоять сто тисяч жеребців
Там біля ясел повних.

Вони осідлані стоять,
Не загромить копито,
Ні збруя не брязне, іржання не чуť,
Немов з чавуна їх відлито.

Соломи повен другий зал,
На ній лежать солдати,
Багато тисяч бородачів,—
Важко таких підібрати.

Вони озброєні до зубів,
Але всі ці герої
В могутньому сні, як мертві, лежать,
Поснули біля зброї.

А в третім залі зброї гора:
Шоломи з срібла та криці,
Мечі, сокири, довгі списи
І старофранкські рушниці.

Гармат не багато, та досить було б
Для ворогів на трофеї.
І прапор чорно-червоно-злотий
Висить біля зброї цієї.

В четвертім залі кайзер сидить
Чимало сторіч на троні —
На каміннім стільці за камінним столом,
У мантії і в короні.

На землю падає борода,
Мов полум'я багрове,
І часом розплющує очі він,
А часом нахмурює брови.

Спить, чи лиш замисливсь він?
З певністю важко сказати.
Коли ж настане слухний час,
Треба лиха чекати.

Він прапор схопить і кликне клич:
«На коні! Гей, на коні!»
Його кіннота схопиться вмить,
Готова до бою й погоні.

І кожний скочить на коня,
І коні вже чують дорогу,
І рвуться в громохкий стривожений світ,
І сурми сурмлять тривогу.

Чудово мчать, чудово б'ють,
Бо виспалися солдати!
Суворо буде судити король —
Він хоче убивць скарати.

Скарати убивць, що в труну звели
Дівчину ту, що звати:
Злотоволоса Германія!—
«Сонце, племінь відплати!»

І тих, що засіли в замках своїх
За мури і за фоси,
Їх теж не помилує смертна петля
Суворого Барбаросси.

О як нас чарують забуті казки,
Що няня вміла складати!
Щемить марновірне серце моє:
«Сонце, племінь відплати!»

XV

Немов крижаними голками, дощ
Січе й січе щосили.
Повисли у коней сумно хвости,
Ї самі вже вони спітніли.

У свій ріжок дудить поштар,
Цю давню перегру я знаю:
«Три вершники виїхали з воріт».
Здається, я засинаю.

Мене схилило — я заснув,
І сон мені дивний снівся,
Неначе я в казковій горі
У Ротбарта опишвся.

Сидів він не на каміннім стільці
За камінним столом, як скульптура,
І постать його не така була,
Як уявляють, похмура.

Зо мною по залах підземних він,
Як з добрим гостем тинявся;
Неначе антиквар, із своїх
Скарбів та курйозів пишався.

Мене навчав він, як булаву
В час битви тримати я маю;
Часом з мечей витирав він іржу
Полою свого горностаю.

У руки взяв він павиний хвіст
І заходився змітати
Столітній пил, що зброю вкривав,
Мечі, кольчуги, лати.

Він прапор витрусив і сказав:
«Це гордість моя найвища,
Що шовку ще досі не згризла міль,
Ані черва деревища».

Коли ж удвох прийшли ми в зал,
Де покотом на підлозі
Лежали озброєні бійці,
Старий сказав у тривозі:

«Тут треба тихіше нам говорить,
Щоб хлопців моїх не збудити;
Сто літ пройшло — і я мушу платню
Сьогодні їм платити».

І кайзер тихцем підходить до них,
І кожному солдату
Кладе в кишеню крадькома
По золотому дукату.

Я здивувався, і він сказав:
«Не пропускаючи строку,
Дукат на брата — я чесно плачу,
Кожного сотого року».

В тім залі, де, немов, німі,
Стояли при яслах коні,
Мій кайзер потирати став
Од радості долоні.

Він коні свої рахувати почав,
Дививсь їм на ноги і в зуби,
Лічба затяглася, і спрагло тряслись
Його пересохлі губи.

«Ні, все ще в мене мало їх,
І це мені серце крає.
Солдатів і зброї досить було б,
А коней невістачає.

Я ремонтерів розіслав
В усі світи купляти
Для мене кращих жеребців,
Чимало треба їх мати.

Діждуся коней — і тремти,
Напасників люта зграє,—
Звільню вітчизну і народ,
Що вірно мене чекає!»

Так мовив кайзер, а я гукнув:
«Та це ж нестачі звичайні!
Коли в тебе коней не повний комплект,
Бери ослів зі стайні!»

А Ротбарт мені сміючись відповів:
«Навіщо нам поспішати?
Рим не збудуєш протягом дня,
Для діла час треба мати.

Певніший вчорашнього завтрашній день.
Сьогодні ще діяти рано.
Є в римській державі прислів'я старе:
«Chi va piano, va sano»¹.

XVI

Візок труснув і мене розбудив,
Та я з головою вкрився,
Заплющив очі й знов заснув,
І знов мені Ротбарт снівся.

Я знову по залах з ним блукав
Під тінню громохких зводів,
А він зо мною про се й про те
Розмови довгі заводив.

Уже давно, багато літ
Не мав король зі світу,
Либонь з семилітньої війни *,
Ні звістки, ні привіту.

Про Мендельсона * він питав,
Про Кіршиху *,— а на останку
Спитав про графиню Дюбаррі *,
Людовікову коханку.

«О, кайзер!—гукнув я.—Як ти відстав!
Вже Мозеса черви зжерли,
Давно вже й Ребекка і Абрагам,
Синочок його милий, померли.

¹ Італійська приказка, що відповідає нашій: «Поспішиш — людей насмішиш».

Абрагам та Лія родили на світ
Синочка Фелікса,— нині
Він охрестився й далеко пішов —
Став капельмейстром в Берліні.

І Каршиха стара вже в труні,
Й дочка її, Кленке *, немає;
Онука її, Гельміна Шезі *,
Здається, ще шкандибає.

З Людовіком добре мадам Дюбаррі
Свій довгий вік одгуляли,
З П'ятнадцятим, значить. Старою вже
Її гільйотинували.

В постелі Людовік П'ятнадцятий вмер,
З своїм розлучившись народом
Шістнадцятий на гільйотину пішов
З Антуанеттою згодом *.

Спокійно йшла королева на смерть,
Як їй веліло звання.
В істериці билась мадам Дюбаррі
Під час гільйотинування».

Тут кайзер раптово зупинивсь,
Його поїняла тривога,
Він вирячив очі: «Гільйотинувать?!
Та що це значить, на бога?!»

«Гільйотинувати,— я так пояснив,—
Це метод новий: без крику
І незалежно від стану людей
Вкорочувати їм віку.

Для цього служить тепер на землі
Нова, чудова машина,
Її завів мосьє Гільйотен *,
Тим-то вона й гільйотина.

До дошки прив'язує тебе
Кат своєю рукою,
Трикутна сокира між двох стовпів
Вгорі висить над тобою.

Вірьовку смикнути — сокира летить
З блиском, як личить залізу,
І ось вже впала твоя голова
В лантух, що висить знизу»!

Тут кайзер нову закричав:
«Мовчи! Про ваші машини
Я знать не хочу! Боже збав
Мене від гільйотини!

І королеву й короля!
До дошки — і на страту!
Це ж проти етикету! Та ні,
Це проти маєстату *!

А ти, нахаба, — відкіль принесла
Тебе нечиста сила?
Зажди, хлоп'я, приборкаю я
Тобі зухвалі крила!

Замовкни! Жовч вивертає в мені
Твоя страшна бравада.
Ти бунтівник, і подих твій —
Страшна державна зрада».

З такою люттю мене він кляв,
І так проклинав без міри,
Що й я не стримавсь і виклав свій
Таємний символ віри:

«Гер Ротбарт, годі нам байок,
Що втратили принаду!
Лягай та спи, без тебе ми
Самі дамо собі раду!

Республіканці нас візьмуть на сміх,
Коли нас очолюватиме
Така коронована мара,—
Вони дотепні люди.

Твій прапор давно вже я розлюбив—
Ще в роки студентства мого,
Старонімецькі дурні мені
Одбили смак до нього.

Найкраще буде лишитись тобі
В Кіфгейзері у себе,
Бо, правду кажучи,— короля
Давно уже нам не треба!»

XVII

Отак посварився з кайзером я,
У сні, у сні, зрозуміло,—
В'явки не сміємо ми говорити
З монархами так сміло.

У сні лише, в ідеальному сні
Ім німець нараз одкриває
Німецьку думку, що завжди
У вірному серці ховає.

Коли я прокинувся, повз ліс
Карета повзла помалу,
І дійсності дерев'яна суть
Геть сон мій розігнала.

Верхами похитували дуби,
Берези, сповнені болю,
Схилилися сумно, і я гукнув:
«Прости мені, мій королю!

Прости мені, Ротбарт, гострі слова!
Ти розумніший — знаю —
За мене, — та вже увірвався терпець,
Приходь же, королю, чекаю!

А що гільйотина не до душі —
Хай буде все по-старому:
Дворянство можеш карати мечем
І вішать міщан і сірому.

Або ж навпаки — підсмикуй дворян,
А селяни та бюргери згодні,
Щоб голови кат відтинав їм мечем;
Всі ми створіння господні.

Страхітний Карла П'ятого суд *
Не бійся поновити,
На стани, гільдії, цехи народ
Ти можеш знов поділити.

Священну Римську імперію * знов
В наш вік поверни криваву,
Верни разом з тим огидним дрантям
Її ганебну славу.

Середньовіччя усе зуздром,
Усю його гнилизну
Стерпіти б я міг, коли б ти нас звільнив
Від гермафродитизму

Гамашного рицарства, що в нім
Змішались в безформну масу
Готичний кошмар і новітня брехня,
Воно ж — ні риба ні м'ясо.

Закрий цей балаган, розжени
Комедіантів зграю,
Що пародіює старовину,
А сам приходи — чекаю!»

XVIII

Мінден * — фортеця досить міцна
І має добру зброю.
Та пруські фортеці радніше я
Минав би стороною.

Надвечір ми спинилися тут.
На мості зарипіли
Під нами дошки, і з'яв рів,
Коли ми в браму в'їздили.

Ряди бастіонів лякали мене.
Підводились темні брами.
Лунко ворота відкрились для нас
І лунко закрились за нами.

Ох, Одиссей *, я зрозумів,
Що відбувалось з тобою
В ту мить, коли Поліфем * завалив
Печеру свою скалою.

Капрал карету мою спинив.
«Ім'я ваше?» — Відповідаю:
«Я звуся — Ніхто, я — лікар очний,
Велетням більма знімаю».

В готелі ще гірше зробилось мені,
Не міг шматка проковтнути.
Душили ковдри в ліжку мене
І не давали заснути.

Моя постеля по боках
Червоні завіси мала,
І китиця з-під балдахіну брудна
Над головою звисала.

Проклята китиця! Довгу ніч
Я не знаходив спокою!
Мов меч Дамокла *, висіла вона
В мене над головою.

То враз, немов голова змії,
Вона починала шипіти:
«В оцій фортеці довічно ти
Засуджений сидіти!»

Зітхав я — добре було б мені
Лежати в ці хвилини
В Парижі на Faubourg Poissonnière*,
Біля моєї дружини.

Я часом чув — по моєму чолі
Тупим ніби чимсь черкала
Холодна цензорська рука —
І думка раптом зникала.

Жандарми в саванах враз при мені
З'явилися, мов видіння,
І виразно я кайданів почув
Страхітливе брязкотіння.

Ох! Привиди підхопили мене,
І я опинився в пустелі,
І тут мене прикували вони
До прямовисної скелі.

Жахлива китиця з ліжка брудна
На мене налетіла —
Тепер, як у шуліки, були
У неї кігті і крила!

Вона обернулася прусським орлом!
Він кігтями вп'явсь мені в тіло!
Він рвав печінку з грудей моїх,
Кричав я й стогнав безсило.

Я довго стогнав — закричали півні,
Мій сон розвіявсь марою.
Лежу я в ліжку, і вже не орел,
А китиця знов наді мною.

Подавсь я з екстрапоштою геть
І лиш на лоні природи,
На бюкебурзьких землях *, зітхнув,
Мліючи з насолоди.

ХІХ

О, як, Дантоне *, ти помиливсь,
За те й діждався розплати!
Вітчизну можна з собою всю
На закаблуках забрати.

Я пів-Бюкебурга набрав на мої
Чоботи знамениті!
По правді, таких багнистих шляхів
Ніде не бачив я в світі.

У Бюкебурзі я зупинивсь,
Бо намір мав мимоходом
Оглянути дідівське гніздо:
Бабуся з Гамбурга родом.

Удень до Ганновера я прибув,
Начистив чоботи чисто
І зразу ж — бо з користю їздить люблю —
Пішов оглядати місто.

О, боже! Як тут охайно скрізь!
Ні порошинки не видно.
Будинки розкішні, і я б сказав —
Збудовані солідно.

Зосібна мені сподобався плац
Та навколо нього будови;
Живе тут король, тут палац його,
Він зовні просто чудовий.

(Звичайно, палац). Обабіч дверей
Дві будки непривітні —
В рудих мундирах стоять вартові,
Обличчя у них страхітні.

Мій чичероне мовив: «Тут
Ернст-Август * наш проживає,
Хоч він і поважного віку лорд *,
Але ще в нім жилка жива є.

Він ідилічно у нас живе,
Бо ліпше, ніж варта дедача,
Його боронить знайомих нам
Людців боягузлива вдача.

Ми бачимось іноді, і завжди
Він нарікає на долю
Свою королівську, каже, що тут
Потрапив наче в неволю.

Він широко звик, по-британськи, жить,
А в цю тісну країну
На трон попавши, боїться він
Повіситись від спліну.

Я позавчора бачив його,
По правді, в великому горі:
Він саме зволив варити клістир —
В нього собаки хворі».

З Гарбурга через годину я
В Гамбург виїхав. Зорі
Мигтіли в небі. Свіжили мене
Подуви вітру бадьорі.

Прибув я до неньки — від щастя вона
Злякалась до нестями,
Гукнула: «Сину любий мій!» —
І аж сплеснула руками.

«Мій сину, ти тринадцять літ
Себе примусив ждати
І, мабуть, дуже зголоднів —
Чим тебе годувати?»

Є риба і гусятина
І добрі помаранчі».
«Дай риби і гусятини,
Це добре — помаранчі».

І поки я з апетитом їв,
Сміялась від радості мати,
А потім про се, а там про те
Мене заходилась питати.

«Чи маєш догляду, сину мій,
Ти там на чужині хоч трохи?
Чи добре латає дружина твоя
Твої сорочки і панчохи?»

«Чудова рибка, матінко,
Та слід її мовчки з'їдати —
Бува, що потрапить у горло кість;
Краще давай мовчати».

Скінчив я рибу — гуску враз
На стіл поставила мати
І знову про се, і знову про те
Мене заходилась питати:

«Скажи, у Франції чи у нас
Краще живеться людині?
Кому перевагу ти віддаєш,
Мій синку, якій країні?»

«Німецька гуска, матінко,
У нас непогана бува ще;
Французи ж відкормлюють краще гусей
І соус готують краще».

А тільки з гускою я попрощавсь,
Як на столі з'явились
Презапашні помаранчі: вони
Самі у рота просились.

А матінка знову почала
Цікавитись, питати;
Такі запитання гострі були —
Не знав я, що їй сказати.

«Ти й досі політиці вірний, чи вже
Давно розпрощався з нею?
До котрої партії тепер
Належиш ти душею?»

«Чудовий, матінко, помаранчі!
Ти бачиш — я радо ковтаю
Солодкий, пахучий сік, але —
Лушпиння геть викидаю».

Напівзгоріле місто * знов
 Потроху оживає.
 Мов півобстрижений пудель сумний,
 Гамбург тепер виглядає.

В руїнах вулиці лежать,
 А шкода — були чудові.
 Де дім, в якому я здобув
 Найперший дар любові?

Де та друкарня, у якій
 Свій перший успіх стрів я?
 А де аустерія *, в якій
 Уперше устриці їв я?

А Дрекваль, куди наш Дрекваль * зник?
 Вже годі його й шукати!
 Де павільйон, в якому я
 Їв пиріжки та цукати?

А ратуша, де царював сенат?
 Бюргерської твердині
 Вогонь безжальний не пощадив,—
 Найбільшої святині!

Зітхають люди, обличчя в них
 Сумні, як їхні квартали,—
 Вони про грізну пожежу мені
 Отак розповідали:

«Схопилось, одразу з усіх кінців.
 Страхітні були хвилини!

Дзвіниці палали, від них тепер
Лишились тільки руїни.

Згоріла біржа — сотні літ
Батьки наші в ній збивали
З можливою чесністю, хто як міг,
Свої визначні капітали.

Лиш банку — срібної міста душі,
Та тих книжок, де людину
Оцінено точно, — вогонь не здолав, —
І всім ми знаємо ціну.

Богові дяка, збирали для нас
В найдальших країнах гроші.
Мільйонів на вісім зібрали, ну що ж,
Прибутки справді хороші!

А що християни щирі гуртом
Грошима порядкували —
Тож ліва й не відала рука,
Скільки правицею брали.

З усього світу гроші пливли,
І все до тієї правиці, —
Ні провіантом не гребали ми,
Ні лептою удовиці.

Нам слали одержу, і ліжка, й харчі,
І хліб, і м'ясо, й бульйони,
А прусський король — той навіть хотів
Послати свої батальйони.

Матеріальні збитки нам
Покрили, можна сказати;
Але переляку — наш переляк
Не можна відшкодувати!»

Щоб їх збадьорити, я сказав:
«Годі вам сльози лити!
Троя нащо вже гарна була,
А мусила теж згоріти.

Будуйтеся знову, добре сушіть
Свої калюжі безмежні,
Заводьте кращі закони собі
І кращі помпи пожежні.

Кайенського перцю менше кладіть
В супи свої для спокою,
І коропи для здоров'я важкі,
Бо варите ви їх з лускою.

Гиндички шкодять вам не так,—
Лиш не давайтесь в руки
Тій птиці, що яйце знесла
Бургомістрові до перуки*.

Оту фатальну птицю либонь
З вас кожен чудово знає.
Згадаю про неї — все, що я їв,
Мій шлунок вивертає».

XXII

Змінилось місто, та більш значні
В народі знайшов я зміни.

• Блукають розбиті й похмурі усі,
Немов живі руїни.

Кошавий ще більше схуд, товстий
Давно нагадує льоху.
Постаршали діти, старики
Здитинюються потроху.

Кого телям я покинув колись —
Биком реве тепера,
Гусята вийшли в гусаки,
Убрались в пишні пера.

І Гудель стару * я також зустрів —
Ну, що ті сирени колишні!
Придбала чорні буклі собі
І зуби білосніжні.

Зберігсь паперу продавець *,
Мій друг, тутешній житель.
Рудоволосий, здалеку він —
Достеменний Іван Хреститель.

Я Галле * бачив тільки здаля,
Він геть од мене подався.
Казали, що дух його згорів,
Хоч в Бібера * він страхувався.

Старого цензора * свого
Побачив я знову. В тумані
На гусячій торзі стрілися ми.
В дуже лихому він стані.

Ми привітались. В старого з очей
Скотилась холодна сльозина.
Він вельми радий, що бачить мене!
Дуже химерна картина.

Не всіх я бачив. Лютий час
Веде нас в домовину.
Уже я Гумпеліно *мого
Тут більше не зустріну.

З його шляхетної душі
Упали земні закови,
Тепер він плаває, як серафим,
Перед престолом Єгови.

Кульгавий Адоніс * з товаром своїм
До мене тепер не загляне.
Колись на вулицях він продавав
Урильники з порцеляни.

Що з Майером малим * — про це
Нічого не можу сказати
З певністю, бо я забув
У Корнета * запитати.

Помер чудовий пудель Саррас.
Це втрата! Парі — хто хоче,—
Що милий Кампе * за нього б оддав
Десять поетів охоче.

У Гамбурзі зроду-віку живуть
Хрещені та нехрещені.
Однаково дбають і ті, і ті
Про справи своєї кишені.

Хрещені — порядні всі як один,
Обіди у них чудові,
Не дай їм відстрочки по векселях —
Вони платити готові.

Серед євреїв знову розкол,
Дві протилежні програми —
Старі не кидають синагог,
Нові відвідують храми.

Нові свинятини шматок
Спроможні проковтнути,
Вони — демокради, — старики
Здебільш аристокрути.

Люблю і старих я, люблю і нових,
Клянусь господом цноти, —
Та значно більше я рибку люблю,
Що зветься — копчені шпроти.

XXIII

Як республіку, Гамбурга я б не міг
З Флоренцією зрівняти.
Та в Гамбурзі устриці кращі — їх тут
У Лоренца можна дістати.

Був гарний вечір. З Кампе я
Пірнув до того льоху,
Щоб устриць поковтати з ним
І випить вина потроху.

А там товариство добре було —
Зустрів я радо знову
І друзів старих, як наприклад, Шофп'є*,
І молодь нову чудову.

Тут був і Вілле, чие лице —
Альбом, у якому видко
Факсиміле ворожих рапір —
Академічно і чітко.

Сидів тут сліпий язичник Фукс*,
Особистий ворог Єгови,
Що вірить в Гегеля* тільки, та ще
Трохи в Венеру Канови*.

Амфітріоном* Кампе був,
Сам, з власної персони,—
Лилося блаженство з його очей
Замріяної Мадонни.

Я добрі устриці з смаком їв
І думав, п'ючи наші вина:
«Кампе — велика людина, це факт,
І між видавців — перлина!

Боюсь, що з іншим видавцем
З голоду я загину,
А цей і пити дає мені.
Ніколи його не кину.

Я славлю найвишого творця
За сік лози і найпаче
За те, що видавцем мені
Він Юлія Кампе призначив.

Я славлю всевишнього творця,
Підводячи очі д'г'орі,
Бо він створив рейнвейн на землі,
А також устриці в морі!

Отче, що сотворив лимон,
Щоб устриці кропити,
Оцю вечерю добре дай
Мені перетравити!»

Рейнвейн завжди підносить в мені
Чуття високі й чудові!
В моєму серці він до людей
Пробуджує порив любові.

В цей час мене на вулицю, в ніч,
З кімнати тягне тісної.
Живої душі шукає душа.
В невинно-білому строї.

В подібні хвилини всю душу мою
Сповняє чуття блаженне,—
Всі кийцьки для мене сірі в цей час,
А всі жінки — Єлени *.

На Дрейбані * побачив я
Величну жінку,— не всюди
Побачить можна і не завжди
Такі величні груди.

Було в неї повне і свіже лице,
В очах розцвітали блавати,
Трояндові щоки, як вишні — уста,
От тільки ніс — сизуватий.

Її ясне чоло вкривав
Очіпок з білого льону,
На вежу скидався він, а також
Нагадував трохи корону.

Туніка біла на литки
Звисала в тієї матрони.
Литки! У неї ноги були,
Мов дві дорійські колони.

Натури людської вона,
Здавалось мені, достоту,
І тільки її надприродний зал
Виказував вищу істоту.

Вона до мене підійшла,
З приїздом привітала:
«Тринадцять літ ти на Ельбі не був,
А бачу — змінився мало.

Ти, мабуть, шукаєш створіння ті,
Що в цих місцях з тобою
Колись блукали ночами без сну
Мрійливою юрбою.

Давно вже поглинуло їх життя,
Страхітна гідра стоглава,—
Ні подруг давніх, ні давніх днів
Не знайдеш ти, от в чім справа.

Не знайдеш тих гордих квітів, яким
Душа твоя гімн співала.
Вони тут цвіли — та давно одцвіли,
Давно їх буря зламала.

Обірвано, збито, розтоптано їх
Судьби важкою стопою —
Мій друже, такий кінець на землі
Всього, що зветься красою!»

«Та хто ж ти? — гукнув я. — Чи не тебе
Я бачив у сні старому?
Де ти живеш? Чи можна мені
Тебе провести додому?»

«Ти помилився, друже мій.—
Вона засміялася дзвінко.—
Я зовсім не те, що думаєш ти,
Я дуже порядна жінка.

Ні, справді, я не маленька мамзель,
Що звуть лоретками нині.
Чи ти Гаммонії * не впізнав,
Гамбурзької богині?

Але, я бачу, тремтить душа
Твоя, співець, благородна.
Ти проведеш мене й тепер?
Ну, що ж, ходім — я згодна!»

І сміючись я відповів:
«Не битиму одбою —
Іди вперед, а я піду,
Хоч в пекло за тобою!»

XXIV

Не знаю, як опинився я
У неї перед дверима.
По сходах, мабуть, мене підняла
Могутня сила незрима.

В кімнатці Гаммонії для нас
Чудова мить настала.
Богиня призналась, що давно
До мене симпатію мала.

«Колись,— сказала вона,— найбільш
Любила я твори щирі
Співця, що месію оспівав *
На благочесній лірі.

Дивись, на комоді і досі я
Погруддя Клопштока маю,
Але на нього вже давно
Очіпки одягаю.

Ти мій улюбленець тепер,
Портрет твій над ліжком у мене.
Вінчає свіжий лавровий вінок
Обличчя твоє натхненне.

Даремно тільки моїх синів,
Кажу тобі щиро, як мати,
Своїм бичем шмагаєш ти...
Треба вже з цим кінчати.

Я сподіваюсь, що й тебе
Життя вже чогось навчило,
І толерантнішим, врешті рещт,
Навіть до дурнів зробило.

Але як зважився ти рушати
В холодну зимову пору
До нас на північ? На півночі ми
Маєм зиму сувору».

«Моя богине,— я їй відповів,—
Одне лиш для мене ясно:
Найглибші чуття у людській душі
Пробуджуються невчасно.

По вигляду — я добре жив,
Але помирав од нудьги я,
Щодня хвилювання моє росло —
І це вже була ностальгія.

Нараз французьке повітря легке
Стало мене душити,—
Я мусив дихати в моїй
Німеччині, щоб жити.

За духом торфу й тютюну
Почав я сумувати.
Тремтіли ноги — так їм баглось
Німецьку землю топтати.

Вночі зітхав я і сумував,
Згадуючи ворота,
Біля яких моя мати живе,
І зовсім близенько Лотта *.

І доброго старого я
Згадував * часто до ранку,
Бо він, хоч і лаяв мене завжди,
Але й захищав до останку.

«Дурний хлопчисько!» — Його слова
Хотів би я чути знову.
Вони музику в моїй душі
Пробуджують чудову.

Я сумував за блакитним димком
Над рідними димарями,
За нижньосаксонським солов'єм,
За буковими гаями.

Ї за тими місцями я сумував,—
Голгофою суму й любові*,
Де ніс свого юнацтва хрест
І мій вінок терновий.

Хотів я ридати там, де колись
Доводилося ридати,—
Любов до вітчизни — зветься в нас
Це почуття дурнувате.

По суті — це хворість; і ми на цім
Довго спинятись не будем.
Сором'язкий я з натури і ран
Своїх не показую людям.

Мені огидні ті людці,
Що, наче сліпці біля брами,
Показують свій патріотизм
З його всіма болячками.

Ну й що ж, безсовісні жебраки?
Чи з того на грині приваби
Та популярності здобули
Менцель і всі його шваби?

Моя богине, сьогодні я
Справді занадто нудьгую;
Я трохи стомився, але дарма —
Зараз себе підлікую.

Так, я стомивсь, але можеш ти
Мою розвіяти втому
Склянкою чаю; добре було б
Налити в нього рому».

XXV

Богиня заварила чай,
Ром влила для звичаю,
Але сама той ром пила,
Як водиться, без чаю.

Чоло схилила на плече
Вона мені,— холщову
При цьому зім'явши корону свою,—
І так почала розмову:

«Мене не раз страхало те,
Що ти чуття свої свіжі
Так довго з французами витрачав
В отім аморальнім Парижі.

Ти там тинявся і не мав,
На лихо, біля себе
Німецького щирого видавця,
Що був би ментором в тебе.

Нелегко жити серед спокус.
В Парижі блукає чимало
Недужих сильфід *, і спокій душі
Згубити там легко стало.

Не їдь туди, лишайсь у нас,
Забудь спокуси нечисті,
Ти знайдеш безліч тихих розваг
У нашому товаристві.

Лишайся в Німеччині, тут тобі
Краще тепер буде жити;
Ми йдем вперед, ти, певно, й сам
Значний прогрес помітив.

Цензура легшає щодня,
Гофман — добріший дитини,
Не буде різать він уже
Твої «Подорожні картини».

Ти теж постаршав і м'якший став,
Поступишся, де треба,
І навіть немила старовина
Милішою буде для тебе.

Що нам в Німеччині важко жилось —
Це перебільшення зрими.
Від рабства ми самогубством могли
Рятуватись, як в древнім Римі.

Свободу думки маси у нас
Безмежну і повну мали,
Обмежень зазнавали лиш ті,
Що десь там щось друкували.

Сваволя? Її не знали ми!
Без постанови влади
Ми й демагога не зняли б
З державної посади.

Ні, так погано в нас не було,—
Траплялися дрібниці,
А з голоду ще ніхто не вмирав
У нас, в німецькій в'язниці.

Багато гарних прикладів я
З минулого можу навести
Покори і віри, не те що тепер —
Лиш сумнівн та протести.

Умовної волі практичний вік
Винищить швидко мрії,
Що ми у серці плекали, святі
І чисті, мов сон лелії.

Погасне, вже погасать почала
Поезія наша багата.
З усіми князями помре в свій час
І негрський князь Фрейліграта*.

Онук буде пити та їсти, але
Не в цій тишині скам'янілій.
Гряде вистава вельми гучна,
Кінець прийшов для ідилій.

Коли б ти мовчав — я книгу судьби
У дзеркалі чарівному
Тобі відкрила б,— майбутні часи
Побачив би ти в ньому.

Нікому в світі — тільки тобі
Хотіла б я показати
Майбутнє твоєї вітчизни, але —
Не вмієш ти мовчати!»

«О ні, богине! — образивсь я,—
Мовчатиму, як домовина!
Німецьке майбутнє ти мені
Будь-що показати повинна!

Яку призначиш ти сама,
Я можу присягу дати —
І щό побачу, з тим помру,—
Кажи, як присягати?»

Вона звеліла мені: «Поклянись,
Як Авраамові клявся
Єлеазар*, коли він уже
В дорогу підперезався.

Туніку мою підними й поклади
На стегна до мене руку,
І поклянись весь вік мовчать —
В розмові, як і в друку».

Велична мить! Я знову вдихав
Забутий дух святині,
Коли на прабатьківський кшталт
Складав свою клятву богині.

І я туніку її підняв,
І, положивши руку
На стегна їй, мовчати поклявсь
В розмові, як і в друку.

XXVI

Богиня почервоніла з лица —
Здавалось, що в корону
Їй ром ударив,— вона почала
З дуже скорботного тону:

«Я бачила Гамбурга перший день,
Тож роки мої вже не ранні.
На Ельбі мати моя була
Царицею тарані.

Carolus Magnus¹ мій батько звавсь,
Монарх у великій славі —
Могутніший і мудріший він був,
Ніж Фрідріх у прусській державі.

В Аахені трон стоїть, на яким
Мій батько коронувався,
А трон, на якому вночі він сидів,
Матусі у спадок зостався.

Від матері я дістала його,
Ця мебля в мене і нині.
Її я й Ротшільду не віддам
За повні золота скрині.

Дивись, аж он в кутку стоїть
Стареньке крісло; побила
Подушку міль, і вже шкура давно
На спинці його струхліла.

Але подушку підніми
Правицею своєю —
Ти круглу дірку побачиш там
І горщика під нею.

Чарівний горщик — в ньому киплять
Магічні сили могутні.
Як в дірку встромиш голову ти —
Побачиш зразу майбутнє.

¹ Карл Великий.

В майбутнє своєї Німеччини
Ти маєш змогу заглянуть,
Але не лякайся, як кризь хаос
Міазми дикі встануть». —

Сказала з посміхом вона,
Мовляв, чи я не зблідну?
Але я сміливо пішов
І встромився в ту дірку огидну.

Що я побачив там — не скажу,
Хоч якби кому не кортіло,
Сказати можу лиш одне —
Боже, як там смерділо!

І як не вивернуло тебе,
Коли почув отой дух ти —
Прелюдію смороду, що злилась
В суміш капусти і юхти?!

Потому, о боже, сморід піднявсь
Такий, що я повірив,
Що вигрібати почали
Всі тридцять шість сортирів.*

Те стерво, що вже давно згнило
І лиш історично воняло,
Воно останні з своїх отрут,
Півмертве, випускало.

І навіть привид пресвятий,
Той труп у вічній обнови,
Що з безлічі людей і держав
Висмоктав досить крові,

Він ще раз хотів зачумити весь світ —
Людей, поля і дерева;
Смердюча й страшна виповзала
черва
З його огидного чрева.

Був кожний гробак — новий вампір,
І знову трупом смерділо,
Коли рятівний кіл йому
Огидне пронизував тіло.

Смерділи шнапс і кров, тютюн,
І шибеники обдерті,—
Хто так смердів за життя, то як
Смердітиме після смерті?

Смерділо мопсом, таксою, псом,
Що плазом на пузі, мов гади,
Поперед тронем та олтарем
Лизали блювотину влади.

Здіймався отруйний дух, немов
В калюжах кров захолола,
Де весь собачий цех лежав
І вся історична школа.

Я пам'ятаю, що сказав
Сен-Жюст* в Комітеті спасіння:
«Ні мускус, ні рожева вода
Не нищать хвороб до коріння».

Але німецьке майбутнє все —
Геть все пересмерділо,
Що ніс мій уявити міг,
І тут я схилився безсило —

Я втратив свідомість, а пробудивсь —
Сидів, як раніш, під боком
В богині, й лежала моя голова
На бюсті її широкім.

Горів її погляд, палали уста,
Здригалися ніздрі тремтливі,
Вакхічно поста вона обняла,
Співаючи так в надпориві:

«Є в Фулє король *, над усі скарби
Найдорожчого келиха має;
Як з того келиха він п'є —
Сльоза на очах закипає.

Що думає в цей час король —
Ніхто не може вгадати.
Він сп'яну може віддати наказ
Тебе арештувати.

Минай стороною того короля,
Не їдь на північ ніколи,
А також поліції стережись
І всієї історичної школи *.

Лишайсь у мене, тебе я люблю,
Ми їсти і пити будем
Сучасності устриці і вино,
А темне майбутнє забудем.

Накрій-бо горщик, щоб сила в нім
Магічна не вирувала!
Тебе я люблю, як жодна з жінок
Поета ще не кохала!

Цілую тебе — і чую — мене
Твій геній надихає;
Легким сп'янінням дивний хміль
Всю душу мою сповняє.

Я чую — нічної сторожі спів
Лунає над землею,
Неначе все місто на нашу честь
Співає гімн Гіменею *.

Вже й слуги на конях з вогнем
прибули,
І кожен вже добре випив,
Кружляє, гасає, вирує народ —
Танцює танок смолоскипів.

Приходить великомудрий сенат,
Старшина сивоголова!
Відкашлюється бургомістр,—
Здається, буде промова.

В блискучих мундирах прибули
Всім корпусом дипломати,
Від іноземних держав привіт
І шану просять прийняти.

Прийшло духівництво, рабини й
попи,
Сяють масні тонзури.
О боже, Гофман теж прийшов
З ножицями цензури.

Вони дзвенять в його руці,
Він рветься до твого тіла

І вирізає той шматок,
Що я найбільш любила!»

XXVII

Про ту чудову довгу ніч
Під темним небозводом —
В привітний теплий літній день
Я розповім вам згодом.

Старих лицемірів перед кінцем
Безсила душить злоба,
Але дарма — зведе їх в труну
Брехні гнила хвороба.

Нове покоління, що вироста,
Не піде стежками старими!
Я — з вільними духом новими
людьми,
І всі мої помисли — з ними.

Квітує вже молодь, яка збагне
Поетову честь і гідність,
Зігріється в сонці його душі,
Свою з ним відчувши рідність.

Мов полум'я чиста, душа моя,
І повна світла і віри;
Безсмертні богині краси натягли
Струни моєї ліри.

Колись на лірі цій творив
Свої античні сцени

Покійний батько мій — Арістофан*,
Улюбленець Камени*.

На ній з великим натхненням він
Оспівував Базілею*,
Що висватав Пайстетер* колись
І в небо вознісся з нею.

В останньому розділі я намагавсь,
Признаюся між нами,
Наслідувати кінець «Птахів»,
Його найкращої драми.

І «Жаби» — це також чудова річ,
В перекладі в Берліні
На радість прусському королю
Її виставляють нині.

Король античність любить, ну що ж,
Візьмемо це на відзнаку.
Його попередник прихильником був
Сучасного жабокряку.

Король цю п'єсу любить, але
Живому Арістофану —
Минати краще прусський кордон
Пораду я б дав непогану.

З живим Арістофаном у нас
Було б не так, як з твором,—
Невдовзі цей великий поет
Ходив би з жандармським хором*.

Одержала б дозвіл гавкати юрба,
Замість хвостом крутити!
А там недовго було б його
І зовсім посадити.

Корóлю! Я дам пораду тобі:
Вшановуй якнайвище
Мертвих поетів, і спокій дай
Поетам, що живі ще.

Живих поетів не зневажай,
Є полум'я в них і стріли,
Страшніші Зевсових блискавиць,
Що ті ж поети створили.

Богів зневажай старих і нових,
І всю олімпійську зграю,
Найвищого Єгову ганьби,
Але поета — не раю!

Безжалісні боги наших гріхів
Не звикли нам дарувати,
У пеклі лютий вогонь горить —
І треба в ньому палати!

Та все-таки є святі, що з вогню
Врятують нас при потребі
За свічку, чи за спомін душі,
Бо є ще протекція в небі.

Непорушні пекельні ворота Христос
Зламає в день страшного суду,
Та навіть від праведного судії
Чимало врятується люду.

Але є пекло — потрапиш туди,
Ніщо вже не допоможе,
Ні меси, ні молитви, ні свічки,
Ані заступництво боже.

Ти чув про Дантове «Пекло» *
колись?

Страшні його терцини!
Кого засудить туди поет —
Той вже там і загине.

Сам бог не порятує його
З вогню пісенного того!
Отож начувайся, бо ми зашлем
В те пекло й тебе самого!

ПРОЗА

Нема нічого постійного, крім змін, нема нічого сталого, крім смерті. Кожний удар серця ранить нас, і життя було б вічним спливанням кров'ю, коли б не існувало поезії. Вона дає те, в чому відмовила нам природа: золотий час, що не ржавіє, весну, що не відцвітає, безхмарне щастя і вічну молодість.

Берне.

ПОДОРОЖ НА ГАРЦ

Білі глянцеві манжети,
Чорні фраки і панчохи,
Ніжна мова, поцілунки,—
Ох, коли б їм серця трохи!

Серця в груди, і в те серце —
І любові і страждання.
Ох, мене вбиває щebet
Про фальшивий біль кохання!

Хочу я податись в гори,
Де хати на кручах мріють,
Де зітхають вільно груди
І вітри на волі віють.

Хочу я податись в гори,
Де стоять стрункі смереки,
Мчать струмки, птахи співають,
Хмари в світ пливуть далекий.

Прощавайте, пишні зали,
Пишні франти, пишні дами!
Хочу я податись в гори —
І сміятися над вами¹.

¹ Переклад М. Пригари.

Місто Геттінген, вславлене ковбасами і університетом, належить Ганноверському королю і має 999 димарів, різноманітні церкви, один родильний заклад, одну обсерваторію, один карцер, одну бібліотеку і одну магістратську пивницю, де дуже добре пиво. Струмок, що тече поблизу, називається «Лейна», влітку в ньому купаються; вода в струмку дуже холодна, і в деяких місцях він такий широкий, що Людерові * справді треба було добре розігнатись, щоб перескочити його. Саме місто вельми гарне, але найбільше подобається, коли повернутись до нього спиною. Стоїть воно, мабуть, дуже давно, бо я пригадую, що й п'ять років тому, коли мене внесли в списки студентів і скоро після того виключили, воно вже мало цей самий сірий, старечо-розумний вигляд і було по вінця набите педелями *, пуделями, дисертаціями, *Thes dansants*¹, пралями, компендіумами *, смаженими голубами, гвельфами, церемоніальними каретами, головками для люльок, гофра-тами *, юстицратами*, релегаціонсратами, профаксами* та іншими штуками. Дехто запевняє навіть, що місто було збудоване за часів переселення народів і що кожне німецьке плем'я залишило там по одному з своїх невгамовних паростків, і від них пішли всі ті вандали, фризи, шваби, тевтони, сакси, тюринги * і т. д., які ще й зараз вештаються по Вендській вулиці в Геттінгені цілими ордами,

¹ Чаї з танцями (франц.).

відрізняючись тільки кольором шапочок та китиць на люльках; вони вічно б'ються на кривавих бойовищах Разенмюле, Річенкруге і Бовдена * і залишаються в своєму побуті і звичаях такими ж, як за часів переселення народів; управляються вони частково своїми ватажками, що звуться головними півнями, частково своїм древнім кодексом, що має назву Comment¹ і заслуговує на місце в *leges barbarorum*².

В цілому жителі Геттінгена поділяються на студентів, професорів, філістерів і худобу, і ці чотири стани не дуже строго відмежовані один від одного. Найчисленніший стан становить худоба. Імена всіх студентів, ординарних і неординарних професорів перелічити неможливо, це забрало б надто багато часу; а втім, я й не пам'ятаю зараз усіх студентських імен, а серед професорів є чимало таких, що не мають досі ніякого імені. Геттінгенських філістерів, певно, дуже багато, їх стільки, як піску, або, краще сказати, як грязі морської.

Справді, коли я ранком бачу, скільки їх з брудними обличчями і чистими рахунками стирчить перед дверима академічного суду, я не можу збагнути, як господь бог міг створити стільки наволочі.

Докладніші відомості про Геттінген можна легко знайти в топографії міста, складеній К. Ф. Г. Марксом *. Хоч до автора, який був моїм лікарем і зробив мені багато добра,

¹ Збірка правил поведінки студентів (лат.).

² Збірка законів варварів (лат.).

я зберігаю найсвятіші почуття вдячності, проте не можу рекомендувати його твір без застережень і мушу закинути йому, що він недосить рішуче заперечує хибне твердження про те, що у геттінгенок ніби занадто великі ноги. Авжеж, я потратив чимало років і днів, щоб ґрунтовно спростувати це твердження. Для цього я прослухав курс порівняльної анатомії, у бібліотеці робив виписки з найрідкісніших книг, годинами спостерігав ноги дам, що проходили по Вендській вулиці, і в глибоковченій праці, що містить результати всіх цих студій, я говорю: 1 — про ноги взагалі, 2 — про ноги у древніх, 3 — про ноги у слонів, 4 — про ноги у геттінгенок, 5 — співставляю все, що говорилося про ці ноги в Ульріхському парку, 6 — розглядаю ці ноги в їхньому взаємозв'язку і, користуючись нагодою, поширюю огляд і на литки, на коліна і т. д. і, нарешті, 7 — якщо мені пощастить здобути папір відповідного розміру, я додам до цього ще й кілька гравірованих на міді факсиміле геттінгенських дамських ніг.

* * *

Було ще дуже рано, коли я залишив Геттінген, і вчений ***, напевне, ще лежав у ліжку * і мріяв, як звичайно, що гуляє в гарному саду, де на клумбах, приємно виблискуючи на сонці, ростуть білі папірці з цитатами і він часом зриває їх і дбайливо пересаджує у нову клумбу, в той час, як солов'ї тішать його старе серце своїми солодкими піснями.

Біля Вендської брами я зустрів двох ту-тешніх школярів, один з них казав другому: «З Теодором я не хочу більше дружити, він негідник, учора не знав навіть, як буде родовий відмінок від *mensa*»¹. Хоч ці слова й здаються незначними, я мушу їх тут навести, авжеж, я вважаю навіть, що їх варто було б викарбувати на брамі як девіз міста: бо як співають дорослі, так цвірінькають і діти, і слова хлопчика цілком визначають обмежену, суху цитатну гордість високовченої Георгії-Августи*.

На шосе віяв свіжий ранішній вітерець, пташки весело щебетали, і поволі і в мене на серці ставало свіжо і весело. Бадьорість ця була якраз до речі: останнього часу я не вилазив з пандектових стаєнь*, римські казуїсти наче сірим павутинням обплели мій дух; моє серце, наче лещата, затисли залізні параграфи корисливих правових систем; у мене в вухах постійно бриніло щось на зразок: «Трибоніан, Юстиніан, Гермогеніан* і Дуреньян», і ніжна закохана пара, що сиділа під деревом, здавалась мені примірником «*Corpus juris*»² з переплетеними руками.

На шляху вже починався рух. Проходили дівчата-молочниці; з'явилися погоничі ослів з своїми сірими вихованцями.

За Вендою зустрілись мені Шефер і Доріс*. Це не ідилічна пара, оспівана Гессне-

¹ Стіл (*лат.*).

² Звід законів (*лат.*).

ром *, а два добре вгодованих університетських педелі, обов'язком яких є пильно стежити, щоб студенти не билися в Бовдені на дуелях і щоб жодна з нових ідей, котрі ще й досі повинні проходити тривалий кількадесятирічний карантин, не прослизнула якось в Геттінген за допомогою якого-небудь спекулятивного приват-доцента. Шефер привітався зо мною зовсім по-товариському, бо він також письменник і не раз згадував мене в своїх піврічних писаннях; крім того, він часто цитував¹ мене і коли не заставав удома, то завжди доброзичливо записував цитацію крейдою на моїх дверях. Іноді шляхом проїжджав однокінний віз, повний студентів, які від'їжджали на вакації або й зовсім.

В університетських містах завжди спостерігаєш приїзди і від'їзди. Що три роки там з'являється нове студентське покоління. Це вічний людський потік, в якому хвиля одного семестру відтісняє іншу, і тільки старі професори в цьому загальному русі стоять непорушно і твердо, наче єгипетські піраміди — хіба що тільки в цих університетських пірамідах не криється ніякої мудрості.

Я бачив, як з миртових заростей біля Раушенвассера виїхали верхи двоє багатонадійних юнаків. Якась жінка, що займалась там своїм горизонтальним ремеслом, провела їх аж до шляху, досвідченою рукою по-

¹ Ц и т у в а т и (від лат. *citatum, citare*) — кликати, називати, а також дослівно наводити чийсь слова. Тут мова йде про виклики студентів до університетського начальства.

ляскала по худих крупах коней, і, коли один з вершників люб'язно пригостив її по широкому заду,—голосно розсміялась і пішла геть в напрямі до Бовдена. А юнаки поїхали до Нертена, натхненно галасуючи і дуже приємно наспівуючи з Россіні: «Пий пиво, люба, люба Лізо!» Ці звуки ще довго долітали до мене з далечини, але самих милих співаків я одразу ж втратив з очей,—вони нещадно підганяли острогами і нагаями своїх коней, які, певно, мали повільну німецьку вдачу. Ніде не знущаються так з коней, як у Геттінгені, і часто, бачачи, як нещасна, кульгава, вся вкрита потом, шкапа заради насущного корму приймає муки від наших раушенвассерівських вершників або примушена тягти повний віз наших студентів, я думаю собі: «О ти, бідна тварино! Напевно, твої предки в раю жерли заборонений овес!»

У Нертенській корчмі я знову зустрівся з обома юнаками. Один з них уминав салат з оселедцю, другий розмовляв з жовтошкірою служницею, Фузією Каніною, яку називали ще горобчиком. Він сказав їй кілька галантних слів, і незабаром вони цілком порозумілись. Щоб полегшити свій рюкзак, я знову витяг покладену туди пару синіх штанів, дуже цікавих в історичному відношенні, і подарував їх маленькому кельнеру, на прізвисько Колібрі. Тимчасом Буссенія, стара корчмарка, принесла мені бутерброд і почала нарікати, що я рідко відвідую її,—адже вона так мене любить!

За Нертеном сонце підбилось уже високо і виблискувало в небі. Воно поставилось до мене вельми доброзичливо і так зігріло мою голову, що всі незрілі думки в ній одразу дозріли. Любе сонечко на вивісці корчми в Нордгеймі також не можна було зневажити; я завернув туди і потрапив якраз на обід. Всі страви були дуже смаковиті і сподобались мені значно більше несмачної академічної їжі — недосоленої сухої тріски і прокислої капусти, що їх подавали мені в Геттінгені. Заспокоївши трохи свій шлунок, я помітив у цій же кімнаті якогось пана з двома дамами, що готувались до від'їзду. Пан був одягнений у все зелене, навіть окуляри в нього були зелені, вони кидали на його мідяночервоний ніс відтінок зеленого купоросу, і він нагадував царя Навуходоносора в останні роки життя, коли той цар, за переказами, як звір лісовий, живився тільки салатом.

Зелений попросив мене порекомендувати йому готель в Геттінгені, і я порадив йому в першого-ліпшого студента в місті попитати «Готель де-Брюбах».

Одна з дам, як виявилось, його дружина, була висока на зріст, дебела пані з червоним, в квадратну милю, обличчям, з ямочками на щоках, які мали вигляд плювальниць для амурів, з великим м'ясистим, одвислим підборіддям, що здавалось невдалим продовженням обличчя, і з високо піднятими грудьми. Прикрашені твердими зубцями мережив і численними фестонами комірців,

ніби башточками і бастіонами, вони нагадували фортецю, що, звичайно, як і інші фортеці, про які говорить Філіпп Македонський, недовго опиналась би перед ослон, навантаженим золотом.

— Друга дама, його сестра, була цілковитою протилежністю першій. Якщо перша походила від фараонових гладких корів, то друга була напевне від худих. Замість обличчя — тільки рот між двома вухами, груди безнадійно порожні, як Люнебурзька рівнина; вся її виварена постать нагадувала безплатний обід для убогих богословів.

Обидві дами в один голос запитали мене, чи зупиняються в готелі де-Брюбах порядні люди. Я ствердив це з чистим сумлінням і, коли це шановне тріо від'їжджало, я ще раз привітав їх крізь вікно. Хазяїн «Сонця» хитро посміхався: він, мабуть, знав, що студенти в Геттінгені «Готелем де-Брюбах» називають карцер.

За Нордгеймом дорога пішла вгору, тут і там почали траплятися гарненькі пагорки. По дорозі зустрічав я здебільшого крамарів, що поспішали в Брауншвейг на ярмарок, трапився також гурт жінок, з яких кожна несла за спиною велику, майже як будинок заввишки, клітку, вкриту білим полотном; там сиділи найрізноманітніші співочі пташки, що потрапили в полон. Вони пищали і цвірінькали безперестану, в той час, як жінки, що несли їх, весело підстрибували і цокотіли. Мені здалось кумедним, що одні птахи несуть інших на продаж.

Глупої ночі прийшов я в Остероде. Мені не хотілося їсти, і я одразу ліг спати. Я був втомлений, як собака, і спав, як бог. Мені приснилося, що я знову в Геттінгені, і саме в тамтешній бібліотеці. Я стою в кутку залу юридичного відділу, гортаю старі дисертації, заглибився в читання і раптом помічаю, на своє здивування, що вже заходить ніч і зал освітлюється хрустальними люстрами, які звисають зі стелі. На ближній дзвіниці б'є дванадцять: повільно відчиняються двері, і в зал входить гордовита, велетенського зросту жінка, яку шанобливо супроводять члени і асистенти юридичного факультету. Велетенська жінка хоч і була вже не молода, проте обличчя її ще зберігало риси якоїсь суворої краси, кожний погляд виказував дочку Титана, могутню Феміду: * меч і терези тримала вона недбало в одній руці, в другій у неї був сувій пергаменту; двоє молодих *doctores juris*¹ несли шлейф її сірого збляклого одіння; праворуч біля неї метушливо підстрибував худий гофрат Рустікус *, ганноверський Лікург *, і декламував з свого нового проекту законів; ліворуч шкутильгав галантний і веселий її *cavaliere servente*², таємний радник юстиції Куяціус *, він без упину пускав юридичні дотепи і сам сміявся так широко, що навіть сувора богиня кілька разів, посміхаючись, схилялась до нього, біла його по плечу своїм великим пергаментним сувоєм і шепотіла дружньо: «Ах ти, маленький ама-

¹ Доктори прав (*лат.*).

² Придворний кавалер (*італ.*).

тор зрізати дерева з верхівки!» * Решта панів підступила тепер ближче, і кожен з них намагався докинути з посмішечкою щось своє — якусь вигадану системочку або гіпотезку чи якогось іншого недоноска з своєї власної голівки. У відчинені двері залу входили якісь невідомі пани, що тримались як і інші великі мужі славетного ордену; здебільшого незграбні й насторожені, вони з надзвичайним самозадоволенням одразу почали дефінувати¹, класифікувати і дискутувати з приводу кожного пунктика в кожному розділі пандектів. Дедалі нові й нові постаті входили в зал, старі вчені правознавці в білих алонжових париках, з давно забутими обличчями, і дуже дивувались, що на них, славнозвісних учених минулого століття, не звертають особливої уваги; як і всі інші, вони, кожний на свій кшталт, приєднувались до загального базікання, галасу й шуму, що, подібно до морського прибою, усе незв'язніше і голосніше вирували навколо статурної богині, аж поки терпець їй увірвався, і з виразом нестерпного величезного болю вона закричала: «Мовчіть! Мовчіть! Я чую голос дорогого мені Прометей; підступна сила і тупе насильство прикували його до скелі катування, і все ваше базікання, і всі ваші сперечання не можуть охолодити його ран і розбити його кайданів!»

Так вигукнула богиня, і сльози струмками полились з її очей; усе зборище заревло, наче охоплене смертельним жахом, стеля в

¹ Дефінувати — давати визначення.

залі затріщала, книги попадали з полиць, і надаремно старий Мюнхгаузен * виліз із своєї рами, щоб встановити тишу, — натовп шалених і ревів усе нестримніше, і я втік від цього нестерпного скаженого галасу в історичний зал, в той завітний куток, де священні постаті Аполлона Бельведерського * і Венери Медицейської * стоять поруч, і я впав до ніг богині краси і, дивлячись в її обличчя, забув увесь той дикий шарварок, від якого щойно врятувався, мої очі захоплено впивали в себе гармонію і вічну знадливість її благословенного тіла; еллінський спокій увійшов в мою душу, і над моєю головою, як благословення неба, пролилися найсолодші звуки ліри Феба-Аполлона.

Прокинувшись, я все ще чув привітний брязкіт. Череди йшли на пасовисько, і це бриніли їх дзвіночки. Ласкаве, золоте сонце заглядало у вікно і освітлювало картини на стінах кімнати. То були малюнки з часів Визвольної війни, що правдиво розповідали, як ми всі були героями, далі — сцени страт за часів революції, Людовік XVI на гільйотині та інші жахи, на які не можна дивитись, не вславляючи господа за те, що ти спокійно лежиш у ліжку, п'єш смачну каву, і голова в тебе поки що досить зручно сидить на в'язах. На стінах висіли ще Абельяр і Елоїза, декілька французьких добродійностей, а саме: безбарвні дівочі личка, під якими дуже каліграфічно було виведено: *la prudence, la timidité, la pitié etc.*¹, і, на-

¹ Цюдливість, скромність, співчуття і т. ін. (франц.).

решті, мадонна, така вродлива, така люба, така віддано побожна, що я відшукав би модель, яка позувала художнику, і охоче одружився би з нею. Звичайно, одружившись з мадонною, я одразу попросив би її припинити будь-які стосунки з святим духом, бо мені зовсім не сподобалося б завдяки дружині набути с'яйва навколо голови чи якоїсь іншої прикраси.

Напившись кофе, одягнувшись, прочитавши усі написи на шибках, я розплатився і залишив Остероде.

Це місто має стільки-то й стільки будинків, різних жителів, серед яких є чимало душ,— про це докладніше можна прочитати у Готшалька в його «Кишеньковій книжці для подорожуючих по Гарцу». Перед тим як вийти на шлях, я виліз на руїни старовинного остеродського замка. Від нього залишилась тільки половина башти з товстими, ніби проказою роз'їденими мурами. Дорога на Клаусталь повела мене знову вгору, і з височини першого пагорка я подивився ще раз в долину, де Остероде з своїми червоними дахами визирає з зелених ялинових лісів, як махрова троянда. Сонце надавало всьому лагідного дитячого освітлення. З тієї половини башти, що збереглася, видно тільки її величезну задню стіну.

В цих краях є багато й інших замчищ. Гарденберг біля Нертена — найкрасивіше з них. Хоч у вас, як ведеться, серце з лівого, ліберального боку, вам все ж таки несила побороти елегійне почуття при вигляді гір-

ських гнізд тих привілейованих хижих птахів, які своїм безсилим нащадкам не залишили нічого, крім могутнього апетиту. Так було і зі мною цього ранку. Що далі відходив я від Геттінгена, то більше відтавала моя душа, знову, як колись, охоплював мене романтичний настрій, і в дорозі я склав такого вірша:

Пробудіться, давні мрії,
Брамо серця, відчинись!
Радість пісні, сльози смутку
Дивним струмнем полились.

Я піду поміж ялини,
Де джерела срібні б'ють,
Спів пташок там вільно лине,
Олені там воду п'ють.

Хочу я до гір високих,
До скелястих верховин,
Де в ранковім світлі мріють
Вежі замкових руїн.

Там в задумі тихій сяду,
Пригадаю давнину,
Поколінь минулих славу
Я думками осягну.

Де в турнірах рицар бився,
Знемагаючи від ран,
І звитяжцеві корився,—
Там росте тепер бур'ян.

Плющ розрісся на балконі,
Де красуня та була,

Що й самого переможця
Поглядом перемогла.

Ах! Та що в тій перемозі,
Як обох їх переміг
Рицар той, що в домовину
Укладає нас усіх!

Трохи згодом я зустрівся з мандрівним підмайстром, що йшов із Брауншвейга і розповів мені тамтешню новину про молодого герцога, який начебто по дорозі в Святу Землю потрапив у полон до турків і тепер може визволитись тільки за великий викуп. До виникнення цієї казки спричинилась, мабуть, тривала подорож герцога. Народ і досі ще схильний до традиційно-казкового ходу думок, який так гарно виявляється в його «Герцогу Ернсті» *. Оповідач цієї новини, кравецький підмайстер, був приємний маленький юнак, і такий тоненький, що крізь нього, як крізь Оссіанові примари *, можна було бачити зірки, а взагалі він являв собою суміш веселощів і смутку в стилі народного барокко. Це особливо виявилось у тій втішно-зворушливій манері, з якою він проспівав чудову народну пісню: «Сидить жук на паркані, зумм, зумм!»

Це гарна риса у нас, німців: нема такого божевільного, який не знайшов би ще більшого безумця, що зрозуміє його. Тільки німець може так відчувати цю пісню, і при цьому реготати до сліз і ревно плакати. Як глибоко гетевське слово проникло в життя

народу, помітив я й тут. Мій тоненький супутник час від часу наспівував сам собі: «Чи горе, чи радість,— дай волю думкам!» Таке спотворення тексту в народі є річчю звичайною. Він співав також про те, як «Лотхен над могилою свого Вертера» журиється*. Кравець танув від розчулення, вимовляючи слова: «Самотньо ридаю я біля троянди, де пізній місяць нас підслухав, я тяжко сумую над срібним струмочком, що стільки блаженства нам навівав».

Але одразу ж він розвеселився і розповів мені: «У нас в Касселі, на заїжджому дворі, є один пруссак, який сам складає такі пісні; жодного стібка путящого він не здатен зробити; коли в кишені у нього заведеться гріш, то випити йому хочеться на два, а коли вже трохи вип'є, небо здається йому голубим камзолем, і він плаче, як ринва, і співає пісень з подвійною поезією». Я не зрозумів останнього вислову і попросив пояснити його, але мій кравчик підскакував на своїх ципиних ніжках і вигукував: «Подвійна поезія є подвійна поезія!» Нарешті я зрозумів, що він має на увазі вірші з подвійними римами, а саме станси. Тимчасом швидка хода і супрутній вітер стомили рицаря голки. Він, правда, зробив ще кілька спроб підбадьоритись і до того ще й вихвалявся: «От тепер я вже осідлаю шлях!» Але незабаром він почав скаржитись, що натер собі пухирі на ногах і що світ занадто великий; нарешті він схилився під деревом, похитав своєю ніжною голівкою, як сумне ягнятко хвостиком, і, мелан-

холійно посміхаючись, сказав: «Ну, ось я, бідна шкапинка, вже й знов знесилився».

Гори стали тут ще стрімкіші, ялинові ліси коливались внизу, як зелене море, а по синьому небу вгорі пливли білі хмарки. Дикий вигляд місцевості пом'якшувався її одноманітністю і простотою. Природа, як справжній поет, не любить різких переходів. Хмари, хоч подекуди їх обриси здаються надто примхливими, мають білий або ж м'який відтінок, він так гармонійно поєднується з колоритом голубого неба і зеленої землі, що всі барви цієї місцевості зливаються, як тиха музика, і кожний погляд на цю природу сповнює нас сумирністю і спокоєм.— Покійний Гофман * змалював би хмари яскравими барвами.— Але природа, як і великий поет, вміє найменшими засобами досягти найбільшого ефекту. В її розпорядженні тільки сонце, дерева, квіти, вода і кохання. Звичайно, якщо любові немає в серці спостерігача, то все для нього досить жалюгідне: сонце має стільки-то і стільки миль у діаметрі, дерева годяться для опалення, квіти класифікуються за своїми тичинками, а вода — мокра.

Маленький хлопчик, який збирав у лісі хмиз для свого хворого дядька, показав мені село Лербак, що його маленькі халупки з сірими дахами тягнуться в долині на якісь півмилі. «Там,—сказав він,—живуть зобаті дурні * і білі негри»,— так називають в народі альбіносів. У хлопчика з деревами були зовсім особливі стосунки; він вітався з ними, як з старими знайомими, і здавалося, що вони

шелестом відповідають йому. Він свистів, як чижик, і звідусіль відповідали йому цвірінчанням інші пташки, і я й незчувся, як він із в'язкою хмизу пострибав своїми босими ніжками в гущавину лісу. Діти, подумав я, молодші за нас, вони ще пам'ятають, як і самі були деревами або птахами і тому ще можуть розуміти їх, а наш брат уже старий, має забагато турбот, юриспруденції і поганих віршів у голові. Ті часи, коли все було інакше, яскраво пригадалися мені, коли я ввійшов у Клаусталь. Я наблизився до цього гарненького гірського містечка, якого не побачиш, поки не підійдеш впритул, саме тоді, коли на дзвіниці вдарило дванадцять і діти з радісним криком вибігли з школи. Любі малюки, майже всі червонощокі, з голубими оченятами і лляним волоссям, стрибали з радісними вигуками і збудили в мені сумовито-світлий спогад про ті часи, коли і я, такий самий маленький хлопчисько, до полудня не смів підвестися з дерев'яної лави задушливо-католицької монастирської школи в Дюссельдорфі і мусив витримувати так само багато латини, стусанів і географії, а потім так само нестримно галасував і радів, коли старий дзвін у францисканців нарешті бив дванадцять. Діти зрозуміли, побачивши рюкзак, що я нетутешній, і радо привітались до мене. Один з хлопчиків сказав мені, що в них щойно був урок закону божого і показав мені королівський ганноверський катехізіс, з якого їх питають про християнську віру. Ця книжечка була дуже погано видрукувана, і я

боюсь, що саме тому це віровчення одразу справляє на дитячі душі неприємне, клякспапірне враження. Так само страшенно не сподобалось мені, що таблиця множення, яка так суперечить вченню про святу трійцю, надрукована в самому катехізисі, і саме на останній його сторінці, а це може передчасно призвести дітей до гріховних сумнівів. В Пруссії ми щодо цього значно розумніші і хоч які вже заповзятливі до навернення людей, що добре розуміються на лічбі, остереігаємось друкувати таблицю множення на останній сторінці катехізису.

Я пообідав в готелі «Корона» в Клаусталі. Мені подали весняно-зелений суп з петрушкою, фіалковосиню капусту, телячу печеню завбільшки з Чімборасо* в мініатюрі, а також особливий сорт копчених оселедців, що називаються бюкінгами за ім'ям винахідника, Вільгельма Бюкінга, померлого 1447 року, якого Карл V так шанував за цей винахід, що аппо 1556 їздив з Мідельбурга до Бівліда у Зеландію тільки для того, щоб глянути на могилу цієї великої людини. Якого чудового смаку набуває страва, коли маєш до неї історичний коментарій і сам її споживаєш! Післяобідня кава була мені зіпсована: до мене підсів якийсь юнак і почав верзти такі несосвітенні дурниці, що молоко на столі скисло. Це був молодий купчик у двадцяти п'яти строкатих жилетах і з такою ж кількістю золотих печаток, перснів, шийних булавок і т. ін. Він нагадував мавпу, що надыгла червоний жакет і сама собі каже:

«Одяг робить людину». Він знав напам'ять безліч шарад і анекдотів, які й ліпив там, де вони найменше пасували. Він спитав у мене, що нового в Геттінгені, і я сказав йому, що перед моїм від'їздом там опубліковано декрет академічного сенату, який, під загрозою штрафу в три талери, забороняє обрізувати собакам хвости, бо в собачу літню спеку скажені собаки бігають підібгавши хвіст, і цим їх можна відрізнити від собак нескажених, що було б неможливо, якби в них зовсім не було хвостів.— Після обіду я знову рушив в дорогу, щоб відвідати копальні, сріблоплавильню і монетний двір.

На сріблоплавильні, як це часто буває в житті, я не побачив срібла. На монетному дворі мені більше пощастило, я побачив, як роблять гроші. Відомо, що далі цього я ніколи не йшов. В таких випадках я завжди залишаюсь спостерігачем і певен, що якби з неба раптом посипались талери, мені дістались би тільки дірки в голові, в той час, як діти Ізраїля весело збирали б срібну манну. З якимсь дивним почуттям комічної поваги і жалю дивився я на шойно народжені блискучі талери; я взяв одного, шойно викарбованого, в руки і сказав до нього: «Молодий талер! Яка доля чекає тебе? До якого добра і лиха можеш ти спричинитись! Скільки пороків ти захистиш і скільки чеснот залатаєш! Як тебе любитимуть і потім проклинатимуть! Яким помічником станеш ти в розпутстві, звідництві, брехні і вбивствах! Як безнастанно, на протязі століть, ти переходитимеш

з рук в руки, з чистих до брудних, поки, на-
решті, обтяжений злочинами і втомлений грі-
хами, не потрапиш до своїх братів у лоно
Авраамове, де тебе розплавлять, очистять і
возродять до нового, кращого існування,
можливо, у вигляді невинної чайної ложечки,
якою колись моя власна праправнучка уми-
натиме свою кашку!»

Дві найкращих клаустальських копальні
«Кароліна» і «Доротея» здались мені під
час огляду дуже цікавими, і я повинен роз-
повісти про них докладно.

За півгодини ходу від міста ви наближа-
єтесь до двох великих темних будівель. Там
вас одразу зустрічають рудокопи. Вони одяг-
нені в темні, звичайно синювато-стального
кольору довгі блузи, що спускаються нижче
живота, і такі самі штани, мають шкіряні
фартухи, що прив'язуються ззаду, і малень-
кі зелені повстяні капелюхи, зовсім без кри-
сів, у вигляді зрізаного конусу. В такий са-
мий костюм, тільки без заднього фартуха,
одягають і відвідувача, і один з рудокопів —
штейгер, засвітивши свою лампочку, веде
вас до темного отвору, що нагадує димар в
камінні, спускається туди по груди, радить
вам, як триматися міцніше за драбину, і за-
прошує сміливо іти за ним. Небезпеки, влас-
не, особливої немає, але в це не віриш на
початку, коли нічого не розумієш в гірничій
справі. На вас впливає вже те, що ви мусите
роздягтись і вбратись в темний арештант-
ський одяг. Потім ви маєте рачкувати вниз,
і темний отвір такий темний, і бог знає, якою

довгою може бути драбина. А втім, ви скоро помічаєте, що драбина, яка спускається в чорну безконечність, тут не одна, що тут їх кілька по п'ятнадцять-двадцять шаблів кожна, і кожна впирається в маленький дощаний майданчик, на якому ви можете зупинитись, і звідки новий отвір веде до нової драбини. Я спочатку спустився в «Кароліну». Це найбрудніша і найпохмуріша Кароліна з усіх, яких я будь-коли знав. Шаблі драбини вкриті мокрою грязюкою. Ви рачкуєте вниз з драбини на драбину, а штейгер десь попереду і весь час запевняє, що тут цілком безпечно, треба тільки міцно триматися за шаблі, і не дивитися під ноги, і не піддаватися запамороченню, і боронь боже ступити на бічну дошку, біля якої з дзижчанням підіймається канат і з якої тижнів два тому завалився вниз якийсь необережний чоловік і, на жаль, зламав собі в'язи. Унизу глухо гуде й стугонить. Ви раз у раз наражаєтесь на балки і канати, що весь час рухаються, підіймаючи на поверхню бочки з викопаною рудою або з водою, що назбиралася внизу. Часом ви потрапляєте у вирубані в стінах ходи, що звуться штольнями, де можна бачити, як росте руда, і де рудокоп цілісінький день сидить сам один і з тяжким трудом відколює від стіни брили руди. На самий низ, де, як дехто запевняє, чути вже, як в Америці люди вигукують: «Ура, Лафайет!»*, я не спускався; між нами кажучи, місце, до якого я добрався, мені і так здалося досить глибоким: безперервний стукіт і гуркіт, моторошний

рух машин, дзюрчання підземних струмків, вода, що тече з усіх боків, важкі випари землі і світло рудникової лампочки, що блимає все блідіше в самотній ночі. Справді, я був приголомшений, мені було важко дихати, і я ледве тримався на слизькому шаблі. Я не відчував так званого нападу страху, але, і це досить дивно, там внизу, в глибині, я згадав, що минулого року, майже в цей самий час, я пережив шторм на Північному морі, і тепер мені здавалось, що це дуже приємно, коли корабель хилиться з одного боку на другий, і вітри з усієї сили дмуть у свої труби і, коли вони стихають, чути веселі матроські голоси, і все це свіжо обвіває господне вільне повітря. Так, повітря! — Прагнучи повітря, я видерся по десятках драбин знову нагору, і мій штейгер провів мене вузьким, висіченим у скелі ходом до копальні «Доротей». Тут веселіше і свіжіше, і драбини не такі брудні, але вони довші і стрімкіші, ніж у «Кароліні». На душі в мене стало легше, особливо коли я знову помітив присутність живих людей. В глибині з'явилися рухливі вогники; рудокопи з своїми лампочками повільно підіймалися вгору, говорили: «Щасливо на-гора!». Ми відповідали їм тим самим, і вони проходили повз нас; і наче на лагідно спокійному і водночас болісно-загадковому спогаді, зупинялись на мені глибокі, ясні очі серйозних, трохи зблідлих і так таємничо освітлених гірничими лампочками облич цих молодих і старих чоловіків, які цілий день працювали в своїх

темних, самотніх шахтах і тепер поспішали до любого денного світла, до очей своїх жінок і дітей.

Мій чічероне, як виявилось, був найчеснішою і по-собачому відданою німецькою вдачею. З щирою радістю показав він мені те місце, де під час огляду копальні герцог Кембріджський * снідав разом з усім своїм почтом і де ще й досі стоїть довгий дерев'яний обідній стіл і великий стілець з руди, на якому сидів герцог. «Стілець залишиться тут навіки, як спогад», — сказав добрий рудокоп і з запалом розповів мені, які торжества були тоді влаштовані, як уся штольня була прикрашена свічками, квітами і клечанням, як один з рудокопів грав на цитрі і співав, і як веселий, любий, товстий герцог дуже багато випив «за здоров'я», і як багато рудокопів, а він особисто найбільше, залюбки віддали б життя за милого, товстого герцога і за всю Ганноверську династію! — Мене завжди зворушує, коли я бачу вірнопідданське почуття в його найпростіших, природних виявах. Це таке прекрасне почуття! І таке істинно німецьке почуття! Інші народи можуть бути моторніші, дотепніші, цікавіші, але немає жодного такого вірного, як вірний німецький народ. Коли б я не знав, що вірність така ж стара, як світ, я б подумав, що її винайшло німецьке серце. Німецька вірність! Це не модне слівце новітньої вірнопідданської риторики. Треба, щоб при ваших дворах, німецькі князі, співали і знову співали про вірного Еккарта * і лихого Бургунда.

що наказав убити Еккартових любих дітей, а проте не втратив його вірності. У вас — найвірніший народ, і ви помиляєтесь, коли думаєте, що старий, розумний, вірний собака раптом сказився і хоче вхопити вас за ваші священні литки.

Мов та німецька вірність, вогник гірничої лампочки спокійно і впевнено вів нас по лабіринтах шахт і штолень; ми вийшли нагору із задушливої рудникової ночі, сонячне сяйво зустріло нас — «Щасливо на-гора!»

Більшість рудокопів живе в Клаусталі і в сусідньому гірничому містечку Целлерфельд. Я відвідав багатьох з цих чесних людей, бачив їх маленькі злиденні господарства, слухав їх пісень, до яких вони дуже мило акомпанують на цитрі, своєму улюбленому інструменті, я просив їх розповісти мені їх старих гірських казок і прочитати молитов, що їх вони проказують спільно перед спуском у темні шахти, і не одну прекрасну молитву проказав я разом з ними. Старий штейгер подумав навіть, що я хочу у них залишитись і стати рудокопом; коли я проте розпрощався з ними, він дав мені доручення до свого брата, який живе недалеко від Гослара, і просив розцілувати за нього його милу племінницю.

Хоч яким застигло-спокійним здається життя цих людей,—це справжнє, живе життя. Старезна, тремтяча жінка, яка сидить за піччю напроти великої шафи, сидить там, мабуть, уже чверть століття, і її думки і почуття, напевно, зросли з усіма кутками цієї печі і з усіма лініями різьби на цій шафі.

І шафа, і піч живуть, бо людина вклала в них частину своєї душі.

Тільки з цього споглядального життя, з цієї «безпосередності» могла виникнути німецька казка, своєрідність якої полягає в тому, що в ній діють і розмовляють не тільки тварини і рослини, а й речі, які здаються неживими. Мрійливому, простодушному народу в мирному, заспокійливому затишку низеньких гірських або лісових хатинок відкрилося внутрішнє життя цих речей, і вони набули особливих, тільки їм властивих рис — чудесної суміші фантастичної привабливості і посправжньому людської розсудливості; і от ми в казках бачимо неймовірні, але такі зрозумілі нам речі: голка і шпилька виходять з кравецького дому * і в темряві збиваються з шляху; соломинка і вуглинка хочуть переправитися через струмок і гинуть; лопата і мітла стоять на сходах, сваряться і б'ються; дзеркало у відповідь на запитання показує найвродливішу жінку; навіть краплі крові починають говорити моторошні, похмурі слова турботливого співчуття. Саме з цих причин наше життя в дитинстві повне такого значення. В ту пору для нас усе однаково важливе, ми чуємо все, ми бачимо все, всі враження наші рівнозначні, тоді як згодом ми стаємо обачніші, займаємось дедалі більше чимсь одним, чисте золото споглядання з великим зусиллям розмінюємо на паперові гроші книжних визначень і, виграючи на життєвій широчині, втрачаємо життєву глибину. Тепер ми дорослі, поважні люди; ми

часто міняємо квартиру, служниця щодня прибирає в кімнатах і на свій смак переставляє меблі, які нас мало цікавлять, бо вони або нові, або належать сьогодні Гансу, а завтра Ісааку; навіть наш одяг залишається нам чужим, ми навряд чи знаємо, скільки гудзиків на сюртуку, який в цю мить на нас. Ми міняємо одяг так часто, як тільки можемо, і він аж ніяк не зв'язаний з нашою внутрішньою і зовнішньою історією: ми ледве можемо згадати, який вигляд мала та коричнева жилетка, з якої в свій час так багато сміялись і на широких смугах якої проте так приємно лежала люба ручка коханої.

Стара жінка, що сиділа за піччю напроти великої шафи, була в квітчастому, давно збляклому платті — шлюбному вбранні її покійної матері. Її правнук, одягнений як рудокоп, білявий гостроокий хлопчик, сидів біля її ніг і лічив квіти на її платті; вона, можлива річ, розповіла йому багато історій, зв'язаних з цим платтям, багато серйозних, прекрасних історій, які хлопчик, звичайно, не скоро забуде; вони згадуватимуться йому, коли, вже дорослою людиною, він працюватиме самотньо в похмурих штольнях «Кароліни»; можливо, згодом, коли люба бабуся давно вже лежатиме в домовині, а хлопчик сам буде срібноволосяним, згаслим стариком, він розповідатиме їх, сидячи серед онуків за піччю, перед великою шафою.

Цю ніч я також перебув у «Короні», куди тимчасом прибув і гофрат Б.* із Геттінгена.

Я мав приємність засвідчити старому панові свою пошану. Розписуючись у книзі для приїжджих і гортаючи сторінки за липень, я знайшов дороге ім'я Адальберта фон-Шаміссо *, біографа безсмертного Шлеміля. Хазяїн готелю сказав мені, що цей пан приїхав у надзвичайно погану погоду і в таку ж таки погоду й поїхав.

Другого ранку я мусив ще трохи полегшити свій рюкзак,— я викинув за борт покладену туди пару чобіт, взяв ноги на плечі і подався до Гослара. Як я дійшов туди, я й сам не знаю. Пригадую тільки, що я то дерся вгору, то спускався згори, милувався гарними луками, що розгортались внизу; срібні води шуміли, любі лісові пташки цвірінчали, дзвіночки черід дзвеніли, сонце обливало золотом різних відтінків зелені дерева, а шовкова блакитна завіса неба наді мною була така прозора, що можна було зазирнути в саму глибочи́нь, в святу святих, де ангели сидять біля ніг господи і по рисах його обличчя вивчають генерал-бас. Проте я жив ще сновидінням минулої ночі, сліда якого в моїй душі я не міг позбутись. Це була стара казка про рицаря, який спускається в глибоку криницю, де прекрасна принцеса міцно спить у зачарованому сні. Я сам був тим рицарем, а криниця — темною клаустиальською копальнею; і раптом спалахнуло безліч вогнів, з усіх нір по боках повилазили карлики, що причаїлися там, вони гнівно кривлялися, замірялися на мене своїми короткими мечами і з усіх сил сурмили в ріг; їх збиралося все більше і біль-

ше, і вони потворно похитували своїми великими головами. Тільки коли я вдарив по них і потекла кров, я побачив, що це червоні голівки довгобородих будяків, які я напередодні збивав палицею на сільському шляху. Тут усі вони зникли, і я ввійшов в осяйний, розкішний зал; посеред залу, у білому серпанку, нерухома й скам'яніла, як статуя, стояла моя кохана; я поцілував її в губи і — клянись богом! — я відчув священний трепет її душі і солодке тремтіння її любих уст. Мені здавалось, що я чую голос господа бога: «Хай буде світло!» — і раптом засяяв сліпучий промінь вічного світла; але ту ж мить знову настала ніч, і все хаотично злилося в дике, розбурхане море. Дике, розбурхане море! По кипучих хвилях злякано мчали тіні померлих, білі савани маяли на вітрі, за ними, щосили ляскаючи батогом, гнався строкатий арлекін — і це був я; і раптом із темних хвиль підвелися огидні голови морських потвор, вони простягали до мене свої розчепрені пазури — і я від жаху прокинувся.

Проте як часто можна зіпсувати найкращу казку! Власне, рицар, знайшовши зачаровану принцесу, повинен вирізати шматок з її коштовного серпанку, і коли його відвага зніме з неї чари і принцеса знову сяде в своєму палаці на золотому троні, рицар повинен підійти до неї і спитати: «Моя найчарівніша принцесо! Чи знаєш ти мене?» І вона відповідає: «Мій найхоробріший рицарю, я не знаю тебе!» І тоді він показує їй вирізаний з її серпанку шмат, що точнісінько

приходиться до місця, і вони ніжно обіймаються, і сурмачі сурмлять, і починається весільний бенкет.

Справді, я дуже нещасливий: мої любовні сни рідко мають такий гарний кінець.

Вже назва «Гослар» звучить так приємно, з нею пов'язано так багато старих імперських спогадів, що я гадав побачити імпозантне, солідне місто. Але так буває завжди, коли придивишся до знаменитості зблизька! Я побачив глухий закуток з вулицями здебільшого вузькими і покрученими, як у лабіринті, посеред яких протікає невелика річка, напевно, Гоза,— місто занедбане і брудне, з бруківкою вибоїстою, як берлінський гекзаметр. Тільки древні укріплення — рештки мурів, веж і бастионів — надають місту якоїсь пікантності. Одна з цих веж, що зветься тюремним замком, має такі товсті мурі, що в них висічені цілі кімнати. Плац перед містом, де відбуваються широко відомі стрілецькі змагання,— це гарний великий луг, оточений високими горами. Ринок невеликий, посеред ринку стоїть фонтан, вода якого падає у великий металевий басейн. Під час пожежі б'ють по його вінцях, і від цього розлягається гучний дзвін. Ніхто не знає походження цього басейну. Дехто каже, що чорт поставив його якимось вночі на ринку. Тоді і люди були ще дурні, і чорт був ще дурний, і вони робили один одному подарунки.

Ратуша в Госларі — це побілене караульне приміщення. Будинок гільдій біля неї має трохи кращий вигляд. Приблизно посередині

між землею і дахом стоять тут статуї німецьких імператорів, закурено-чорні і подекуди з позолотою, скіпетр в одній руці і держава — в другій; вони нагадують засмажених університетських педелів. В одного з цих імператорів замість скіпетра — меч. Я не можу збагнути, що означає ця різниця; а це, напевно, має якесь значення, бо в німців є чудова звичка — в усе, що вони роблять, вкладати особливий смисл.

В Готшалковому «Путівнику» я багато прочитав про древній собор і славнозвісний імператорський трон у Госларі, проте коли схотів їх оглянути, мені сказали, що собор зруйновано, а трон відвезено в Берлін. Ми живемо в знаменно важкі часи: тисячолітні собори руйнують, а імператорські трони скидають в комори для мотлоху.

Деякі цікаві залишки покійного собору виставлені тепер у церкві святого Стефана. Вітражі, що вражають своєю красою, кілька поганих картин, серед яких одна начебто виїшла з-під пензля Луки Кранаха *, далі дерев'яний Христос на хресті і язичеський жертвений олтар з невідомого металу; він має форму довгастого чотирикутного ящика, його підтримують каріатиди, що стоять зігнувшись, з піднятими догори руками, з невимовно огидними гримасами на обличчях. Проте ще сумніше враження справляє вже згадувана велика дерев'яна фігура спасителя, що стоїть поруч. Ця голова Христа з справжнім волоссям і тернами і з залитим

кров'ю сбличчям є, звичайно, дуже майстерним зображенням смерті людини, а не народженого богом спасителя. В цьому обличчі відтворено тільки фізичні муки, а не поезію страждань. Така картина більше пасувала б до анатомічного театру, ніж до господнього дому. Досвідчена в мистецтві пані паламарша, що супроводила мене, показала, як особливий раритет, багатогранний, добре погемблований, чорний, з білими цифрами на ньому, цурупалок дерева, що звисав зі стелі посеред собору, як люстра. О, як блискуче виявляється дух винахідливості в протестантській церкві! Ну, хто б таки міг подумати! Цифри на згаданому цурупалку — це номери псалмів, які звичайно пишуться крейдою на чорній дошці, що трохи негативно впливає на естетичне чуття; але підняті так високо, вони тепер навіть прикрашають церкву і замінюють картини Рафаеля, відсутність яких так впадає в око. Такий прогрес тішить мене невимовно, оскільки мені, протестанту і навіть лютеранину, завжди було дуже прикро, коли католицькі противники висміювали порожні, залишені богом протестантські церкви.

Я оселився в готелі біля ринку, обід сподобався б мені значно більше, якби до мене не підсів хазяїн з своїм довгастим, пересиченим обличчям і з своїми нудними запитаннями. На щастя, мені допоміг' визволитись приїзд ще одного подорожнього, який мав витримати ті самі запитання і в тому самому порядку: *Quis? quid? ubi? quibus auxiliis?*

cur? quomodo? quando?¹ Цей приїжджий був старий, втомлений, підтоптаний чоловік, що, як видно було з його слів, мандрував по всьому світу і особливо довго жив у Батавії, заробив багато грошей і знову все втратив і тепер, після тридцятилітньої відсутності, повертався на батьківщину, в Кведлінбург, — «адже, — сказав він, — наша родина має там фамільний склеп». Пан хазяїн на це дуже слушно зауважив, що для душі, мовляв, однаково, де буде поховане тіло. «Хіба це де-небудь записано?» — відповів подорожній, і при цьому навколо його скорбних губ і вицвілих оченят зібралися неприємно хитрі зморшки. «А втім, — додав він боязко-заспокоїливо, — нічого поганого я не хочу сказати про чужі могили; турки ховають своїх покійників значно краще, ніж ми, їхні кладовища — справжні сади, вони сидять там на білих, вкритих тюрбанами могильних каменях, в затінку кипарисів, погладжують свої поважні бороди і спокійно покуряють турецький тютюн із довгих турецьких люльок; а в китайців — це справжня втіха дивитись, як вони манірно танцюють навколо могил своїх мертвих, і моляться, і п'ють чай, і грають на скрипках, і дуже гарно прикрашають свої дорогі могили позолоченими ґратками, фарфоровими фігурками, яскравими клаптиками шовкової матерії, штучними квітами і різноколірними ліхтариками; надзвичайно

¹ Хто? що? де? яким чином? навіщо? як? коли?
(лат.).

гарно.— а чи далеко звідси до Кведлін-бурга?»

Кладовище в Госларі мені не дуже сподобалось; значно краще враження справила на мене чарівна кучерява голівка, що посміхаючись виглядала з досить високого вікна першого поверху, коли я входив у місто. Після обіду я знову відшукав миле віконце, але тепер там стояв лише бокал з квітами конвалії. Я видряпався нагору, взяв ніжні квіточки з бокала, ткнув їх спокійно за свій капелюх, не звертаючи уваги на роззявлені роти, закам'янілі носи і вирячені очі, якими люди на вулиці, особливо старі жінки, спостерігали цю кваліфіковану крадіжку. Коли я годиною пізніше знову проходив повз цей будинок, красуня стояла біля вікна; побачивши квіти на моєму капелюсі, вона зашарілась і втекла. Тепер я роздивився гарне личко ще краще: це було ніжне і прозоре втілення подихів літнього вечора, місячного сяйва, солов'їних пісень і аромату троянд.— Пізніше, коли вже зовсім смеркло, вона вийшла за двері. Я підходжу, наближаюсь до неї — вона повільно відступає в темні сіни,— я беру її за руку і кажу: «Я люблю гарні квіти і поцілунки, і коли мені не дають добровільно, я краду їх» — і я швидко поцілував її — і вона хотіла втекти, але я прошепотів їй заспокійливо: «Завтра я від'їжджаю і, напевно, ніколи не повернусь» — і я відчув таємний дотик любих уст і маленької ручки — і, сміючись, я пішов геть. Так, мені смішно від

думки, що я несвідомо вимовив ту чарівну формулу, якою наші червоні і сині мундири скоряють жіночі серця швидше, ніж своєю вусатою галантністю: «Завтра я від'їжджаю і, напевно, ніколи не повернусь!»

З моєї кімнати відкривався розкішний вид на Рамельсберг. Був чудовий вечір. Ніч мчала на своєму чорному коні, вітер розвівав його чорну гриву. Я стояв біля вікна і дивився на місяць. Чи справді на місяці живе людина? Слов'яни називають її Клотаром; на їх думку, місяць зростає через те, що Клотар поливає його. Коли я був ще маленьким, я чув, що місяць — це плід; коли він достигає, господь зриває його і кладе до інших повних місяців у велику, забиту дошками шафу, що стоїть на краю світу.

Коли я підріс, я дізнався, що світ зовсім не так тісно обмежений і що людський дух проломив усі дерев'яні шафи¹ і велетенським Петровим ключем* — ідеєю безсмертя — відчинив двері усіх семи небес. Безсмертя! Чудова мисль! Хто перший тебе змислив? Чи був це нюрнберзький міщанин, що, сидячи теплим вечором біля дверей свого дому, в білому нічному ковпаку і з білою череп'яною файкою в зубах, з приємністю думав — як було б добре, отак, не випускаючи фаечки і не втрачаючи дихання, перейти в принадну вічність! Чи був це закоханий юнак, що в обіймах своєї коханої подумав про

¹ Гра слів: по-німецьки Schrank — шафа і перепона.

безсмертя, подумав тому, що відчував його, і тому що не міг інакше ні думати, ні відчувати? — Кохання! Безсмертя! У мене в грудях раптом стало так гаряче, що мені здалося, ніби географи пересунули екватор, і він проходить тепер якраз крізь моє серце. І з мого серця полились почуття кохання, полились тужно у неосяжну ніч.— Квіти в саду під моїм вікном запахи сильніше. Пахощі— це почуття квітів, і як серце людини вночі, коли воно самотне і його ніхто не чує, відчуває сильніше, так і квіти, мабуть, сором'язливо дожидають темряви, щоб цілком віддатися своїм почуттям і вилити їх у солодких пахощах. — Пролейте, пахощі мого серця, і знайдіть по той бік гір кохану моїх снів. Вона вже лягла і спить; біля ніг її стоять навколішки ангели, і коли вона посміхається уві сні, кожна її посмішка — це молитва, яку повторюють ангели; в її грудях — небо з усіма його блаженствами, а кожний її подих примушує тремтіти моє серце вдалині; за шовковими віями її очей закотилося сонце, а коли вона знову розплющить очі, настане день, заспівають пташки, задзеленчать дзвіночки черід, гори засяють в своїх смагдагових шатах, і я примошу свій рюкзак і помандрую далі.

З таких філософічних роздумів і особистих почувань мене вивів гофрат Б., який незадовго перед цим приїхав у Гослар. Ніколи раніше не міг би я так глибоко відчути доброзичливу сердечність цієї людини. Вельми шаную його за чудовий, плідний, гострий ро-

зум, а ще більше за скромність. Я знайшов його незвичайно веселим, свіжим і здоровим. Останнє він довів недавно своєю новою книжкою «Релігія розуму», книжкою, що захопила раціоналістів, роздратовала містиків і схвилювала широку публіку. Я сам тепер, заради здоров'я, став містиком, бо, за приписами мого лікаря, мушу уникати всяких приводів до думання; проте я не відкидаю неоціненної користі раціоналістичних зусиль Паулюса, Гурліта, Круга, Ейхгорна, Бутервека, Вегшейдера та ін.

Випадково мені особисто якраз до речі, що ці люди хочуть знищити деякі застарілі болячки, зокрема давній церковний мотлох, у якому гніздиться так багато гадюк і отруйних випарів. Повітря в Німеччині стає надто задушним, надто важким, і я часто боюсь, що задихнуся або мене задушать в любовному запалі мої брати-містики. Тому я зовсім не серджусь на раціоналістів, якщо вони іноді вже занадто охолоджують повітря. По суті, сама природа поставила раціоналізмові межі: під повітряним насосом і на північному полюсі людина жити не може.

Тієї ночі, яку я провів у Госларі, зі мною трапилась незвичайна пригода, ще й досі я не можу без жаху згадати про неї. Я не полохливої вдачі і, бачить бог, в мене не стискалося серце, коли, наприклад, гостра шпага шукала знайомства з моїм носом або коли я губив дорігу в лісі, що мав недобру славу, або коли на концерті позіхаючий лейтенант загрожував проковтнути мене,— але

привидів я боюсь майже так само, як і «Австрійський спостерігач» *. Що таке страх? Іде він од розуму чи від чуття? Це питання я часто обговорював з доктором Саулом Ашером *, коли ми, траплялось, зустрічалися з ним в Берліні, в «Cafe Royal», де я довгий час обідав. Він завжди наполягав на тому, що ми боїмося чогось тільки тоді, коли наш розум визнає це щось страшним. Тільки розум — сила, а не почуття. Поки я з апетитом їв і пив, він доводив мені перевагу розуму. Наприкінці він завжди дивився на годинник і завжди закінчував словами: «Розум є найвищий принцип».

Розум. Чуючи це слово, я ще й тепер бачу перед собою доктора Саула Ашера, з його абстрактними ногами, в тісному, трансцендентально-сірому сюртуку, з його гострим, холодним, як лід, обличчям, що могло б правити за таблицю в підручнику геометрії. Цей чоловік, якому вже давно перейшло за п'ятдесят, був втіленням прямої лінії. В прагненні до позитивного бідолаха вифілософствував з життя усе прекрасне, усе сонячне проміння, всю віру і всі квіти, і йому не залишилось нічого, крім холодної позитивної могили. Особливо дратували його Аполлон Бельведерський і християнство. Він навіть написав брошуру проти християнства, в якій доводить його нерозумність і безпідставність. Він взагалі написав дуже багато книг, в яких розум завжди хизується своєю власною перевагою, причому бідолаха доктор міркував, мабуть, цілком серйозно і, отже, в цьому від-

ношенні заслуговує на всіляку пошану. Але комізм полягає в тому, що він робив поважно-дурнувато обличчя, не розуміючи чогось, що було зрозумілим кожній дитині, саме тому, що це дитина. Кілька разів побував я у доктора розуму в його власному будинку, заставав у нього гарненьких дівчат — адже розум не заперечує покликів чуття. Коли нещодавно я знову зібрався відвідати доктора, його слуга сказав мені: «Пан доктор шойно помер». Я почував себе так, ніби він сказав мені: «Пан доктор виїхав».

Але повернімося в Гослар. «Найвищий принцип — розум», — заспокоював я себе, вкладаючись спати. Проте це не допомогло. Я тільки що прочитав в «Німецьких оповіданнях» Фарнгагена фон-Ензе *, які взяв з собою з Клаусталя, жахливу історію, в якій небіжчиця-мати попереджає у сні сина про те, що батько хоче його вбити. Чудовий виклад цієї історії так вплинув на мене, що під час читання в мене аж мороз пішов поза шкірою.

До того ж, оповідання про привиди викликають ще більший жах, коли їх читаєш в дорозі, і особливо вночі, в місті, в будинку, в кімнаті, де раніш ніколи не бував. Скільки жахливих подій могло вже відбутись на тому місці, де ти лежиш? — так думається мимоволі. Крім того, місяць освітлював кімнату так двозначно, по стінах рухались якісь непрохані тіні, і коли я підвівся в ліжку, щоб роздивитись, я побачив...

Нема нічого страшнішого, ніж при місячному світлі несподівано побачити у дзеркалі

власне обличчя. Саме в цю хвилину тяжко, ніби позіхаючи, почав бити дзвін, і бив так довго і повільно, що після дванадцятого удару мені здалося, ніби проминуло вже повних дванадцять годин і тепер дзвін битиме наново. Між останнім і передостаннім ударом почав бити ще якийсь годинник, дуже швидко, майже нестямно дзвінко, ніби сердячись на повільність свого колеги. Коли обидва залізні язики замовкли і в усьому домі запанувала мертва тиша, мені здалося раптом, що в коридорі під моїми дверима щось шльопає і шурхотить, ніби невпевнена хода старої людини. Нарешті відчинились двері, і в кімнату увійшов покійний доктор Саул Ашер. Холодний дрозг пронизав мене з голови до п'ят, я тремтів, як осиковий лист, і ледве смів дивитись на привид. Нічого не змінилось в його вигляді — той самий трансцендентально-сірій сюртук, ті ж абстрактні ноги, те ж такі математичне обличчя. Він був тільки блідіший, ніж звичайно, і губи, які звичайно складали два кутки в $22\frac{1}{2}$ градуса, були стиснуті, та очні кола мали більший радіус. Накульгуючи і, як завжди, спираючись на свого іспанського ціпка, він наблизився до мене і дружньо сказав з своєю звичайною повільною манерою: «Не бійтесь мене і не вірте, що я привид. Якщо ви думаєте, що перед вами привид, то це помилка вашої фантазії. Що таке привид? Дайте визначення. Доведіть умови виникнення привида. Який розумний зв'язок між цим явищем і розумом? Розум, я кажу — розум»... І тут привид пере-

йшов до аналізу розуму *, процитував Канто-
ву «Критику чистого розуму», 2-й розділ, 1-й
відділ, 2-га книга, 3-й параграф, про різницю
між феноменами і ноуменами *, потім сконст-
руював проблематичну теорію віри в приви-
дів, нагромаджував один силогізм на інший
і закінчив логічним висновком, що ніяких
привидів взагалі не буває. У мене тимчасом
поза спиною виступив холодний піт, зуби ви-
стукували, як кастаньети, з переляку я кивав
головою наприкінці кожної фрази, якою мерт-
вий доктор доводив абсурдність страху пе-
ред привидами, а він демонстрував свої дум-
ки так ретельно, що якимось через неуважли-
вість, замість свого золотого годинника, ви-
тяг з кишеньки повну жменю хробаків і, по-
мітивши помилку, ткнув їх назад з кумедною
і полохливою квапливістю. «Розум — найви-
щий...» Тут годинник ударив першу годину,
і привид зник.

З Гослара я рушив другого дня далі, ча-
стково навмання, частково з наміром відшу-
кати брата клаустальського рудокопа. Знову
прекрасний, веселий недільний ранок. Я схо-
див на гори і пагорки, спостерігав, як сонце
намагається розігнати туман, ішов радісно
крізь шумливі ліси, і навколо моєї замріяної
голови дзвеніли госларські конвалії. В своїх
білих нічних мантиях стояли гори, ялини стру-
шували з себе сон, свіжий ранковий вітер при-
чісував їхнє звисле зелене волосся, пташки
правили ранкову молитву, луки в долині зи-
блискували, як усипаний брильєнтами золо-
тий покров, і чередник ішов по луках з своєю

дзвінкою чередою. Я мабуть-таки заблудився. Завжди збиваєшся на бічний шлях або стежку і сподіваєшся так скоріше досягти мети. Як взагалі в житті, так і на Гарці. Але завжди трапляються добрі душі, які знову виводять нас на вірний шлях; вони роблять це охоче і, крім того, мають особливу втіху з того, що з самовпевненою міною доброзичливо гучним голосом запевняють, який великий гак ми зробили, в які безодні і болота могли впасти і яке щастя, що ми вчасно натрапили на таких знавців дороги, як вони. Одного такого знавця зустрів я недалеко від Гарцбурга. Це був вгодований госларець з лискучо-опасистим, дурнувато-розумним обличчям; вигляд у нього був такий, ніби він вигадав тваринну чуму. Частину шляху ми пройшли з ним разом, і він розповів мені різні історії з привидами, які були б гарними, коли б справа не закінчувалася, звичайно, тим, що біла постать виявилась не марою, а браконьєром, а таємничі звуки видавало щойно народжене дике поросся, або це шурхотіла на горищі хатня кицька. Тільки коли людина хвора, додав він, їй здається, що вона бачить привиди. Щодо його незначної особи, то він рідко хворіє, тільки час од часу з'являється в нього хвороба шкіри, і тоді він лікується тим, що натщесерце ковтає слину. Він звернув мою увагу на доцільність і розумність усього в природі. Дерева зелені, бо зелений колір корисний для ока. Я погодився з ним і додав, що господь створив худобу, бо м'ясні бульйони зміцнюють людину;

створив ослів, щоб їх можна було порівнювати з людьми, і людей, щоб вони їли м'ясні бульйони і не були ослами. Мій супутник був у захваті, що знайшов однодумця, його обличчя засяяло ще радісніше і, прощаючись, він був зворушений.

Поки він ішов поруч зо мною, природа, здавалося, втратила всі свої чари; та як тільки він подався геть, дерева знову почали розмовляти, забриніло сонячне проміння, затанцювали лугові квіти, і блакитне небо обійняло зелену землю. Так, я це краще знаю: господь створив людину, щоб вона дивувалася з величі світу. Кожний автор, хоч який він великий, хоче похвали своєму творінню, і в біблій, цих мемуарах господніх, виразно сказано, що людей він створив собі на хвалу і славу.

Після тривалого блукання я потрапив до оселі брата мого клаустальського приятеля, переночував там і пережив таку прекрасну поему:

I

На горі стоїть хатина,
В ній живе гірник старий.
Там шумить ялина тихо,
Світить місяць золотий.

Є в отій хатині крісло
В дивних різьбах — аж сія;
Хто сидить в нім — той щасливець,
І отой щасливець — я.

Біля ніг моїх дівчатко,—
Чарівний, щасливий вид,
Очі — дві зорі блакитні,
Губки — наче рожі цвіт.

Сяють ті блакитні очі,
Мов безмежний небовид.
Ось вона кладе лукаво
Пальчик свій на рожі цвіт.

Ні, пряде ретельно мати,
Йй не чути наших слів,
Приграє на цитрі батько
Пісні давньої мотив.

І дівчатко шепотіти
Починає в тишині,—
Не одну вже таємницю
Звірило воно мені.

«З дня, як тітка наша вмерла,
Не з руки ходити нам
На стрілецький двір у Гбслар,
Як чудово й гарно там!

Тут у горах так самотньо.
Стужа, тиша навкруги.
А зимою, наче в гробі,
Засипають нас сніги.

Я дівчисько полохливе,
Мов дитя, боюсь весь час
Тих гірських недобрих духів,
Що вночі лякають нас».

Ці слова сказала мила
І, злякавшись їх сама,
Рученятками обличчя
Затулила обома.

Дужче шурхає ялина,
Прядка крутиться й турчить,
І дзвенить тихенько цитра,
І старий мотив звучить:

«Злої влади темних духів
Ти не бійсь, моє дитя!
Добрі ангели на варті
Біля тебе все життя».

II

Віттям-пальцями ялина
Нишком торгає вікно,
Місяць тихо підглядає,
Підслухає нас давно.

За стіною в комірчині
Батько спить вже й мати спить,
Нам не спиться — ми з тобою
Будем тихо гомоніть.

«В те, що молишся ти, милий,
Щось не віриться мені.
Уст твоїх лихе тремтіння —
Не молитва це, о, ні!

Щоразу мене лякає
Лють у тебе на устах,

Та очей твоїх проміння
Розганя мій темний страх.

Маю сумнів я, що віру
Міг правдиву зберегти
В бога-батька, бога-сина
І святого духа ти».

Ох, ще в неньки на колінах
Сидячи, малим хлоп'ям,
Вірив я у бога-батька,
Що добро дарує нам.

Він створив чудову землю
І на ній людей своїх,
Сонцю, місяцю і зорям
Наперед призначив біг.

Старший я робивсь, дитино,
І далеко більш почав
Розуміти, і нарешті
В бога-сина вірить став.

В бога-сина, що любові
Зміст одкрив нам у житті,
І за це у нагороду
Був розп'ятий на хресті.

А тепер, коли я виріс,
Все читав і скрізь бував,
Чистим серцем, щирим серцем
Віру в духа я сприйняв.

Він творив великі, й зараз
Більші здійснює дива:

Трощить замки злих тиранів,
Рабські ярма розбива.

Гоїть рани й поновляє
Людське право давніх літ,
За яким всі люди рівні,
Всі — один шляхетний рід.

Він розвіює тумани,
Вимітає, мов сміття,
Гніт химер, що труять щастя
І гноблять нас все життя.

Безліч рицарів відважних
В світі дух святий обрав,
Щоб свою здійснити волю,
Він їм мужності надав.

Прапори палають, іскри
На мечях горять дзвінких!
Хочеш бачити, дитино,
Гордих рицарів таких?

Глянь на мене, і не бійся —
Поцілуй мене, дитя!
Я — святого духа рицар
І його обранець я.

III

Тихо місяць за ялину
Заховався — зник на мить,
А у нас в кімнаті лампа
Кволо світить, ледь мигтить.

Та мої блакитні зорі
Не згасають ні на мить,
Уст рожевий цвіт палає
І дівчатко шепотить:

«Тягнуть в нас маленькі гноми
Хліб і сало крадькома.
Покладем надвечір в скриню,
А на ранок вже й нема.

Тії гноми позбирають
З молока вночі вершки,
Не прикриють глечик — кицька
Решту вип'є залюбки.

Наша кицька — справжня відьма.
Вітер свище, грім гримить,
А вона вночі на гору
До старих руїн біжить.

В давнину стояв там замок,
В замку блискали мечі,
Рицарі, пажі і дами
Танцювали там вночі.

Закляла лиха чаклунка
Люд і замок цей колись.
Зникло все — в німих руїнах
Хижі сови завелись.

Наша тітка говорила,
Якщо певне слово знать,
В слухний час і в слухнім місці
Уночі його сказать —

Знов з руїн постане замок
В сяйві, світлий, як вінець,
Рицарі, пажі і дами
Знову підуть у танець.

Хто прокаже теє слово —
Буде замком володіть,
Юну честь його прославлять
Барабани й трубна мідь!»

Так казками розцвітає
Уст її рожевий квіт,
А в очах її для мене
Небо й зорі — цілий світ.

Обвива своїм волоссям
Пальці дівчинка мені,
І цілує, і сміється,
І змовкає в тишині.

Речі в цю кімнату тиху
Мов з минулого зійшлись,
Стіл і скриня — я, здається,
Бачив їх уже колись.

Мирно цокає годинник.
Чути — цитра на стіні
Почина сама бриніти,
І сиджу я, наче в сні.

Саме тут — те слухне місце,
Саме зараз — слухна мить;
Почуваю — зараз певне
Слово з уст моїх злетить.

Бачиш, мила, просвітліла
Темна ніч, глуха пора:
Зашумів потік у лісі,
Прокидається гора.

Вже в ущелині лунають
Звуки цитри, гномів спів,
І, немов весна, безумний
Раптом ліс квіток розцвів.

Квіти, мудрі дивні квіти,
Весь казковий ряст і цвіт
Сходить пахощами, наче
Подолавши муки гніт.

Диким полум'ям троянди
В тісноті навкруг звелись;
Мов колони кришталеві,
Пнуться лілії увись.

Зорі, мов сонця великі,
Тужно сяють з вишини,
В чаші лілій велетенські
Тихе світло ллють вони.

Але ми — найбільш, дитино,
Ми за цей змінились час;
Смолоскипи, шовк і злото
Сяють весело круг нас.

Ти — принцеса; ця хатина —
Замок світлий, мов вінець.

Рицарі, пажі і дами
Ось ідуть уже в танець.

Буду я тобою, замком —
Цілим світом володїть.
Юну честь мою вславляють
Барабани й трубна мідь! ¹

Сонце зійшло. Тумани розвіялись, як привиди після третїх півнів. Я знову виходив на гори і спускався з гір, і передо мною пливло прекрасне сонце, осяваючи все нову красу. Дух гір * одверто виявляв до мене свою прихильність: він знав, мабуть, що такий поет може розповісти потім багато цікавого, і цього ранку показав мені свій Гарц таким, яким його, звичайно, не кожний бачить. Але й мене побачив Гарц таким, яким мало хто бачив, на моїх віях блищали такі ж коштовні перли, як на травах в долині. Ранкова роса любові зросила мої щоки, шумливі ялини розуміли мене, вони ворушили вітами, підводили їх угору і спускали вниз, подібно до німих, що виявляють радість рухами рук, і вдалині щось чудово і таємничо лунало, як дзвони забутої лісової церкви. Кажуть, що це дзвіночки черід, які мають на Гарці такий приємний, ясний і чистий звук.

З того, як високо підбилося сонце, зрозумів я, що було вже опівдні, коли я натрапив

¹ Переклад М. Пригари.

на таку череду; пастух, привітний русявий юнак, сказав мені, що велика гора, біля підніжжя якої я стояв, це старий, славнозвісний Брокен *. На багато годин ходу навколо не було жодного будинку, і я зрадів, коли юнак запросив мене поїсти. Ми присіли з ним до *Dejeuner dinatoire*¹, що складався з сиру і хліба; овечки підбирали крихти, любі чистенькі телятка стрибали навколо нас, подзвонюючи лукаво своїми дзвіночками і посміхаючись до нас своїми великими, задоволеними очима. Ми трапезували просто по-королівському; взагалі мій хазяїн здався мені справжнім королем, і оскільки до цього часу він єдиний король, що дав мені хліба, я й хочу його по-королівському оспівати:

Ти король, пастуше любий,
Кожен пагорок — твій трон,
Над тобою світить сонце
Яскравіше всіх корон.

Вівці — фрейліни підлесні —
Туляться тобі до ніг,
А телята — камергери —
Ген пощипують моріг.

Бистрі й жваві цапенята —
То артисти-штукарі,
А дзвіночки, флейти пташок —
То музика при дворі.

¹ Сніданок, обід (франц.).

Як же любо все співає!
Ліс зашелестів, загув,
Чути рокіт водоспаду,
І король наш, бач, заснув.

В ці хвилини тимчасово
Пес всю владу перейма,
Люто гавкає, сердитий,
Що порядку тут нема.

А король вві сні бурмоче:
«Бути королем — біда!
Я додому швидше хочу,
Королева дожида.

Лиш у подруги в обіймах
Від турбот спочину я,
Ув очах її глибоких
Вся монархія моя!»

Ми дружньо попрощались, і я весело почав підійматись вгору. Незабаром я ввійшов у ліс високих, аж до неба, ялин, до яких почувую особливу пошану. Цим деревам не дуже-то легко зростати, і в юності їм таки доводиться зазнати лиха. Гора тут всіяна великими брилами граніту, і більшості дерев доводиться обплітати їх своїм корінням або розривати, з великим зусиллям вони знаходять землю, з якої зможуть житися. В окремих місцях гранітні брили лежать одна на одній і утворюють щось на зразок брами, дерева стоять, звисивши голе коріння з такої камінної брами до самого її

підніжжя, де воно нарешті досягає землі; створюється враження, що ялини ростуть просто в повітрі. А проте вони досягли такої гігантської височини і, наче зрісшися з обплетеним їх корінням гранітом, стоять міцніше, ніж їхні спокійні товариші в зручному лісовому ґрунті рівнини. Так і в житті міцно стоять ті великі мужі, що як слід зміцнили і вкоренились, перемагаючи первісткові перепони і перешкоди. Вивірочки бігали по гілках ялин, а під ними походжали жовті олені. Коли я бачу цю милу, благородну тварину, я не можу зрозуміти, як це освічені люди знаходять втіху в тому, щоб полювати і вбивати її. Ця тварина була милосердіша за людину, коли своїм молоком врятувала багатостраждального спраглою сина святої Женев'єви *.

Як гарно пробивається золоте сонячне проміння крізь густу зелень ялин! Коріння дерев утворює природні сідці. Скрізь м'які мохові лави — нога по кісточки втопає в найкращих сортах моху, що ніби яснозеленим килимом вкриває каміння. Приємна прохолода і мрійливе дзюркотіння джерел. Тут і там бачиш, як з-під каміння б'є сріблясто-прозора вода, обмиваючи голе коріння дерев і молоду парость. Схилишся над усім цим, — і почувеш водночас таємницю проростання і спокійне биття серця гори. В деяких місцях вода з-під каменю й коріння б'є дужче і утворює маленькі водоспади. Тут приємно сидіти. Чути дивовижне пристрасне бурмотіння і шурхіт, співи пташок уривчас-

ті і сумовиті, дерева шепочуть ніби тисячами дівочих голосів, наче тисячами дівочих очей дивляться на нас рідкісні гірські квіти, вони тягнуться до нас з напрочуд широкого, химерно вирізаного листа, примхливо мерехтить тут і там веселе сонячне проміння, замислені трави розказують одна одній зелені казки,— і все це ніби зачароване, все здається дедалі більш таємничим, оживає старовинна мрія, з'являється кохана,— ах, чом так швидко вона зникає знову!

Що вище сходиш на гору, то нижчі і присадкуватіші стають ялини, вони наче дедалі більше зіщулюються, нарешті залишаються тільки куші чорниці, порічок та гірська трава. Тут уже стає відчутно холодніше. Тільки тут як слід бачиш химерні скупчення гранітних брил та куль, що часом вражають своїми розмірами. Це, напевно, м'ячі, що ними злі духи бавляться у Вальпуржину ніч, коли відьми прилітають сюди верхи на мітлах і вилах і починають шалені, огидні грища, як розповідала мені про це простодушна нянька і як це можна бачити на малюнках до «Фауста» художника Ретцша *. Так, один юний поет, який їхав верхи з Берліна в Геттінген і в першотравневу ніч проїжджав повз Брокен, помітив навіть кількох літературних дам, які зібрались на виступі гори в товариство для естетичного чаювання, з приємністю читали «Вечірню газету», визнавали за універсальних геніїв своїх поетичних козенят, що, мекаючи, стрибали навколо стола, і давали категоричні оцінки всім

явищам німецької літератури; але коли вони дійшли до «Раткліфа» і «Альманзора» * і відмовили автору у побожності і християнстві — волосся на голові в юнака стало дибом, жах охопив його, — я узяв коня в остроги і помчав геть.

Справді, коли сходиш на вершину Брокену, не можна не думати про цікаві блоксберзькі історії і особливо про велику містичну німецьку національну трагедію — про доктора Фауста. Мені завжди здавалося, ніби чийсь кінь йде вгору поруч зі мною і хтось гумористично відсапується. І я вважаю, що навіть Мефістофель мусить з трудом хапати повітря, видираючись на свою улюблену гору; це надзвичайно важка дорога, і я зрадів нарешті, побачивши довгожданий будинок на Брокені.

Цей будинок, відомий по численних малюнках, має тільки один поверх і стоїть на вершині гори; збудований він лише в 1800 році графом Штольберг-Вернігероде, і його ж таки коштом в ньому утримується готель. Стіни навидовижу товсті — щоб захистити взимку від вітрів і холоду; дах низький, посередині над ним збудовано вишку у формі башти; біля будинку розташувались ще два маленьких будиночки, один з них раніш був притулком для відвідувачів Брокену.

Входячи у Брокенський будинок, я перейнявся відчуттям чогось дивовижного, казкового. Після довгого, самотнього блукання серед ялин і скель ти опиняєшся раптом

в надхмарній оселі; міста, гори і ліси залишились внизу, тут на горі — чуже товариство дивного складу, що приймає тебе, як ведеться в таких місцях, майже як очікуваного гостя, напівзацікавлено, напівбайдуже. Я побачив, що в будинку повно гостей, і як личить розумній людині, одразу подумав про ніч, про незручність солом'яного матраца; я попросив чаю голосом вмираючого, і хазяїн Брокенського готелю був досить кмітливим і зрозумів, що хворій людині треба на ніч пристойного ліжка. Він і влаштував мені таке ліжко у вузькій кімнатці, де розташувався вже якийсь молодий купчик, довгов'язий блювотний порошок у коричневому сюртуку.

У залі вирувало й кипіло життя. Студенти з різних університетів. Деякі з них тільки що приїхали і обідали, інші готувалися в дорогу, зав'язували рюкзаки, вписували свої імена в книгу відвідувачів, одержували букетики брокенських квітів від служниць; тут щипались, співали, стрибали, веселилися, запитували, відповідали, — доброї погоди, в добрий час, ваше здоров'я, адьє! Дехто з від'їжджаючих був уже напідпитку, і від навколишньої краси мав подвійну втіху, бо п'яному в очах двоїться.

Добре підкріпившись, я вийшов на вишку і побачив там якогось маленького на зріст пана з двома дамами, молодшою і трохи старшою. Молода дама була дуже вродлива. Велична постать, на кучерявій голові чорний атласний капелюшок на зразок шолома,

білим пером якого бавився вітрець; стрункий стан її так щільно був охоплений чорним шовковим плащем, що вимальовувались благородні форми, а вільні великі очі спокійно дивились у вільний великий світ.

В дитинстві я не думав ні про що інше, тільки про чарівні і казкові історії, і кожна вродлива дама з страусовими перами на голові здавалася мені королевою ельфів, а коли я помічав, що шлейф її сукні мокрий, я вважав її русалкою. Тепер я думаю інакше, знаючи з природничої історії, що ті символічні пера належать найдурнішому птахові і що шлейф дамської сукні може стати мокрим від дуже природної причини.

Коли б я очима колишнього хлопчика подивився на згадану молоду красуню в згаданому місці на Брокені, я, звичайно, подумав би: «Це гірська фея, і це вона тільки що своїм заклинанням створила всю красу, що відкрилася нам з гори». Справді, щонайпрекраснішим здається нам все, коли ми вперше дивимося з Брокену, усі сторони нашого духу сприймають нові враження, і ці останні, здебільшого різноманітні, навіть суперечливі, зливаються в нашої душі у велике, поки що невиразне, незрозуміле почуття. Якщо нам щастить збагнути це почуття в самій його суті, ми можемо зрозуміти і характер гори. Це цілком німецький характер як в своїх недоліках, так і в своїх достоїнствах. Брокен — німець. З німецькою ґрунтовністю він показує нам ясно і чітко багато сотень міст, містечок і сіл, що лежать

здебільшого на північ, усі гори, ліси, ріки, долини в безмежній даліні. Але саме тому все здається чітко окресленою, добре розфарбованою географічною картою, яка не може порадувати ока звичайними гарними краєвидами; так завжди буває з нами, німецькими компіляторами: завдяки чесності та акуратності, з якою ми прагнемо відтворити усе в цілому, ми ніколи не можемо дати щось гарне в деталях. Гора також має в собі щось німецьки спокійне, кмітливе, толерантне: саме тому, що вона може бачити все так далеко і так ясно. Отож, коли така гора розплющить свої велетенські очі, вона зможе побачити набагато більше, ніж ми, карлики, з короткозорими вічками, що з усіх боків видряпуємось на неї. Багато хто навіть запевняє, що Брокен має в собі дуже багато філістерського, недарма Клаудіус* співає: «Блоксберг — це довгов'язий пан філістер». Проте це помилка. Щоправда, прикриваючи іноді свою лису голову білим ковпаком туману, він виявляє деякі риси філістерства, але, як і в інших великих німців, це має іронічне забарвлення. Цілком імовірно, що Брокен має свою студентську фантастичну пору, наприклад, травневу ніч. Тоді з веселими вигуками підкидає він вгору свій туманний ковпак і стає так само, як і ми, інші всі, справжнім суто німецьким божевільним романтиком.

Я одразу ж спробував зав'язати з прекрасною дамою розмову: адже краса природи тільки тоді дає нам насолоду, коли одразу

можна висловити про неї свою думку. Дама не мала блискучого розуму, але була уважна і вдумлива. Манери справді благородні. Я маю на увазі не те звичайне, застигле, негативне благородство, яке достоту знає, чого не треба робити, а те рідкісне, вільне, позитивне благородство, яке точно підказує, що ми повинні робити, і при повній незвимушеності дає нам найбільшу впевненість у поведженні в товаристві. Я виявив самому собі на здивування чимало географічних знань, називав цікавій красуні всі міста, які лежали перед нами, відшукував і показував їх на моїй карті, яку, з міною справжнього доцента, розстелив на кам'яному столі посеред башти. Деяких міст я не знайшов, мабуть тому, що шукав більше пальцями, ніж очима, які тимчасом вивчали обличчя прекрасної дами і знаходили там кращі місця, ніж Шірке і Еленд. Це обличчя належало до тих, що не викликають пристрасі, рідко захоплюють і завжди подобаються. Я люблю такі обличчя, бо своєю посмішкою вони заспокоюють моє бунтівливе серце. Дама була ще незаміжня, хоч цілком розквітла і була саме на порі. Проте це звичайне явище, що найкращим дівчатам найважче знайти собі чоловіка. В древності теж був такий випадок і, як відомо, три грації так і залишились старими дівами.

В яких взаєминах був маленький пан з тими дамами, я не міг відгадати. Це була тоненька, цікава постать. Він мав маленьку голівку, скупо вкриту сивим волоссячком, що

спадало на вузький лоб до зеленкуватих, як у коника, очей, круглий ніс у нього випинався далеко вперед, в той час, як рот і підборіддя боязко відступили назад до вух. Це личко здавалось виліпленням з ніжної жовтуватої глини, з якої скульптори роблять свої перші моделі. Коли він стискував свої вузькі губи, по щоках у нього протягувались півколами тисячі тоненьких приемних зморщок. Маленький чоловічок не промовив жодного слова і тільки часом, коли старша дама шепотіла йому щось приязне, посміхався, як мопс, хворий на нежить.

Ця старша дама була матір'ю молодшої і також мала найбагородніші манери. В її очах світився хворобливо-мрійливий глибокий розум, навколо її уст лежала сувора побожність, проте мені здалося, що колись вони були дуже гарні, багато сміялися, їх багато цілували і вони багато цілували. Її обличчя нагадувало Codex palimpsestus¹, де з-під свіжих чернечих цитат з отців церкви виглядають напівстерті вірші якогось старогрецького співця кохання. Обидві дами разом з своїм супутником цього року були в Італії і розповіли мені багато цікавого про Рим, Флоренцію і Венецію. Мати багато говорила про картини Рафаеля в соборі св. Петра; дочка більше розповідала про оперу в Театрі Феніче. Обидві були у захваті від мистецтва імпровізаторів. Дами були родом з

¹ Пергамент, на якому по стертому рукопису написано новий (грецьке, лат.).

Нюрнберга, але про його старовинну красу вони мало що могли розповісти. Прекрасне мистецтво мейстерзінгерів *, з якого Вагензейль * здобув для нас останні акорди, згасло, і нюрнберзькі городянки кохаються в італійській безглуздій імпровізації та в співах каплунів *. О, святий Себальдус *, яким нужденним патроном ти став тепер!

Поки ми розмовляли, почало смеркати. Повітря стало холоднішим, сонце схилчлося нижче, і на вишку набилося студентів, молодих майстрових і поважних городян разом з дружинами і дочками, що хотіли побачити захід сонця. Це справді величне видовище, що сповнює душу молитовним настроєм. З чверть години всі стояли в суворому мовчанні, дивлячись, як прекрасна вогняна куля поступово западає на західі; на обличчях лежав відблиск вечірньої заграви, руки мимоволі склалися молитовно; здавалося, що ми, як тиха громада, стоїмо посеред якогось велетенського собору, і священник підіймає угору тіло господне, а з органу ллються звуки вічного хоралу Палестрини *.

Стоячи так у глибокій задумі, я почув, як хтось біля мене вигукнув: «Яка гарна в цілому природа!» Ці слова вирвалися із сповнених почуття грудей мого товариша по кімнаті, молодого купчика. Це повернуло мене знову до звичайного настрою, і я спромігся розповісти дамам багато гарного про захід сонця і спокійно, ніби нічого не сталося, провести їх до їхньої кімнати. Вони дозволили мені ще з годинку побути з ними. Як і сама земля, наша

розмова оберталася навколо сонця. Мати сказала, що сонце, занурюючись в туман, нагадувало яскраво палаючу троянду, яку галантний небосхил скинув у широко розіслану білу вінчальну фату своєї коханої — землі. Дочка посміхнулась і сказала, що часте споглядання таких природних явищ послаблює враження від них. Мати внесла поправку в цю хибну думку цитатою з Гетевських «Листів з подорожі» і спитала, чи я читав Вертера? Здається, ми розмовляли також про ангорських кицьок, етруські вази, турецькі шалі, макарони і про лорда Байрона, з віршів якого старша дама, дуже мило шепелявлячи і зітхаючи, продекламувала кілька рядків, що оспівували захід сонця. Молодій дамі, яка не розуміла по-англійському і хотіла познайомитися з тими віршами, я порекомендував переклади моєї прекрасної талановитої землячки, баронеси Елізи фон-Гогенгаузен*; з цієї нагоди, як завжди у бесіді з молодими дамами, я не забув висловитись про безбожність Байрона, його безлюбність та безутішність і бог зна ще про що.

Після цього я знов пішов на Брокен погуляти, адже там ніколи не буває зовсім темно. Туман був не густий, і я міг бачити обриси обох вершин, з яких одна має назву Відьомського олтаря, а друга—Диявольського амвона. Я вистрілив з пістолета, але луни не було. Та раптом я почув знайомі голоси і відчув, що мене обіймають і цілують. Це були мої земляки, вони виїхали з Геттінгена на чотири дні пізніше мене і дуже

здивувались, зустрівши мене в цілковитій самоті на Блоксбергу. Тут почалися розповіді, подиви та умовляння, регіт і спогади, і душею ми були знову в нашому ученому Сибіру, де культура така висока, що ведмедів прив'язують біля готелів¹, а соболі бажають мисливцеві на добраніч.

У великій кімнаті сіли вечеряти. Довгий стіл з двома рядами зголоднілих студентів. Спочатку звичайнісінька університетська розмова: дуелі, дуелі і знову дуелі. Товариств складалося здебільшого з галлевців, і тому Галле був головною темою розмови. Все, що відбувалося за віконними шибками надвірного радника Шютца*, було докладно освітлене. Потім заговорили про те, що останній прийом у кіпрського короля пройшов блискуче, що король визнав спадкоємцем престолу свого незаконного сина і взяв собі за дружину з лівого боку ліхтенштейнську принцесу, що він розпрощався з державною метресою і що все зворушене міністерство плакало, згідно з приписами. Навряд чи треба пояснювати, що йдеться про сановників галлевських пивних. Після цього розмова перейшла на двох китайців, які два роки тому з'явилися в Берліні, а тепер зараховані в Галле приват-доцентами китайської естетики. Тут посипались дотепи. Хтось сказав: «Що, якби німець захотів показувати себе за гроші в Китаї?» І одразу ж було скла-

¹ Гра слів: «den Bären anbinden» (дослівно: прив'язати ведмедя) означає наробити боргів.

дено афішу, в якій мандарини Чінг Чанг-чунг та Гі Га-го стверджують, що це справжній німець, і перераховують його кунштшюки, які полягають головним чином в умінні філософствувати, курити табак і виявляти терпіння; в кінці було зауважено, щоб о дванадцятій годині — в час годівлі — не приводити з собою собак, бо вони відбирають в бідолашного німця найкращі шматки.

Молодий бурш, який недавно побував у Берліні, щоб «освіжитись», говорив про це місто багато, але дуже однобічно. Він був у Висоцького * і в театрі, але судження його про них були хибні. «Кваплива молодь у словах...» і т. д. Він розповідав про витрати на гардероб, скандали з артистами і артистками і т. ін. Юний бурш не знав, що в Берліні, де взагалі зовнішній блиск має велике значення, про що свідчить встановлений вираз: «Усі так роблять», — на підмостках ця зовнішність розцвітає щонайпишніше, і дирекція здебільшого має турбуватись про «колір бороди в тій чи тій ролі», про відповідність костюмів, рекомендованих присяжними істориками і пошитих історично освіченими кравцями. І це дуже потрібно. Адже, коли б Марія Стюарт наділа фартух, який носили за часів королеви Анни, то, звичайно, банкір Христіан Гумпель мав би право поскаржитись, що йому цим зіпсовано всю ілюзію, а якби лорд Берлі * помилково надів штани Генріха IV, то, звичайно, військова радниця фон-Штейнцопф, народжена Ліліентау, цілісінський вечір не зводила б очей

з цього анахронізму. Така облудна дбайливість генеральної дирекції поширюється не тільки на фартушки та штани, а й на ті особи, що надягають їх. Так, в майбутньому роль Отелло повинен виконувати справжній негр, якого професор Ліхтенштейн * виписав для цього з Африки. В «Ненависті до людей і каятті» * Євлалію повинна грати справжня пропаша жінка, Петера — справжній дурень, а незнайомого — справжній таємний рогоносець, але цих трьох не обов'язково виписувати з Африки. В «Силі обставин» роль героя виконуватиме справжній письменник, який вже не раз діставав ляпаса; в «Бабусі» роль Яроміра гратиме митець, який справді колись був грабіжником або хоч злодюжкою; леді Макбет повинна грати дама, яка хоч і має, за вимогою Тіка, дуже милосердну владчу, але до деякої міри звикла і до кривавого видовища потаємного вбивства; і, нарешті, для зображення особливо поверхових, тупих і грубих осіб треба запросити великого Вурма, який щоразу захоплює своїх однопумців, підносячись на свою справжню височінь, високо, високо, «кожний дюйм — наволоч!»

Якщо зазначений молодий бурш погано зрозумів умови берлінського театру, то ще менше помітив він, що яничарська опера Спонтіні *, з її сурмами, слонами, трубами і тамтамами є героїчним засобом зміцнення войовничого духу нашого оспалого народу, засобом, який давно вже рекомендували державно хитрі Платон і Цицерон. А найменше

зрозумів юнак дипломатичне значення балету. Я ледве розтлумачив йому, що в ногах Гоге * більше політики, ніж у голові Бухгольца *, що кожне його танцювальне па означає дипломатичний виверт і кожний його рух має політичний зміст; так, наприклад, він має на увазі наш кабінет, коли, пристрасно вигнувшись, далеко вперед простягає руки; він натякає на Бундестаг, коли сто разів крутиться на одній нозі, не рухаючись з місця; він має на увазі маленьких госуда-рів, коли підстрибує наче із зв'язаними ногами; він змальовує європейську рівновагу, коли хитається, як п'яний, туди і сюди; він показує конгрес, вигнувши руки і тісно переплівши їх і, нарешті, він зображує нашого надто великого друга на Сході, коли той, по волі випростовуючись, підводиться, надовго завмирає в цій позі і раптом починає виробляти найжахливіші стрибки. Юнакові впала завіса з очей, і тепер він розуміє, чому танцюристи дістають більший гонорар, ніж великі поети, чому балет є невичерпною темою для розмов у дипломатичному корпусі і чому часто вродлива балерина має ще й приватне утримання від міністра, який, звичайно, день і ніч клопочеться про те, щоб роз'яснити їй свою політичну системочку. Клянусь Апісом! * Як багато є екзотеричних ¹ і як мало езотеричних ² відвідувачів театру! Дурна публіка стоїть, роззявивши рота, і дивується з стрибків і поворотів, і вивчає

¹ Тих, що розуміють внутрішню суть твору.

² Тих, що розуміють тільки зовнішній бік твору.

анатомію по позах Лем'єр, і аплодує антраша Реніш, і базікає про грацію, гармонію та стегна, — і ніхто не помічає, що в танцювальному шифрі проходить перед його очима доля німецької вітчизни.

Торкаючись у розмові то того, то іншого, ми приділили увагу і корисному — великим блюдам, чесно наповненим м'ясом, картоплею і т. ін. Проте їжа була недобра. Я легковажно сказав це між іншим моему сусіду, але той, з акцентом, що видавав швейцарця, зовсім неввічливо відповів, що ми, німці, так само незнайомі з справжньою невибагливістю, як і з справжньою волею. Я знизав плечима і зауважив, що справжніми княжеськими лакеями та кондитерами завжди були швейцарці і здебільшого їх так і називають, і що взагалі теперішні швейцарські борці за свободу, що так часто і сміливо виступають перед публікою з політичними промовами, нагадують мені отих зайців, які на відкритих ярмарках стріляють з пістолетів, дивують своєю сміливістю дітей і селян, а проте залишаються зайцями.

Син Альпів, звичайно, не мав ніякого злого наміру: «це був товстун, отже — добра людина» *, як каже Сервантес. Але мого сусіда з другого боку, грейфсвальдця, його зауваження зачепило за душу; він запевняв, що німецька сила і простота ще не згасли, торохнув себе в груди і спорожнив величезний кухоль світлого пива. Швейцарець озвався: «Ну! ну!» Але що заспокійливіше казав він це, то більше казався грейфсвальдець.

Це був чолов'яга з тієї епохи, коли воші благоденствували, а перукарі боялися загинути з голоду. Його довге волосся звисало до плечей, на ньому був рицарський берет, чорний старогерманського крою сюртук, брудна сорочка, що водночас правила і за жилет, а під нею медальйон з пучком волосся білого Блюхерового коня*. Він мав вигляд дурня в натуральну величину. Я люблю деяке пожвавлення за вечерею і тому дозволив втягти себе в патріотичну суперечку. Він вважає, що Німеччина повинна бути поділена на тридцять вісім округів. Я, навпаки, запевняю, що їх повинно бути сорок вісім, бо тоді можна було б написати більш систематизований довідник по Німеччині, а це ж таки конче потрібно,— пов'язувати життя з наукою. Мій грейфсвальдський приятель був також німецьким бардом і, як він повідомив мене, працював над національною героїчною поемою, в якій мав уславити Германа* і його битву. Я дав йому кілька корисних порад щодо виготовлення цього епосу. Я звернув його увагу на те, що болота і вибоїсті стежки Тевтобурзького лісу можна відповідно оспівати водянистими і вибоїстими віршами, і що було б патріотичною тонкістю примусити Вара та інших римлян говорити тільки дурниці. Сподіваюсь, що цей мистецький прийом вдасться йому, як вдається й іншим берлінським поетам, і створить цілковиту ілюзію.

Ми поводитись за столом дедалі галасливіше й вільніше, вино витиснуло пиво,

запарували пуншові чаші, пили, цокались і співали. Зазвучав старовинний ландесфатер, чудові пісні В. Мюллера, Рюккерта, Уланда * та ін. і прекрасні мелодії Метфесселя *. Найкраще прозвучали німецькі слова нашого Арндта: * «Господь на те створив залізо, щоб нам не быть рабами!» А надворі гуло, немов гора співала разом з нами, і де-хто з приятелів, похитуючись, запевняв уже, що гора весело киває своєю лисою головою і через те наша кімната хилиться то в один, то в другий бік. Пляшки легшали, а голози важчали. Один ревів, другий верещав, третій декламував з «Провини» *, четвертий говорив по-латині, пятий проповідував поміркованість, а шостий видерся на стілець і повчав: «Панове! Земля — це круглий вал, люди — окремі штифтики на ньому, розкидані, очевидно, в безладді, але вал крутиться, штифтики чіпляються то гут, то там і бринять, виникає чудова, складна музика, і зветься вона світовою історією. Отже, ми говоримо спочатку про музику, далі про світ і, нарешті, про історію; ця остання ділиться на позитивну частину і на шпанських мух» — і таке інше, то розумні речі, то дурниці.

Якийсь добродушний мекленбуржець, що втопив свій ніс у бокалі з пуншем і з блаженною посмішкою вдихав його пару, зауважив, що почуває себе так, ніби знову опинився в театральному буфеті в Шверіні. Інший тримав свій бокал, наче зорову трубу, біля самого ока і, здавалось, уважно оглядав нас в той час, як червоне вино лилося

йому по щоках у роззявлений рот. Грейфсвальдець, у раптовому піднесенні, кинувся мені на груди, радісно вигукуючи: «О, зрозумій мене, я закоханий, я щасливий, мене теж кохають і — чорт мене забери! це освічена дівчина, бо має великий бюст і ходить у білому платті, і грає на піаніно!»—А швейцарець плакав, ніжно цілував мені руку і верещав: «О Бébелі! О Бébелі!»

У цьому шарварку, де тарілки танцювали, а склянки вчилися літати, я побачив двох юнаків, що сиділи навпроти, вродливі і бліді, як мармурові статуї, один схожий більше на Адоніса *, другий на Аполлона. Вино ледве помітно зчервонило їм щоки. З безмежною любов'ю дивились вони один на одного, вони ніби читали в очах один в одного, і ці очі сяяли так, наче туди впало кілька крапель світла із сповненої палкої любові чаші, що її чистий ангел переносить з однієї зірки на іншу. Вони тихо розмовляли сумно-тремтливими голосами, розповідаючи печальні історії, в яких звучала чарівно-болісна скорбота. «І Лора вже також померла!» сказав один і зітхнув; після паузи він розповів про дівчину з Галле, що закохалася в студента, а коли він виїхав з Галле, більше ні з ким не розмовляла, нічого не їла, день і ніч тужила і не зводила очей з канарейки, подарованої їй коханим. «Канарейка вмерла, а незабаром вмерла також і Лора!»—так закінчувалось оповідання, і обидва юнаки знову замовкли і почали так зітхати, наче в них серце розривалось. Нарешті другий

сказав: «Душа моя сумує! Ходімо зі мною в темну ніч! Я хочу вдихнути в себе дихання хмар і проміння місяця. Товариш мого смутку! Я люблю тебе, твої слова бринять, як шелест осоки, як дзюркотіння джерела, вони знову лунають в моїх грудях, але серце моє сумує!» Тут обидва юнаки підвелися, один обійняв рукою за плечі другого, і вони залишили галасливий зал. Я пішов за ними і побачив, як вони ввійшли в темну кімнату і один з них, замість вікна, відчинив дверцята гардероба, як обидва вони зупинились перед ним, сумно простягаючи руки, і почали говорити по черзі. «О, подуви похмурої ночі! — вигукнув перший, — як освіжаєте ви мої щоки! Як люблю бавитесь ви моїми розмаяними кучерями! Я стою на хмарній вершині гори, підо мною лежать охоплені сном людські міста і виблискують блакитні води. Прислухайся! Там, внизу, в долині, шумлять ялини, там на пагорбах блукають туманні постаті, привиди предків. О, коли б я міг разом з вами мчати на хмарному коні крізь буряну ніч, понад розбурханим морем, до зірок там, угорі! Та — леле! Мене пригнічує страждання, і серце моє сповнене смутку!» — Другий юнак так само пристрасно простяг до гардероба руки, сльози полились з його очей, і голосом, сповненим журби, він звернувся до жовтих шкіряних штанів, що здались йому місяцем. «Яка прекрасна ти, дочка небес! Яке блаженно-спокійне твоє обличчя! Ти пропливаєш, сповнена дивного чару! Зірки пливають на сході по твоїх блакит-

них стежках. Побачивши тебе, радіють хмари і світлішають їхні похмурі постаті. Хто зрівняється з тобою на небесах, породження ночі? В твоїй присутності зірки розгублюються від сорому і ховають свої зелені миготливі очі. Куди зникаєш ти зі своєї стежки, коли під ранок блідішає твоє обличчя? Чи маєш і ти, як я, своє Галле? ¹ Чи живеш ти у затінку смутку? Сестри твої — чи не попадали вони з неба? Сестри, що так радісно супроводили тебе вночі, — їх немає більше? Авжеж, вони упали, о прекрасне світило, і ти часто ховаєшся, щоб тужити за ними. Але прийде ніч, і ти, ти теж підеш геть, залишивши свої блакитні стежки там, нагорі. Тоді зірки, що соромились раніш твоєї присутності, підведуть свої зелені голови і звеселяться знову. А тепер ти, в оздобі свого проміння, дивишся з брами небес. Розірвіть хмари, о вітри, щоб засяяла дочка ночі і освітила куцисті гори, і щоб розбурхане море у сяйві котило свої пінисті хвилі!»

Один добре мені знайомий, не дуже вишнаний приятель — він більше пив, ніж їв, хоч сьогодні ввечері, як звичайно, проковтнув порцію волової печені, якою наситились би шість гвардії лейтенантів і невинне дигя, вскочив у кімнату в найкращому настрої, тобто á la свиня, упхнув обох елегантних друзів не дуже-то обережно в гардероб, протупотів до вихідних дверей і почав надворі розважатись, як справжній розбишака. Га-

¹ Гра слів: Halle—зал, палати, а також назва міста — батьківщини студента.

лас у залі ставав усе незв'язнішим і глухішим. Обидва юнаки в гардеробі стогнали і плакали — адже ж вони лежали розбиті під горою, з горла в них лилося благородне червоне вино, вони по черзі зрошували ним один одного, і один говорив до другого: «Прощай! Я відчуваю, що сходжу кров'ю. Навіщо ти будиш мене, весняний вітре? Ти пестиш і говориш: я освіжаю тебе небесною росою. Проте наближається час мого загину, наближається буря, яка зірве моє листя! Завтра мандрівник прийде, прийде, він бачив мене в усій красі, його очі шукатимуть мене скрізь у полі і ніде не знайдуть». — Але все заглушав добре знайомий бас, який надворі серед проклять і радісних вигуків по-блюзнірськи скаржився, що на всій темній Вендській вулиці нема жодного ліхтаря і не видно навіть, в кого ти повибивав шибки.

Я можу багато витримати — скромність не дозволяє мені назвати кількість пляшок, — і в досить пристойному стані добрався я до моєї опочивальні. Молодий купчик був уже в ліжку, в своєму білому, як крейда, нічному ковпаку і шафранно-жовтій куртці з гігієнічної фланелі. Він ще не спав і хотів зав'язати зі мною розмову. Він був з Франкфурта-на-Майні, отже, одразу почав говорити про те, що євреї втратили чуття краси і благородства і продають англійські товари на двадцять п'ять процентів нижче їх фабричної вартості. Мене охопило бажання його трошки помістифікувати; я сказав йому, що я лунатик і мушу задалегідь просити про-

бачення, якщо потривожу його сон вночі. Як він мені на другий день признався, бідолаха не спав усю ніч — він боявся, що пістолетами, які лежали біля мого ліжка, я міг би в випадку лунатизму накоїти лиха. По суті, мені було не набагато краще, ніж йому, я дуже погано спав. Мене мучили дикі, жахливі витвори фантазії. Музичний уривок з Дантового «Пекла». Нарешті мені приснилось навіть, що я присутній на виконанні юридичної опери «Falcidia»¹, текст з галузі прав наслідування Ганса*, музика Спонтіні. Безумний сон.— Римський форум розкішно освітлений. Серв. Азініус Гешенус* возсідав як претор на своєму стільці, гордовито драпіруючись в тогу, він розливався в громових речитативах. Маркус Тулліус Ельверсус*, як prima donna legataria², показуючи всю свою милу жіночність, співав сповнену любовної млості бравурну арію quicunque civis romanus³; наче цеглою натерті, нарум'янені референдарії ревіли, зображуючи хор неповнолітніх; приват-доценти, одягнені геніями в трико тілесного кольору, танцювали доюстиніанівський балет і квітчали вінками дванадцять таблиць. Серед грому і блискавок вийшов із землі ображений дух римського законодавства; потім труби, тамтами, вогняний дощ cum omni causa⁴.

¹ Староримські закони про наслідування, видані за пропозицією трибуна Фальцідія.

² Примадонна по духівницях (лат.).

³ Кожен римський громадянин (лат.).

⁴ З усім потрібним (лат.).

З цього шарварку звільнив мене хазяїн Брокенської гостиниці, розбудивши мене, щоб я міг подивитись на схід сонця. На башті я побачив уже кількох людей, що, чекаючи, потирали замерзлі руки, інші, ще з заспаними очима, похитуючись, підіймались вгору; нарешті вчорашня тиха громада знову зібралася в повному складі; ми мовчки спостерігали, як на горизонті з'явилася маленька кармазинно-червона куля, як розлилося якесь холодне, мерехтливе сяйво, гори ніби попливли в сніжно-білому морі, видно було тільки їх вершечки; здавалося, що ти стоїш на залитій водою рівнині і тільки де-не-де виступають невеличкі шматки суходолу. Щоб усе бачене і чути закріпити в словах, я написав такого вірша:

Встала заграва на сході,
Небо чисте і рум'яне.
Плавають гірські вершини
В морі білого туману.

Понад ці вершини й скелі,
Якби тільки мав я крила,
Я б полинув до оселі,
Де живе голубка мила.

У коханої над ліжком
Розчахну легкі гардини,
Поцілую любку нишком
Я в чоло, в уста-рубіни.

Й ще тихіше, обережніш
Я шепну їй те, що знаю:

«Вір, що нашому коханню
Ні кінця нема, ні краю!»

Тимчасом бажання поспідати у мене дедалі збільшувалось і, сказавши моїм дамам кілька люб'язних слів, я поспішив вниз, щоб у теплій кімнаті випити кави. Я не міг більш терпіти: в моєму шлунку було так само порожньо, як в госларській церкві св. Стефана. Але разом з арабським напоєм по моєму тілі розлився палючий схід, пахощі троянд овіяли мене, забриніли солодкі трелі східного соловейка, студенти перетворились у верблюдів, брокенські служниці з їхніми конгрівськими* поглядами стали гуріями, носи філістерів — мінаретами і т. ін.

Проте книга, що лежала біля мене, не була кораном, хоч містилося в ній, звичайно, багато дурниць. Це була так звана Брокенська книга, в яку всі подорожні, що досягали вершини Брокену, вписували свої імена і здебільшого й думки, а за браком їх — свої почуття. Дехто висловлювався навіть у віршованій формі. З цієї книги видно, яке страхіття виходить, коли компанія філістерів за деяких обставин, як, наприклад, тут на Брокені, вдається до поезії. Палац принца Паллагонії* не містить стільки позбавлених смаку речей, як Брокенська книга, в котрій особливо виблискують пани акцизні з їх запліснявілими високими почуттями, конторські учні з їх патетичними сердечними виливами, старонімецькі дилетанти з їх загальними місцями, берлінські шкільні вчителі з

їх невиправно штапованим захопленням і т. ін. Дурник Ганс часом також хоче показати себе письменником. Тут описано величну розкіш сходу сонця; там скарги на погану погоду, на розчарування, на туман, що сховав увесь краєвид. «В тумані піднявся і в тумані спустився!»¹ — ось постійний дотеп, що його повторюють тут сотні людей. Якась Кароліна пише, що підіймаючись на гору, замочила ноги. Наївна Ганхен дописує внизу лаконічно: «В схожих обставинах я теж замочилась». Від усієї книги тхне сиром, пивом і тютюном. Здається, що читаєш роман Клаурена! *

Поки я, як сказано, пив каву і гортав Брокенську книгу, ввійшов швейцарець з яскравочервоними щоками і натхненно почав розповідати про величне видовище, яким він тішився нагорі на башті, коли чисте, спокійне світло сонця — символ істини, боролось з громадям нічних туманів; це нагадувало битву духів, в якій гнівні велетні заміряються довгими мечами, рицарі в панцирах мчать на скажених конях, з дикої колотнечі з'являються бойові колісники, розмаяні знамена і обриси фантастичних звірів, поки, нарешті, все не зливається в безумному самознищенні, втрачає барви, розпливається і зникає без сліду. Це демагогічне явище в природі я пропустив, і якщо дійде до слідства, я можу заприсягтись, що не знаю

¹ Гра слів: *benetelt* — означає «в тумані» і «на підпитку».

нічого, крім смаку доброї, коричневої кави. Ах, ця кава винна навіть в тому, що я забув мою прекрасну даму, аж ось вона стоїть за дверима з матір'ю і супутником і збирається сісти в екіпаж. Я ледве встиг добігти до неї і запевнити, що сьогодні холодно. Вона здавалася незадоволеною, що я не прийшов раніш; проте я розгладив похмурі зморшки на її прекрасному чолі, подарувавши їй напрочуд гарну квітку, яку зірвав напередодні на стрімкій скелі, ризкуючи скрутити собі в'язи. Мати схотіла взнати назву квітки, наче вважала незручним, що її дочка приколола на груди чужу, незнайому квітку — бо справді, квітка опинилась на цьому принаданому місці, про що, звичайно, вчора на своїй самотній скелі не могла і мріяти. Мовчазний супутник раптом розкрив рот, перелічив тичинки квітки і сказав вельми сухо: «Вона належить до восьмого класу».

Мене завжди дратує, коли я бачу, що господні любі квіти поділяють, як і нас, на касти, і до того ж, за зовнішніми ознаками, а саме за тичинками. Якщо вже мусить бути розподіл, то треба робити його за Теофрастом *, який пропонував розрізняти квіти за їхнім духом, тобто пахощами. Щодо мене, то в природознавстві я маю власну систему і згідно з нею поділяю все на те, що можна їсти, і на те, чого не можна їсти.

Проте таємнича природа квітів була для старшої дами цілком зрозумілою і мимоволі вона сказала, що квіти тішать її, коли вочи ростуть в саду або в горщиках, і навпаки,

Її серце пронизує тихий, тужний біль, коли вона бачить зірвану квітку — адже це, власне, труп, і такий зламаний ніжний квітковий трупик так печально схиляє свою зів'ялу голівку, як мертва дитина. Даму майже злякав похмурий відтінок власного зауваження, і я відчув, що мушу розвіяти це враження кількома рядками з Вольтера. Як іноді кілька французьких слів спроможні повернути нам потрібний в товаристві гарний настрій! Ми засміялись, я поцілував руки, мені милостиво посміхнулись, коні заіржали, і екіпаж, поволі і тяжко підстрибуючи, покотився униз з гори. Тепер уже й студенти почали готуватись до від'їзду, — рюкзаки було зав'язано, по рахунках, що понад усі сподівання виявились незначними, уже сплатили, винахідливі служниці, з слідами поділеного кохання на обличчі, принесли, за звичаєм, брокенські букетики, допомогли прикріпити їх до шапочок, за що дістали винагороду у вигляді кількох поцілунків або грошів, і таким чином ми всі рушили з гори, а з-поміж нас дехто, і серед них швейцарець і грейфсвальдець, попрямували до Шірке, а решта, чоловік з двадцять, і серед них мої земляки і я, разом з провідником подалися через так звані снігові ями вниз до Ільзенбурга.

Тут можна було скрутити собі в'язи. Галлевські студенти марширували швидше, ніж австрійські ополченці. Не встиг я й опам'ятатися, як лисий верх гори з розкиданими по ньому кам'яними прискалками залишився

позаду і ми ввійшли в той ялиновий ліс, що я бачив напередодні. Сонце заливало вже своїм святковим промінням і освітлювало кумедно і строкато одягнених буршів, що так бадьоро продиралися крізь гущину і то раптом зникали, то з'являлись, перебігали заболочені місця по навскоси покладених стовбурах, на стрімких схилах чіплялись за звисле коріння дерев, весело вигукували на всі лади і чули таку ж веселу відповідь щебетливих пташок, шумливих ялин, незримих дзюркітливих струмків і гомінкої луни. Коли сходяться весела юність і прекрасна природа, вони радіють одне одному.

Що нижче ми спускались, то приємніше дзюркотіли підземні води, і, визираючи то тут, то там з-під каміння і колючих заростей, ніби придивлялись потай, чи варто виходити в світ; нарешті, один маленький струмок наважився-таки і виплигнув на поверхню невеличкою хвилькою. Тут відбувалось звичайне явище: сміливий робить перший крок, і цілий натовп нерішучих раптом, на власне здивування, запалюється відвагою і поспішає з'єднатися з першим. Сила-силенна інших струмків квапливо вибігають із свого сховища, зливаються з тим, що наважився вискочити першим, і ось вже вони всі разом утворюють чималий поточок, що з шумом падає з гори, утворюючи безліч водоспадів і химерних закрутів. Це вже Ільза, мила, чудова Ільза. Вона тече по благословенній Ільзенській долині, по обидва боки якої здіймаються дедалі вищі гори, вкриті аж

геть до підніжжя вже не ялинами та іншими хвойними, а переважно буками, дубами і звичайними листвяними чагарниками. Листвяні породи дерев переважають на «Нижньому Гарці», як називають східний схил Брокену в протилежність до його західного схилу, що зветься «Верхнім Гарцем» і справді набагато вищий, отже, більш сприятливий для хвойних порід.

Не можна описати, як весело, просто і граціозно спадає Ільза з химерно згрупованих скель, що перетинають її шлях — в одному місці вода несамовито здіймається вгору або розсипається шумовинням, в іншому ллється з розколини в камені, чистою дугоподібною цівкою, як з повного глека, а внизу знову стрибає по дрібному камінні, як веселе дівчатко. Так, казка говорить правду, Ільза — принцеса, що, сміючись і квітнучи, збігає згори. Як блищать на сонці її білопінні шати! Як майорять од вітру срібні стрічки на її грудях! Як виблискують та іскряться її діаманти! Високі буки стоять навколо, як серйозні батьки, що, потай посміхаючись, милуються з пустощів любої дитини; білі берези похитуються, як тітоньки, і раді і водночас злякані її сміливими стрибками; гордовитий дуб поглядає, наче похмурий дядько, який повинен заплатити за гарну погоду; пташки в повітрі радіють з її успіхів, квіти на березі шепочуть ніжно: «Візьми нас з собою, візьми нас з собою, люба сестричко!» — Але весела дівчина мчить нестримно вперед, і раптом наздоганяє замріяного поета — і на

мене ллється квітковий дощ дзвінкого про-
міння і променистого дзвону, і я втрачаю
розум від цієї краси і чую тільки ніжний, як
флейта, голос:

Зовусь я принцеса Ільза,
І в Ільзенштейні мій дім.
Як хочеш будь щасливим,
У замок мій ходім!

Чоло тобі окроплю я
Бризками світлих хвиль.
Мій друже сумний, ти забудеш
Зо мною свій давній біль.

В руках моїх сніжно-білих,
На грудях білих моїх
Побачиш ти безліч дивних
Казкових снів старих.

Тебе я на смерть зацілую —
Аж ось мої руки сплелись,—
Як Генріха я до смерті
Зацілувала колись.

Не встати з мертвих мертвим,
І тільки живий живе.
Прекрасна я, і гаряча
Кров в моїм серці пливе.

Ходім в кришталевий зо мною,
У замок казковий мій.
Там рицарів і зброєносців
Кружляє з дамами рій.

Шовки шелестять у танці
І чути бряжчання шпор.
Там карлики б'ють в барабани,
Приспівує скрипок хор.

Ти будеш в моїх обіймах
Лежати, як Генріх, мій пан.
Йому затикала я вуха,
Коли гримів барабан¹.

Невимовно блаженне почуття обгортає нас, коли світ явищ зливається з нашим внутрішнім світом і зелень дерев, думки, співні пташок, журба, небесна блакить, спогади і пахощі трав сплітаються в чарівних арабесках. Жінкам найкраще відомо це почуття, і тому, можливо, і блукає навколо їхніх уст така чарівно-недовірлива посмішка, коли ми з гордістю школярів вихваляємось логічністю наших вчинків, — мовляв, як гарно поділили ми все на об'єктивне і суб'єктивне, як наші голови по-аптекарьському устатковані тисяччю шухлядок, в яких зберігаються — в одній розум, в другій — розсудливість, в третій — дотепність, в четвертій — недотепність, в п'ятій — зовсім нічого, тобто ідея.

Ідучи далі, наче вві сні, я майже не помітив, що ми минули долину Ільзи і знову підіймаємось вгору. Дорога була вже дуже стрімка і важка, і декому з нас аж забивало дух. Проте, як і наш покійний кузен, якого поховано в Мельні*, ми заздалегідь

¹ Переклад М. Пригари.

думали про спуск з гори, і були задоволені. Нарешті, досягли ми Ільзенштейну.

Це велетенська гранітна скеля, що широко і сміливо піднімається з глибини. З трьох боків оточують її високі, вкриті лісом гори, а четвертий, північний, бік відкритий, і звідси можна бачити вниз Ільзенбург і Ільзу, що тече далеко по долині. На вершині гори, що нагадує вежу, стоїть великий залізний хрест, а при потребі там знайдеться місце і для двох пар людських ніг.

Якщо природа розташуванням і формою надала Ільзенштейну якоїсь химерної краси, то легенда пролила на нього своє рожеве сяйво. Готшальк пише: «Кажуть, тут стояв зачарований замок, в якому жила багата красуня — принцеса Ільза, яка й тепер щоранку купається в Ільзі; кому пощастить побачити її в слухну мить, того вона веде в скелі, де стоїть її замок, і по-королівському нагороджує». Інші розповідають прекрасну історію про кохання фрейлейн Ільзи і рицаря фон-Вестенберга, оспівану так романтично одним з наших найвідоміших поетів у «Вечірній газеті». Дехто розповідає інше: був, начебто, колись старосаксонський король Генріх, який проводив час справді по-королівському з прекрасною водяною феєю в її зачарованому замку-скелі. Сучасний письменник, високонароджений пан Німан, що склав путівник по Гарцу, де з гідною похвали ретельністю у точних цифрах наводить дані про вершини гір, відхилення магнітної стрілки, заборгованість міст і т. ін.,

запевняє між іншим: «Розповіді про прекрасну Ільзу належать до світу казок». Так говорять усі ті люди, яким ніколи не з'являлися такі принцеси, але ми, вшановані особливою прихильністю прекрасної дами, знаємо це краще. Навіть король Генріх знав це. Недаремно ж старосаксонські королі так любили свій рідний Гарц. Варто лише подивитися прегарну Люнебурзьку хроніку, де на чарівних простодушних дереворитах зображені старі, добрі государі в панцирах, на закованих в броню бойових конях, з священними імператорськими коронами на безцінних головах, з скіпетрами і мечами в міцних руках; на їхніх милих, вусатих обличчях прочитаєш, як часто сумували вони за щиросердими своїми гарцськими принцесами, за таємничим шумом гарцських лісів, перебуваючи на чужині, можливо навіть, в багатій лимонами і отрутами Італії, куди так часто вабило їх і їхніх наступників бажання стати римським імператором — істинно німецька пристрасть до титулів, що призвела до загину і імператорів і імперію.

Проте я раджу кожному, хто стоїть на вершині Ільзенштейну, думати не про імператорів і імперії, і не про красуню Ільзу, а тільки про свої ноги. Бо стоячи там і заглибившись у думки, я раптом почув підземну музику зачарованого замка і побачив, як гори навколо поставали на голову, і червоні черепичні дахи в Ільзенбургу стали танцювати, і зелені дерева почали літати в блакитному повітрі — мені все позеленіло

і поголубило в очах, в голові у мене запаморочилося, я напевне полетів би в прірву, коли б, рятуючись, не ухопився міцно за залізний хрест. Ніхто, звичайно, не закине мені, що, перебуваючи в такій скруті, я зробив це.

«Подорож на Гарц» — фрагмент, і залишиться фрагментом. Яскраві нитки, що, так гарно вплетені в нього, мали злитись в одне гармонійне ціле, обриваються раптом, ніби перерізані ножицями невиможливої Парки*. Можливо, я всную їх згодом у нові пісні, і висловлю повністю те, про що, як скупець, мовчав нині. Кінець кінцем, чи не однаково, коли і де щось говорить, аби воно тільки говорилося. Деякі твори можуть залишатись фрагментами, аби тільки, з'єднані, вони склали єдине ціле. В такому випадку виправляються недоліки, згладжуються кострубатості і пом'якшуються надто гострі місця. Можливо, що так воно і сталося б з першими сторінками «Подорожі на Гарц», і вони могли б справити не таке погане враження, коли б читач довідався, що неприхильність моя до Геттінгена в цілому, хоч вона й набагато більша, ніж я висловив, все ж не така велика, як та пошана, яку я відчуваю до окремих його жителів. І навіть приховувати — я маю тут на увазі саме ту дорогу мені людину, яка в давні часи так приязно ставилась до мене, прищепила мені вже тоді щирю любов до вивчення історії і згодом

зміщила мій запал, і цим спрямувавши мій дух на спокійніші стежки, дала благодійний вихід моїй життєвій бадьорості і взагалі підготувала для мене ті історичні розради, без яких я ніколи не зніс би дошкульних переживань щоденності. Я маю на увазі Георга Сарторіуса *, великого дослідника історії і людину, чие око є ясною зіркою в нашій похмурі дні, чие добре серце відкрите для чужих страждань і радощів, для потреб жебрака і короля, і для останніх зітхань гинучих народів і їх богів.

Я не можу також не зауважити, що Верхній Гарц — та частина Гарцу, до початку Ільзенської долини, яку я описав, далі не має такого приємного вигляду, як романтично-мальовничий Нижній Гарц, і своєю дикою красою, похмурими ялинами дуже контрастує з ним. Так само три долини, утворені Ільзою, Бодою і Зелькою, чудесно несхожі одна на одну, якщо персоніфікувати характер кожної з них. Це три жіночих образи, і не так легко сказати, який з них прекрасніший.

Про милу чарівну Ільзу і про те, як люблю, ласкаво вона прийняла мене, я говорив уже і віршами і прозою. Похмура красуня Бода зустріла мене не так милостиво. Коли я вперше побачив її в темному, як кузня, Рюбеланді, вона була, здається, не в настрої і закуталась в сіро-сріблястий серпанок дощу; але спалахнувши раптово любов'ю, вона скинула його, коли я досяг вершини Ростраппе; її обличчя засяяло мені назустріч в

сонячному блиску, з кожної риси її струмувала невичерпна ніжність, з її стиснутих скелями грудей вирвалося любовне зітхання і танучі звуки зажури. Не такою ніжною, але веселішою з'явилась передо мною красуня Зелька, привітна, вродлива дама, чия благородна простота і ясний спокій виключають будь-який вияв сентиментальної фамільярності, але напівприхована посмішка когрі викриває її жартівливу вдачу; і мабуть, саме через це в долині Зельки зо мною сталося кілька невеличких неприємностей: переплигуючи через струмок, я якраз посередині упав у воду; міняючи мокре взуття на сухі туфлі, я одну впустив з рук, вірніше, з ноги; подувом вітру занесло кудись мою шапку; лісові колючки подряпали мені ноги, і так далі, на превеликий жаль. Проте всі ці жарти я охоче прощаю моїй прекрасній дамі, бо вона — прекрасна. І тепер постає вона в моїй уяві в усій своїй тихій чарівності і наче говорить: «Коли я навіть жартую, то без лихого наміру, і я прошу вас, оспівуйте мене!»

Велична Бода також постає в моїй уяві, і її темні очі кажуть: «Ти подібний до мене в гордоцях і стражданнях, і я хочу, щоб ти полюбив мене». Прибігає й красуня Ільза, зачаровуючи своїми усмішками, поstattю і рухами. Вона дуже схожа на ту чарівну істоту, що надихає мої сновидіння, і так само, як та, дивиться на мене з непереборною байдужістю і водночас так проникливо, так глибоко, так прозоро правдиво... Отже, я Па-

ріс *, три богині стоять передо мною, і яблуко я даю красуні Ільзі.

Сьогодні перше травня; морем життя розливається по землі весна. Біле шумовиння цвіту вкриває дерева; широко стелеться скрізь тепле, туманне сяйво; в місті привітно світяться вікна будиноків; на дахах горобці знову в'ють свої гніздечка; по вулицях ходять люди і дивуються, що повітря таке навдивовижу приємне і в них самих так гарно на душі; селянки в строкатому одязі приносять букетики фіалок; сироти в синіх курточках з своїми любими незаконнонародженими личками йдуть по Юнгфернштігу і радіють, наче мають сьогодні знайти батька; у жебрака на мості такий задоволений вигляд, наче йому припав найбільший виграш в лотерею; навіть чорного, ще не повішеного маклера *, що крутиться там з своїм мошеницьким мануфактурно-торговельним обличчям, осяває сонце своїм найтолерантнішим промінням,—я хочу вийти з міста, за браму.

Сьогодні перше травня, і я думаю про тебе, красуня Ільза,—чи, може, назваги тебе Агнесою? Це ім'я подобається мені найбільше. Я пам'ятаю тебе і хотів би знову побачити, як, сяючи, біжиш ти з гори. Але найбільше хотів би я стояти внизу, в долині, щоб схопити тебе в свої обійми.—Який прекрасний день! Скрізь я бачу зелені барви, барви надії. Скрізь, як чарівні дива, розцвітають квіти, і моє серце хоче знову розцвісти. Це серце також квітка, і до то-

го ж дивовижна. Це не скромна фіалка, не усміхнена троянда, не чиста лілія або якась інша квіточка, що тішить дівчат стриманою красою і так гарно виглядає на гарних грудях, і сьогодні в'яне, а завтра знову розцвітає. Це серце схоже більше на важку, фантастичну квітку з бразільських лісів, яка, за переказами, цвіте тільки раз на сто років. Я пригадую, що в дитинстві бачив таку квітку. Вночі ми почули постріл, наче з пістоleta, а на ранок сусідські діти сказали мені, що це з таким тріском розпустилося в них алое. Вони повели мене до себе в сад, і там, на мій подив, я побачив, що низька, цупка рослина з недоладно широким, зубчастим листям, об яке легко можна було поранитись, зробилась високою і стрункою і на вершечку, мов золоту корону, має напрочуд гарну квітку. Для нас, дітей, це було занадто високо, і старий, усміхнений Христіан, який любив нас, збудував навколо рослини дерев'яний поміст, і ми видряпувались туди, як кошенята, і здивовано дивились у розкриту чашу квітки, звідки з нечуваною розкішшю здіймались жовті променясті тичинки і дикі, незнайомі пахощі.

Так, Агнесо, не часто і не легко розцвітає це серце; наскільки я пригадую, воно цвіло один-єдиний раз, і це було давно, мабуть, уже років сто тому. Мені здається, хоч як розкішно розпустилась тоді ця квітка,— через брак сонячного світла і тепла вона мусила б зачахнути, якби навіть похмурі зимові хуртовини й не знищили її.

А тепер знову щось тремтить і здійсмається в моїй душі, і якщо ти раптом почувеш постріл,— дівчино, не лякайся! Я не застрелився, то моє кохання розірвало свою оболонку і вибухло вгору в променистих піснях, у вічних дифірамбах, у повноті радісної гармонії.

Проте якщо ця висока любов зависока для тебе, дівчино, влаштуйся зручніше, зроби дерев'яний поміст і звідти дивись у моє розквітле серце.

День ще тільки почався, сонце пройшло заледве половину свого шляху, а моє серце пахне вже так сильно, що в голові у мене паморочиться, і я вже не знаю, де кінчається іронія і починається небо, я населяю повітря своїми зітханнями, і я хотів би знову розплистися в блаженні атоми, в первісткову божественність. А що ж буде зі мною, коли настане ніч, на небі з'являться зірки— «ті зорі нещасливі, що тобі сказати можуть...»

Сьогодні перше травня, найпоследніший лавочник має сьогодні право бути сентиментальним, а ти хочеш заборонити це поетові?

І Д Е І

КНИГА LE GRAND

Еріндурів славний рід,
Трону нашого підпора,
Вистоїть, хоч цілий світ
Занепасти мав би скоро.

Мюльнер

РОЗДІЛ І

Вона була гідна кохання, і він
кохав її, але він не був гідний ко-
хання, і вона не кохала його.

Стародавня п'еса

Madame, чи знаєте Ви цю стародавню п'есу? Це дуже гарна п'еса, хіба що трохи меланхолійна. Я грав у ній колись першу роль, і всі дами плакали; не плакала лише одна-єдина, жодної сльози не зронила вона. І в цьому, власне, і була вся сіль п'еси, справжня катастрофа.

О, ця єдина сльоза! вона і досі мучить мене у спогадах: коли сатана хоче занепастити мою душу, він нашіптує мені на вухо пісню

про невиплакану сльозу, фатальну пісню з ще фатальнішою мелодією — ах! лише в пеклі можна почути цю мелодію!

Як живуть у раю, Ви, madame, можете собі уявити, тим більше, що Ви одружені. Там жуїрують досхочу, збавляють час у найрізноманітніших розвагах, живуть так весело і привільно, як бог у Франції¹. Там їдять з ранку до вечора, і кухня не гірша, ніж у Ягора*; смажені гуски літають навкруги з соусниками в дзьобах і нестямно радіють, коли їх їдять; блискучі від масла торти ростуть вільно, як сояшники; скрізь струмки бульйону та шампанського, скрізь дерева, на яких колишуться серветки; там їдять, витирають рот і знову їдять, не розладнуючи собі шлунка; там співають псалми або пустують з любими, ніжними янголятками, або йдуть прогулюватись по зеленому алілуйському лужку; біле, легке одіння дуже зручне, і ніщо не порушує почуття блаженства: ні біль, ні поганий настрій; і коли навіть хто-небудь часом наступить іншому на мозоль і вигукне: «Excusez»², то цей інший посміхнеться просвітлено і запевнить: «Крок твій не важкий, брате, і мені зовсім не боляче, навіть au contraire»³, серце моє сповнилось через це ще солодшим небесним блаженством».

А про пекло, madame, Ви не маєте ані-

¹ Відповідає українській приказці: «Як у Христа за пазухою».

² Пробачте! (франц.).

³ Навпаки (франц.).

найменшого уявлення. З усіх чортів Ви, можливо, знайомі тільки з найменшим, вельзевульчиком Амуром *, люб'язним круп'є пекла, а про саме пекло Ви знаєте тільки з «Дон Жуана» *, і воно здається Вам недосить гарячим для цього спокусника жінок, що дає такий поганій приклад, хоч наші високошановні театральні дирекції витрачають у цих випадках стільки світлових ефектів, вогняного дощу, пороху та каніфолі, скільки лише може побажати для пекла добрий християнин.

А тимчасом у пеклі значно гірше, ніж уявляють собі наші театральні директори— інакше вони стереглися б ставити стільки поганих п'єс — у пеклі прямо-таки пекельна спека, і коли якось улітку в канікулярні дні я потрапив туди, то ледве міг витримати. Ви не маєте найменшого уявлення про пекло, madame. Ми дістаємо звідти мало офіціальних повідомлень. Що бідолахи там унизу примушені цілими днями читати всі погані проповіді, які друкуються тут нагорі — це наклеп. До цього в пеклі ще не дійшли, до таких витончених тортур сатані ніколи не додуматись. А дантівське зображення пекла, навпаки, дещо пом'якшене і загалом — надто поетичне. Мені пекло здалося якоюсь великою кухнею в бюргерському домі з безконечно довгою плитою, на якій стояли три ряди чавунних котлів, в котрих сиділи і підсмажувались нечестиві. В одному ряді сиділи грішники-християни і — хто б тільки повірив! — їх було не так уже й мало, і чорти роздмухували під ними вогонь особливо

старанно. У другому ряді сиділи євреї, вони безперервно кричали, а чорти час од часу дражнили їх: було дуже смішно дивитись, коли якийсь товстий лихвар, відсапуючись, почав скаржитись на нестерпну спеку, а одне з чортенят вилило йому на голову кілька відер холодної води, щоб довести, якою справді освіжаючою благодаттю є хрещення. У третьому ряді сиділи язичники, які, подібно до євреїв, ніколи не сподобляться блаженства і повинні вічно горіти. Я чув, як один з них крикнув кремезному чортиськові, що підкидав йому свіжого жару: «Пощади мене, я був, Сократом, наймудрішим із смертних, я навчав правди і справедливості і віддав життя своє в ім'я доброчесності». Але кремезний дурний чортисько не припинив своєї роботи і пробурчаз: «Аякже, ще чого! Усі язичники повинні горіти, і для когось одного ми не робитимемо винятку». — Запевняю Вас, madame, спека там була нестерпна, крики, стогін, зойки, квакання, скрегіт, вищання — і крізь усі ці жахливі звуки ясно пробивалася фатальна мелодія пісні про невивпану сльозу.

РОЗДІЛ II

Вона була гідна кохання, і він кохав її, але він не був гідний кохання, і вона не кохала його.

Стародавня п'єса

Madame! Ця стародавня п'єса — трагедія, хоч її героя не вбивають і сам він не вко-

рочує собі віку. Очі героїні — прекрасні, чарівно прекрасні — madame, чи не відчуваєте Ви запаху фіалок? — чарівно прекрасні і проте так гостро відточені, що, немов скляні кинджали, простромили моє серце і, мабуть, вийшли крізь спину, — і проте я не вмер від цих підступно смертоносних очей. Голос у героїні теж чарівний, — madame, чи не почули Ви в цю мить, як затьохкав соловейко? Чарівний, оксамитовий голос, солодке сплетіння сонячних звуків, і моя душа заплуталася в ньому і почала задихатися, мучитись. Мені й самому — з Вами говорить граф Гангський і дія відбувається в Венеції — мені й самому надокучили вже подібні страждання, і я подумував про те, щоб уже в першому акті покласти край грі і пострілом скинути блазенський ковпак разом з головою, і я пішов у галантерейну крамницю на via Eugstah *, де я бачив, була виставлена парочка гарних пістолетів у ящику, — я ще добре пам'ятаю все це, там же лежало багато гарних дрібничок з перламутру і золота, залізні сердечка на золотих ланцюжках, фарфорові чашки зі зворушливими написами, табакерки з гарненькими малюнками, що зображували, наприклад, божественну історію Сусанни, лебедину пісню Леди, викрадення сабінянок, Лукрецію, добродієсну товстулю, що надто пізно встромляє кинджал у свої оголені груди, покійну Бетман *, la belle fergonière *, — усе привабливі обличчя, — а проте я купив пістолети, майже не торгуючись, потім купив кулі, потім порох, і пішов у

пивничку до синьора Унбешайдена, де замовив устриць і склянку рейнвейну.

Їсти я не міг, а пити й поготів. Пекучі сльози капали в склянку, і в ній я бачив любу вітчизну, голубий священний Ганг, одвічне сяйво Гімалаїв, велетенські бананові ліси, де вздовж нескінченних тінистих доріг спокійно ступають розумні слони і білі пілігрими; небачені замріяні квіти дивились на мене, потай зваблюючи; золоті дивовижні птахи дико цвірінчали, мерехтливе сонячне проміння, кумедні вигуки веселих мавп ласкаво піддразнювали мене, з віддалених пагод¹ долинали молитовні співи жерців, і серед цих звуків доносився жалібно-танучий голос делійської султанші — вона бурхливо кидалася з кінця в кінець своїх прибраних килимами покоїв, — вона розірвала свої срібні покривала, збила з ніг чорну рабину з павиним опахалом; вона ридала, вона шаленіла, вона кричала — проте я не міг її зрозуміти: пивничка синьора Унбешайдена знаходиться за три тисячі миль від делійського гарему, і до того ж прекрасна султанша померла ще три тисячі років тому — і я жадібно пив вино, ясне, радісне вино, а в моїй душі ставало дедалі темніше і смутніше... я був засуджений до страти...

Я вийшов по сходах з пивнички і почув, як з нагоди страти дзвонять на спомин душі бідних грішників. Юрби людей проходили

¹ Пагоди — індійські храми.

повз мене, а я спинився на розі strada San Giovanni* і проказав такий монолог:

В старих казках є замки золотії*,
Під звуки арф красуні там танцюють,
Там видно слуг убраних, там жасмин,
Троянди й мирти пахощ розливають.
Та варто вимовити заклинання —
І зникне враз вся чарівна пишнота,
Залишаться закурені руїни
І каркання птахів у мочарах.
Отак і я одним-единим словом
З розкішної природи зняв покрови,—
Вона лежить холодна, без життя,
Мов труп царя в розкішному одінні,
Якому фарбами покрили вид
Й дали берло до похололих рук.
Та губи в'ялі й жовті має цар —
Бо призабули їх підфарбувати.
І миші сновигають біля носа,
Берло царя здіймаючи на глузи...

Так уже скрізь заведено, madame, проказувати монолог перед тим, як застрелитись. Більшість людей за такої нагоди використовує гамлетівське «Бути чи не бути?» Це вдале місце, і я теж охоче процитував би його тут, але своя сорочка до тіла ближча, і коли хто-небудь, як я, сам писав трагедії, в котрих теж є прощальні монологи абітурієнтів життя (як, наприклад, у безсмертному «Альманзорі»), то цілком природно, що він віддасть перевагу власним словам хоча б і перед Шекспіровими. В усякому разі ці моно-

логи дуже корисні: в такий спосіб виграєш трохи часу. Отож і трапилось так, що я затримався дещо на розі strada San Giovanni, і коли я там стояв, приречений, засуджений на смерть, я побачив раптом її!

Вона була в блакитній шовковій сукні і рожевому капелюшку, і погляд її зупинився на мені — ніжний погляд, що перемагає смерть і дарує життя.— Madame, Ви, звичайно, знаєте з римської історії, що весталки в древньому Римі, зустрівши на свесему шляху злочинця, якого вели на страту, мали право помилувати його, і бідоласі дарувалося життя.— Одним-єдиним поглядом вона врятувала мене від смерті, і я стояв перед нею як знову народжений, засліплений сонячним сьйвом її краси, і вона пройшла далі — і подарувала мені життя.

РОЗДІЛ III

І вона подарувала мені життя, і я живу, і це — найголовніше.

Нехай інші тішать себе надією, що кохана прикрасить їх могилу вінками і зросить її сльозами вірності.— О жінки! кляніть мене, висміюйте, зневажайте! Та не віднімайте в мене життя. Адже воно таке дивно солодке, і світ так приємно переплутаний! * Це — сон сп'янілого від вина бога, що нишком, à la française¹, залишив бенкет богів і ліг спати на самотній зірці; він і сам не знає, що все, що йому сниться, він тут-таки й створює —

¹ По-французьки, тут у значенні непомітно.

сновидіння його то пістряво-безглузді, то гармонійно-розумні.— Іліада, Платон, Марафонська битва, Мойсей, Венера Мелицейська, Страсбурзький собор, французька революція, Гегель, пароплави і т. ін.— все це окремі щасливі думки в творчому сні бога. Але це триватиме недовго: бог прокинеться, протре заспані очі, посміхнеться—і наш світ розтане безслідно, він навіть ніколи не існував.

Та — що б там не було! я живу. Нехай я тільки тіль чужого сновидіння, навіть це краще, ніж холодне, чорне, порожнє неіснування смерті. Життя — найкраще з усіх благ, а найгірше лихо — смерть. Нехай берлінські гвардії лейтенанти глузують і називають боягузством те, що принц Гомбурзький *, понятий жахом, відсахнувся, побачивши свою розверсту могилу — у Генріха Клейста було, проте, не менше мужності, ніж у його колег з випнутими грудьми і перетягненими таліями, і, на жаль, він це довів. Але всі дужі люди люблять життя. Гетевський Егмонт * розлучається неохоче «з милою звичкою до існування і діяльності». Immermanів Едвін * тягнеться до життя, як «немовля до материній груді» і хоч як тяжко йому жити з чиеїсь ласки, він все ж благає милосердя:

Бо жити, дихати — найвище з благ.

Коли Одисей зустрів у підземному царстві Ахілла на чолі мертвих героїв і почав вихвалити його за славу серед живих і шану навіть серед мертвих, той відповів:

Про смерть не кажи мені втіхи слова,
Одіссей благородний *,
Краще поденщиком бідним у полі
труждатись,
Предків не маючи й дому, в убозстві
і злиднях постійних,
Ніж повелителем мертвим над мертвими
бути.

Так, коли майор Дюван викликав на дуель великого Ізраеля Лева і сказав йому: «Якщо ви, пане Лева¹, не погодитесь стрілятися, то ви — собака!», той відповів: «Я волію бути краще живою собакою, ніж мертвим левом!» І він мав рацію. Я досить часто бився на дуелях, *madame*, щоб мати право це сказати. Хвалити бога, я живу! В жилах у мене кипить червоне життя, під моїми ногами тремтить земля; палаючи з кохання, я обіймаю дерева і мармурові статуї, і вони оживають в моїх обіймах. Кожна жінка для мене — подарований світ, я потопаю в мелодіях її обличчя, і один-єдиний погляд моїх очей може дати мені більше щастя, ніж іншим усі їх органи на протязі всього їхнього життя. Кожна мить для мене — безконечність; я не міряю час брабантським чи малим гамбурзьким ліктем * і не потребую від жодного священика обіцянок нового життя: адже і в цьому житті я можу пережити багато, живучи і минулим життям предків і завоюючи собі вічність у царстві минулого.

¹ Гра слів: «Löwe» в перекладі—лев.

І я живу! Биття великого пульсу природи відлунує і в моїх грудях, і коли з них виривається крик радості, тисячokratний відгомін відповідає мені. Я чую тисячі соловейків. Весна послала їх розбудити землю від її ранкової дрімоти, і земля тремтить від блаженства; її квіти — це гімни, які вона співає назустріч сонцю. А сонце рухається надто повільно, я хотів би бичем примусити його вогняних коней бігти швидше.— Та коли воно з шипінням поринає в море, і на землю сходить безмежна ніч, сяючи безмежними жагучими очима, о! лише тоді проймає мене справжній захват; подих вечора, як ніжна дівчина, припадає до мого схвильованого серця; зірки кивають мені, і я здіймаюся й шугаю над малою землею і малими думками людей.

РОЗДІЛ ІV

Але прийде колись день, і в жилах у мене погасне полум'я, в грудях у мене оселиться зима, її біла пороша притрусить мое волосся, а її тумани застелють мені зір. У струхлявлених трунах лежать мої друзі, я залишився сам один, як самотній колос, забутий жемцем; нове покоління виростало з новими бажаннями і новими думками; здивований, чую я нові імена і нові пісні; старі імена забуті, і сам я забутий; можливо, мене дехто ще шанує, але більшість зневажає і ніхто не любить! До мене підбігають рожевощокі хлоп'ята, кладуть стару арфу в мої тремтячі

руки і, сміючись, говорять: «Ти довго мовчав, старий ледарю, заспівай нам знову пісень про мрії твоєї юності!»

Тоді беру я арфу, і прокидаються старі радощі і болі, тумани зникають, сльози горять знову на моїх мертвих очах, в моєму серці знову весна, солодкі звуки печалі бриляють у струнах арфи; я бачу знову і голубу ріку, і мармурові палаци, і прекрасні обличчя жінок і дівчат — і я співаю пісню про квіти Бренти*.

Це буде моя остання пісня; зорі дивитимуться на мене, як у ночі моєї юності, закохане місячне сяйво цілуватиме знову мої щокки, примарні хори померлих соловейків долітатимуть здалека, непереможний сон склепить мої повіки, моя душа погасне, як звуки моєї арфи—о, як пахнуть квіти Бренти!

Дерево вкриє тінню мій могильний камінь. Я хотів би, щоб це була пальма, але вони не живуть на півночі. Напевне, це буде липа, і літніми вечорами там будуть сидіти і голубитись закохані; чижик, що підслухує їх, гойдаючись на гіллячці, перестане співати, і моя липа ласкаво шелестітиме над головами тих щасливців, таких щасливих, що не мають навіть часу, щоб прочитати напис на білому надгробному камені. Та коли згодом закоханий втратить свою кохану, він прийде знову до знайомої липи і буде зітхати і плакати, і придивлятиметься довго і часто до надгробного каменя, і прочитає на ньому напис: «Він любив квіти Бренти».

Madame! Я обдурив Вас. Я не граф Гангський. Ніколи в житті не бачив я ні священної ріки, ні квітів лотоса, що віддзеркалюються в її священних водах. Ніколи не лежав я, мріючи, під індійськими пальмами, ніколи не схилявся з молитвою перед діамантовим богом Джагернаута *, хоч він і міг би легко допомогти мені. Я так само був у Калькутті ¹, як та смажена індичка, яку я вчора їв за обідом. Але я родом з Індостану *, і через те почуваю себе так вільно у безмежних хащах пісень Вальмікі *. Героїчні страждання божественного Рами хвилюють моє серце знайомим бодем; з запашних пісень Калідаси * розцвітають для мене найсолодші спогади, і коли кілька років тому одна привітна дама в Берліні показала мені чудові картини, вивезені з Індії її батьком, який довгий час був там губернатором, — тонко окреслені, благосно-тихі обличчя здалися мені такими знайомими, наче то були портрети предків з моєї фамільної галереї.

Франц Бопп * — madame, Ви, звичайно, читали його «Наля» і «Систему відмінювання санскритської мови» — дав мені деякі відомості щодо моїх предків, і я знаю тепер точно, що я виник з голови Брами *, а не з його мозолів; я припускаю навіть, що всі двісті тисяч віршів «Магабгарати» є просто алегоричним любовним листом, написаним

¹ Місто в Індії.

моїм прапрадідом до моєї прапрабабки.—
О, вони дуже кохали одне одного, їхні душі
цілувалися, вони цілувалися очима, вони
обидва були — один поцілунок.

Зачарований соловейко сидить на черво-
ному кораловому дереві посеред Тихого оке-
ану і співає пісню про кохання моїх предків;
зацікавлено виглядають перлини з своїх
мушлів; химерні водяні квіти тремтять від
суму; розумні морські равлики з яскравими
фарфоровими башточками на спинах під-
повзають ближче; водяні троянди соромливо
червоніють; жовті колючі морські зірки і ти-
сячобарвні скляні медузи ворущаються і пов-
зуть, і все це вирує і прислухається.

Проте, madame, ця соловейкова пісня за-
надто довга, щоб вмістити її тут, вона вели-
ка, як весь світ, сама присвята Анангасу, бо-
гові кохання, така довга, як усі романи Валь-
тер Скотта вкупі, до неї відноситься те місце
з Арістофана, що в німецькому перекладі
звучить:

Тіотіо, тіотіо, тіотінкс *,
Тототото, тототото, тототінкс.

(Переклад Фосса)

Ні, я не народився в Індії; я побачив світ
на берегах тієї прекрасної ріки, де по схилах
зелених гір росте саме безумство. Восени йо-
го збирають, вичавлюють, наливають в боч-
ки і відправляють за кордон. Шоправда,
вчора я почув від одного чолові'яги дурницю,
яка аппо 1811 ще росла в виноградній лозі,
яку я сам бачив на Йоганнісбергу *.—Авжеж,

чимало цього безумства споживається і в нашій-таки країні, і люди тут такі ж, як і скрізь: вони народжуються, їдять, п'ють, сплять, сміються, плачуть, зводять наклепи, турбуються про продовження свого роду, бажають здаватися не тим, що вони є, і робити те, що вони не вміють, не голяться, доки в них не виросте борода, і обростають бородою раніше, ніж набираються розуму, і коли набираються розуму, то знову затуманюють собі голову білим і червоним безумством.

Mop Dieu! ¹ Якби я мав стільки віри, щоб двигати гори, Йоганнісберг був би саме тією горою, яку я примусив би ходити за собою. Та оскільки моя віра не така сильна, мені мусить допомогти фантазія, і вона вміє переносити мене на береги прекрасного Рейну.

О, це прекрасна країна, сповнена чарівності й сонячного сяйва! В блакитних хвилях віддзеркалюються гористі береги з руїнами замків, лісами і старовинними містами. Там літнім вечором городяни сидять біля дверей своїх домівок, п'ють з великих кухлів і мирно розмовляють про те, що виноград — хвалити бога! — росте добре, що суди обов'язково повинні бути відкритими, а Марію-Антуанетту гільйотовано ні за що ні про що, і що акциз дуже підняв ціни на тютюн, що всі люди рівні і що Геррес * — спритний дядько.

Я ніколи не цікавився такими розмовами, мені приємніше було сидіти з дівчатами біля стрілчастого вікна; я сміявся, коли вони смія-

¹ Боже! (франц.).

лись і дозволяв хльостати себе квітами по обличчю і прикидався розсердженим, аж поки вони не погоджувались розповісти мені свої таємниці або які-небудь інші важливі історії. Прекрасна Гертруда втрачала розум від радості, коли я сідав біля неї; ця дівчина була як палаюча троянда, і коли вона якось кинулась мені на шию, я думав — вона згорить і розвіється пахощами у мене в обіймах. Чарівна Катаріна, розмовляючи зі мною, геть танула в дзвінкій лагідності, і очі в неї були такої глибокої, чистої синяви, якої ніколи не буває ні в людей, ні в тварин, і тільки зрідка — у квітів. Як гарно було заглядати в них і тішитись солодкими мріями! Але красуня Гедвіга кохала мене: коли я підходив до неї, вона схиляла голову так, що чорні локони спадали їй на почервоніле обличчя і блискучі очі сяяли, як зірки у темному небі. Її соромливі уста не вимовляли ні слова, і я теж не міг їй нічого сказати. Я покашлював, а вона тремтіла. Іноді вона переказувала мені через сестру, щоб я не так швидко піднімався на гори і не купався в Рейні, коли розгорячуся від швидкого бігу чи від вина. Я підслухав якось її побожну молитву перед статуєю богородиці, яка, прикрашена блискітками і освітлена сяйвом лампадки, стояла в ніші біля дверей її дому. Я виразно чув, як вона просила матір божу: «Заборони йому дертися на гори, пити і купатись». Я неодмінно закохався б у цю гарну дівчину, якби вона була до мене байдужа; і я був до неї байдужий, бо знав, що вона мене кохає.—

Madame, та, що хоче, щоб я кохав її, повинна ставитись до мене en canaille¹.

Прекрасна Йоганна була кузиною трьох сестер, і я залюбки сидів біля неї. Йоганна знала чудові легенди, і коли вона своєю білою рукою показувала у вікно на гори, де відбувалося все те, про що вона розповідала, я почував себе зачарованим: старовинні рицарі в'явки підводились з руїн замків і рубали один на одному залізні панцирі; Лореля знову стояла на вершині гори і співала свою солодко-згубну пісню, і Рейн шумів так розсудливо-заколисливо і разом так дразливо-моторошно, і прекрасна Йоганна дивилась на мене так дивно, так таємниче, так загадково-довірливо, немов і сама вона належала до того казкового світу, про який щойно розповідала. Це була струнка, бліда дівчина, смертельно хвора і задумлива; очі в неї були ясні, як сама істина, а губи невинно окреслені; у рисах її обличчя відбилася історія пережитого, але то була священна історія, — можливо, легенда кохання? Я не знаю, і в мене ніколи не було мужності її запитати. — Коли я довго дивився на неї, я ставав спокійний і веселий, і на душу мені ніби сходила тиха неділя, і ангели правили там службу божу.

У такі чудові хвилини я розповідав їй історії з мого дитинства; вона завжди уважно слухала і — дивна річ! — коли я не міг згадати давні імена, вона нагадувала мені їх. Ко-

¹ Як до собаки, зневажливо (франц.).

лі я, здивований, запитав її, звідки вона знає ті імена, вона відповідала, посміхаючись, що знає їх від птахів, які гніздилися над її вікном, і навіть намагалася запевнити мене, що це ті самі птахи, яких я в дитинстві відкупував за свої кишенькові гроші у жорстоких селянських хлопців і випускав на волю. Проте мені здається, вона знала все через те, що була така бліда і мала померти. Вона знала й те, коли помре, і побажала, щоб я за день до того залишив Андернах. На прощання вона подала мені обидві руки — це були білі, прекрасні руки, чисті, як тіло господне, — і сказала: «Ти — добрий, і коли робитимешся лихим, згадай знову маленьку мертва Вероніку» *.

Невже й це ім'я відкрили їй балакучі птахи? У години спогадів я ламав собі голову і не міг згадати це любе ім'я.

Тепер, коли я знайшов його, в моїй пам'яті знову розцвітає дитинство, і я знову стаю дитиною і бавлюся з іншими дітьми на Палацовій площі в Дюссельдорфі на Рейні.

РОЗДІЛ VI

Так, madame, там я народився; я особливо підкреслюю цю обставину на той випадок, якщо після моєї смерті семеро міст * — Шільда, Крєвінкель, Польквіц, Бокум, Дюлькен, Геттінген і Шєппенштедт — сперечатимуться за честь зватися моєю батьківщиною. Дюссельдорф — місто на Рейні, там живе шістнадцять тисяч душ і багато сотень ти-

сяч, крім того, спочивають під землею. Серед них є й такі, про яких моя мати каже, що було б краще, коли б вони жили, наприклад, мій дід і дядько, старий фон-Гельдерн і молодий фон-Гельдерн, обидва вславлені лікарі, що порятували багатьох людей, а проте самі мусили померти. І побожна Урсула, яка маленьким носила мене на руках, теж похована там, і на її могилі росте кущ троянд — вона так любила пахощі троянд! — і серце її було самі пахощі троянд і лагідність. Старий мудрий канонік теж похований там. Боже, як жалюгідно виглядав він, коли я бачив його востаннє! Він складався весь із духу та пластирів, а проте займався наукою день і ніч, немов боявся, що черви не знайдуть у нього в голові достатньої кількості ідей. І маленький Вільгельм лежить там, і в цьому я винен.

Ми були шкільними товаришами в монастирі у францисканців і бавилися в тому місці монастиря, де між кам'яними мурами тече Дюссель, і я сказав: «Вільгельм, витягни кошеля, що ось зараз упало в воду» — і він весело скочив на дошку, перекинуту через струмок, вихопив кошеля, але сам упав у воду; коли його витягли, він був мокрий і мертвий. Кошеля жило ще довго.

Місто Дюссельдорф дуже гарне, і коли згадаєш його на чужині, а особливо якщо ти випадково народився там, на душі стає якось дивно. Я там народився і завжди почувую себе так, наче маю зараз піти додому. І кажучи «піти додому», я маю на увазі Болькер-

штраسه і будинок, в якому я народився. Цей будинок колись буде визначною пам'яткою, і старенькій власниці його я переказав, щоб вона ні в якому разі не продавала його. За весь будинок вона ледве чи дістане тепер стільки, скільки згодом матиме «на чай» від знатних англійок під зеленими вуалями служниці, яка показуватиме кімнату, де я побачив світ, курник, куди батько мав звичай замикати мене, коли я без дозволу брав виноград, і коричневі двері, на яких мати крейдою вчила мене писати літери,— ах, господи боже, madame, якщо мені судилося стати відомим письменником, то це коштувало моєї матері чималих зусиль.

Але моя слава спить ще в мармурі каррарських каменоломень, макулатурні лаври, що ними прикрасили моє чоло, ще не поширили свого аромату на весь світ, і коли знатні англійки під зеленими вуалями приїжджають тепер у Дюссельдорф, вони не приділяють знаменитому будинку ніякої уваги і простують до базарної площі, щоб оглянути поставлену посеред неї чорну величезну статую вершника. Вона повинна зображувати курфюрста Яна-Вільгельма *. На ньому чорний панцир і пишній алонжовий парик.— Ще хлопчиком чув я легенду, що скульптор, який відливав статую, під час роботи з жахом помітив, що йому не вистачить металу, і тоді збіглися городяни і принесли йому срібні ложки, щоб закінчити лиття — і я годинами стояв перед статуєю вершника і сушив собі голову: скільки срібних ложок пішло на неї

і скільки пиріжків з яблуками можна було б купити за те срібло? Пиріжки з яблуками були тоді моєю пристрастю — тепер це любов, істина, свобода і раковий суп, — і якраз недалеко від статуї курфюрста, на розі біля театру, завжди стояв незграбний, клишоногий хлопець у білому фартусі, з кошиком на ремені, в якому смачно парували пиріжки. Він умів вихваляти їх дискантом, перед яким не можна було встояти: «Пиріжки з яблуками, зовсім свіжі, щойно з печі, пахнуть так делікатно!» — Справді, коли згодом на моєму шляху з'явився спокусник, він говорив таким самим знадлигим дискантом, і в синьйори Джульетти я не залишався б цілих дванадцять годин, коли б вона не розмовляла таким самим солодким, ароматним, яблучно-пиріжковим тоном. І звичайно, ніколи пиріжки з яблуками не приваблювали б мене так дуже, коли б клишоногий Герман не прикривав їх так таємниче своїм білим фартухом, і саме фартухи, які...— але нагадування про них відхиляє мене від моєї теми: адже я почав говорити про статую вершника, яка має в собі стільки срібних ложок і анітрошки супу і зображує курфюрста Яна-Вільгельма.

Це був бравий пан, він дуже кохався в мистецтві і мав неабиякі здібності. Він заснував картинну галерею в Дюссельдорфі, а в тамтешній обсерваторії ще й досі показують дерев'яний кубок, вирізьблений ним з великою майстерністю у вільні години, — а таких у нього було двадцять чотири на добу.

В ті часи государі не були ще такими мучениками, як тепер, і корона міцно сиділа в них на голові; лягаючи спати, вони надягали поверх неї ще й нічний ковпак і спали спокійно; спокійно спали біля їх ніг народи і, прокидаючись вранці, говорили: «Доброго ранку, батьку!», а ті відповідали: «Доброго ранку, любі діти!»

І раптом усе змінилось. Коли ми якось вранці прокинулись у Дюссельдорфі і хотіли сказати: «Доброго ранку, батьку!» — виявилось, що батько виїхав, у місті запанувала якась похмура приреченість, у всьому почувався якийсь похоронний настрій, люди чвалали мовчки до базарної площі і читали довшу об'яву на дверях ратуші*. Хоч було холодно, худий кравець Кіліан стояв у нанковій куртці, яку він завжди носив лише вдома, його сині вовняні панчохи сповзли вниз і з них сумно виглядали голі ніжки, тонкі губи тремтіли, коли він читав пошепки прибитий до дверей наказ. Старий пфальцьський інвалід читав трохи голосніше, і од багатьох слів прозора сльозинка скочувалась в його сиві, чесні вуса. Я стояв поруч з ним і теж плакав, потім спитав його, чого ми плачемо. І він відповів, що «курфюрст зволить дякувати». Він продовжував читати і при словах «за виявлену вірнопідданську відданість» і «звільняємо вас від присяги» заплакав ще дужче. Дивно бачити, коли несподівано стара людина в злинялому мундирі, з вкритим рубцями солдатським обличчям починає плакати. Поки ми читали, з ратуші зняли герб

курфюрста, все набрало якогось страхотливо-пустельного вигляду, наче ось-ось мало початися сонячне затемнення, пани муніципальні радники тинялися з відставним виглядом, навіть всемогутній поліцейський наглядач наче втратив здатність наказувати і поглядав навколо мирно й добродушно, хоч дурник Алоїзій знову стрибав на одній нозі і, кривляючись, гугняво вигукував імена французьких генералів, а п'яний кульгавий Гумперц валявся в брудній канаві і співав: «Ça ira, ça ira!»¹

А я пішов додому, і плакав, і журився: «курфюрст зволить дякувати». Хоч як заспокоювала мене мати, я уперся на своєму і не дав себе умовити; плачучи, я пішов спати, і вночі мені снилося, що настав кінець світу — гарні квітники і зелені луги хтось прибрав з поверхні землі і згорнув, як килими, поліцейський наглядач виліз по високій драбині і зняв з неба сонце, кравець Кіліан стояв тут же і шепотів сам до себе: «Я мушу йти додому і гарно влягтися, адже я помер і вже сьогодні мене мають поховати», — і ставало дедалі темніше, скупі мерехтіли вгорі нечисленні зорі, але й вони попадали вниз, як жовте листя восени. Поступово зникли люди, і я, бідолашне дитя, боязко блукав у темряві, поки не опинився біля лозового тину якогось опустілого селянського двору. Там я побачив чоловіка, який лопатою копав землю; біля

¹ «Так буде, так буде!» — рефрен відомої пісні часів французької революції XVIII ст. — «Карманьйоли».

нього стояла потворна люта жінка, у фартусі в якій лежало щось схоже на відрізану голову людини,— це був місяць; жінка обережно і боязко поклала його у відкриту яму, а позад мене стояв пфальцьський інвалід і, схлипуючи, читав по складах: «Курфюрст зволить дякувати».

Коли я прокинувся, сонце, як завжди, світило у вікно, з вулиці доносився гуркіт барабанів, а коли я вийшов побажати доброго ранку батькові, який сидів у білому пудермантелі *, я почув, як меткий перукар, причісуючи його, докладно розповідав, що сьогодні в ратуші присягатимуть новому великому герцогові Йоахіму *, який належить до знатного роду і одружений з сестрою імператора Наполеона; він справді дуже показний: його прекрасне чорне волосся все в локонах; у найближчий час має відбутися його в'їзд; без сумніву, він сподобається всім жінкам. Тимчасом гуркіт барабанів на вулиці не стихав. Я вийшов на поріг і побачив французьких солдатів, які входили в місто, цих веселих дітей слави, що з піснями і музикою пройшли по всьому світу, весело-серйозні обличчя гренадерів, ведмежі шапки, триколірні кокарди, блискучі багнети, вольтижерів, словнених веселощів і *point d'honneur*¹ і затканого сріблом велетня-тамбурмажора, який міг підкинути свою булаву з позолоченою голівкою аж до другого поверху, а очі — до третього, де біля вікон сиділи гарні дівчата.

¹ Почуття честі (франц.).

Я радів, що в нас стоятимуть солдати — моя мати не раділа з того, — і поспішив на Базарну площу. Вона мала тепер зовсім інший вигляд, наче світ наново пофарбували; новий герб висів на ратуші, чугунні ґратки балкона були завішані гаптованими оксамитними килимами, французькі гренадери стояли на вахті, старі пани муніципальні радники натягли на себе нові обличчя і святкові сюртуки, поглядали один на одного по-французьки і говорили *bonjour*¹, з усіх вікон визирали дами, цікаві городяни і блискучі солдати юрмились на площі, а я разом з іншими хлопчиками виліз на великого курфюрстового коня і звідти дивився на строка-тий натовп, що вирував внизу.

Сусідський Пітер і довготелесий Кунц мало не зламали собі шиї, і це було б добре, бо один з них згодом утік з дому, пішов у солдати, став дезертиром і його розстріляли в Майнці, а другий зайнявся географічними дослідженнями чужих кишень і завдяки цьому став дійсним членом урядового закладу примусової праці, розірвав залізні кайдани, що приковували його до цього закладу і до батьківщини, щасливо перебрався через протоку і помер у Лондоні від надто вузької краватки, що зашморгнулася сама собою, коли королівський чиновник вибив дошку з-під його ніг.

Довготелесий Кунц сказав нам, що сьогодні в школі навчання не буде з нагоди

¹ Добридень (франц.).

присяги. Нам довелось довго чекати, поки вона почалась. Нарешті, балкон ратуші наповнився вичепуреними панами, прапорами і сурмами, і пан бургомістр, у своєму славнозвісному червоному сюртуку, сказав промову, яка дещо розтяглась, як резина або нічний ковпак, у котрий вкинули камінь — звичайно, не філософський; деякі фрази долітали до мене зовсім виразно, наприклад, що нас хотять зробити щасливими; після цього сурми засурмили, заколивалися прапори, заgrimіли барабани і почулися вигуки: «Віват!» І я теж закричав «Віват!», міцно тримаючись за старого курфюрста. Це було необхідно, бо в мене голова пішла обертом: мені здавалося, що люди стоять на головах і весь світ перевернувся. Курфюрст кивав головою в алонжовому парикі і шепотів мені: «Тримайся за мене міцніше!», і тільки гарматна стрілянина, що залунала на валу, привела мене до пам'яті, і я поволі зліз з курфюрстового коня.

Повертаючись додому, я знову побачив, як дурник Алоїзій стрибав на одній нозі, гугнявлячи імена французьких генералів, і як кульгавий Гумперц валяється п'яний в канаві і горлає: «Ça ira! Ça ira!» — і я сказав своїй матері: «Нас хотять зробити щасливими і тому в школі сьогодні нема занять».

РОЗДІЛ VII

На другий день світ знову став на своє місце, і заняття в школі були як і завжди,

і як і завжди завчалися напам'ять римські царі, хронологічні дати, *potina* на *ipi*¹, *verba irregularia*², грецька і староеврейська мови, географія, німецька мова, лічба — боже! — до цього часу в мене голова йде обертом. Усе це треба було вивчити напам'ять. Дещо з цього пізніше стало мені в пригоді. Адже коли б я не знав напам'ять усіх римських царів, то в дальші роки мені було б цілком байдуже, довів чи не довів Нібур *, що насправді вони ніколи не існували. І коли б я не знав хронологічних дат, як би я міг згодом орієнтуватись у величезному Берліні, де один будинок схожий на інший, як дві краплі води, або як один гренадер на другого, і де не можна знайти своїх знайомих, якщо не знаєш номерів їх будинків; з кожним із своїх знайомих я зв'язую яку-небудь історичну подію, дата якої сходилася б з номером будинку; таким чином, згадавши дату, я вже легко згадував і номер будинку; і через те ж таки, коли я бачив знайомого, мені завжди спадала на думку та чи інша історична подія. Так, наприклад, зустрічаючи свого кравця, я одразу згадував Марафонську битву, побачивши вичепуреного банкіра Христіана Гумпеля, я починав думати про зруйнування Єрусалима; здибавши одного свого приятеля португальця, який по вуха заліз у борги, я мислив про втечу Магомета *; вигляд університетського судді, відомого своєю

¹ Іменники з закінченням на *it*.

² Неправильні дієслова (*лат.*).

суворістю і справедливістю, викликав у мене думки про смерть Амана *; а як тільки я зустрів Вадцека *, мені згадувалась Клеопатра.— Ах, боже милий, тепер бідолаха вже помер, сльози висохли, і можна сказати разом з Гамлетом: «Якщо брати все в цілому, це була стара баба, яких у нас буде ще немало!» Отже, хронологічні дати безумовно необхідні. Я знаю людей, які, не маючи в голові нічого, крім кількох дат, уміли за їх допомогою знайти в Берліні потрібні дома і тепер стали вже ординарними професорами. А я таки мав мороки в школі з тією безліччю цифр! Власне, з лічбою справа була ще гірша. Найкраще розумів я віднімання, де є дуже корисне правило: «Чотири з трьох відняти не можна, треба позичити одиницю»,— проте я раджу всім позичати в таких випадках на кілька грошів більше: адже ніколи не можна знати...

А щодо латини, то Ви, madame, не маєте ніякого уявлення про те, до чого в ній усе заплутано. У римлян, звичайно, не вистачило б часу на завоювання світу, якби їм довелося спочатку вивчити латинь. Ці щасливці ще в колысці знали, які поміпа в називному мають закінчення im. А я повинен був у поті лица свого вчити їх напам'ять; а втім, це добре, що я їх знаю. Інакше коли б я, наприклад, 18 липня 1825 року, захищаючи прилюдно в актовому залі Геттінгенського університету дисертацію латинською мовою — madame, її варто було послухати! — коли б я сказав sinapet замість sinapim, то

присутні там фукси *, можливо, помітили б, і це зганьбило б мене навіки. *Vis, buris, sitis, tussis, cucumis, amussis, cannabis, sinapis*¹ — слова, що мають таке значення в житті, досягли цього лише тим, що, належачи до певного класу, становлять все ж таки виняток; через це я дуже поважаю їх, і те, що вони в мене завжди напихваті на той випадок, коли раптом з'явиться в них потреба, дає мені у важкі хвилини мого життя внутрішнє заспокоєння і втіху. Але, *madame, verba irregularia* — вони відрізняються від *verba regularia*² тим, що за них шмагають ще більше, — жахливо важкі. В одному з похмурих коридорів францисканського монастиря, поблизу від класної кімнати, висіло велике розп'яття з темного дерева, похмурий образ, що й досі іноді з'являється мені уві сні і сумно дивиться на мене нерухожими, залитими кров'ю очима, — перед цим образом стояв я часто і молився: «О, бідний і також замордований боже, коли ти маєш хоч найменшу можливість, зроби так, щоб не випали у мене з голови ті *verba irregularia!*»

Про грецьку я зовсім не буду говорити: це дуже мене дратує. Ченці в середні віки були таки не дуже далекі від істини, коли запевняли, що грецька мова — винахід диявола. Один бог знає, які муки довелось мені витерпіти через неї. З староеврейською спра-

¹ Латинські слова з закінченням на «is», що мають, як виняток, у знахідному відмінку закінчення «it» замість звичайного «ep».

² Правильні дієслова (лат.).

ва йшла краще, бо я завжди відчував велику схильність до євреїв, незважаючи на те, що вони й до цього часу розпинають моє добре ім'я; та все ж я не міг у староеврейській мові піти так далеко, як мій кишеньковий годинник, що має так багато інтимних стосунків з лихварями і через те перейняв деякі єврейські звичаї — наприклад, в суботу він не йде; він вивчив священну мову і згодом зайнявся її граматичними формами; часто в безсонні ночі я, здивований, чув, як він безперервно тихенько цокав: каталь, катальта, катальті — кіттель, кіттальта, кіттальті — покат, покадеті, пікат — пік — пік...¹

Тимчасом німецька мова давалася мені значно легше, а вона зовсім не така вже й легка. Адже ми, нещасні німці, й без того замучені постоями, військовою повинністю, подушною податтю і безліччю інших податків, нав'язали собі на шию ще й Аделунга *, і мордуємо один одного знахідним і давальним відмінками. Німецької мови як слід навчив мене старий ректор Шальмейер, славний священник, який піклувався мною ще з часів мого дитинства. Але дечого в цьому роді я навчився і від професора Шрамма *, людини, що написала книгу про вічний мир і в класі у якої школярі найбільше пустували.

Написавши все це одним заходом і захопившись різними спогадами, я непомітно договорився до старих шкільних історій, отже й хочу скористатись з цієї нагоди, madam,

¹ Староеврейські дієслівні форми.

щоб пояснити Вам: не моя провина, що я так погано вивчив географію і згодом не міг як слід орієнтуватися на землі. Адже в ті часи французи переплутали всі кордони; щодня країни перефарбовувались у новий колір; сині ставали раптом зеленими, а деякі ставали навіть кривавочервоними; визначені підручниками душі населення так переплутались і перемішались, що сам диявол не розпізнав би їх; продукти сільського господарства також змінились: цикорій і буряк росли тепер там, де раніше бачили тільки зайців і місцевих юнкерів, що ганялись за ними; змінились і характери народів: німці стали більш гнучкими, французи перестали говорити компліменти, англійці — кидати гроші на вітер, венеціанці втратили свою спритність; багато князів дістало підвищення; старі королі наділи нові мундири; нові королівства пеклися і мали збут, як свіжі булочки; деяких владарів, навпаки, вигнали геть, і вони мусили в інший спосіб заробляти собі на хліб; через те декотрі з них заздальгідь узялися до ремесла, наприклад, до виготовлення сургуча * або... — madame, час уже покласти кінець цьому періоду, бо мені вже не вистачає духу, — одним словом, у такі часи недалеко підеш по географії.

Звичайно, значно легше з природознавством, тут не може бути таких змін, до того ж в підручнику є гравіровані на міді малюнки мавп, кенгуру, зебр, носорогів і т. ін. Тому що я добре запам'ятав ці малюнки, згодом траплялося дуже часто, що деякі

люди з першого погляду здавалися мені старими знайомими.

З міфологією також справа йшла добре. Як подобалась мені ця юрма богів, що в такій веселій наготі правила світом! Не думаю, щоб який-небудь школяр у стародавньому Римі краще за мене вивчив напам'ять головні параграфи свого катехізису, наприклад, любовні пригоди Венери.

Кажучи одверто, якщо ми вже повинні були так досконало вивчати стародавніх богів, варто було б уже і зберегти їх; здається, ми небагато виграли з нашим новоримським троебожжям і, тим більше, з нашим іудейським єдиноідољством. Можливо, та міфологія в основі не була такою аморальною, якою її оголосили; так, наприклад, думка Гомера додати багатолубивій Венері ще й чоловіка є дуже пристойною.

Але найкраще почував я себе у французькому класі абата д'Онуа, француза-емігранта, який написав купу граматик, носив рудий парик і жваво бігав по класу, викладаючи свій «Art poétique»¹ та свою «histoire allemande»². На всю гімназію він був єдиним викладачем німецької історії. А втім, французька мова має свої труднощі і для кращого вивчення її потрібні часті постої, барабанний гуркіт, багато apprendre par coeur³, а перш за все не треба бути bête allemande⁴.

¹ «Мистецтво поезії» (франц.).

² «Історію Німеччини» (франц.).

³ Вивчення напам'ять (франц.).

⁴ Німецькою тварюкою (франц.).

Звичайно, і там не все було з медом. Я згадую так виразно, наче це було вчора, що через *la religion*¹ я зазнав багато неприємностей. Мабуть, разів шість мене питали: «Генрі, як по-французькому віра?» і шість раз, дедалі плаксивіше, я відповідав: «*Le crédit*»². А на сьомий раз розлючений з багровочервоним обличчям екзамінатор закричав: «*La religion!*» — і на мене посипались удари, а всі товариші засміялись. *Madame*, з того часу я не можу чути слова «*religion*» без того, щоб спина моя не зблідла від страху, а щоки не почервоніли від сорому. А правду кажучи, то *le crédit* дав мені значно більше користі, ніж *la religion*; у цю хвилину мені спало на думку, що я винен п'ять талерів хазяїну таверни «Лев» у Болонї. Але я, насправді, не відмовився б узяти на себе ще на п'ять талерів боргу хазяїнові «Лева», аби тільки не довелось ніколи в цьому житті почути це слово: «*la religion*».

*Parbleu*³, *madame*! Я зробив у французькій мові великі успіхи. Я знаю не тільки *parois*⁴, а й запроваджену у дворян мову гувернанток. Не так давно в одному аристократичному товаристві я зрозумів майже половину розмови двох німецьких баронес, з яких кожна мала понад шістдесят чотири роки і майже стільки ж предків. А в «*Cafe Royal*»⁵

¹ Релігія (франц.).

² Кредит, а також довіра, віра (франц.).

³ Чорт забирай! (франц.).

⁴ Просторіччя (франц.).

⁵ Королівське кафе (франц.).

у Берліні якось чув, як monsieur Міхель Мартенс * розмовляв по-французьки, і я зрозумів смисл кожного слова, хоч у словах його не було ніякого смислу.

Треба розуміти дух мови, а його найкраще вивчати по барабанному гуркоту. Rag-bleu! Я багато чим зобов'язаний французькому барабанщику, який довго квартирував у нас, обличчям скидався на чорта, але серцем був справжній ангел і барабанив напрочуд гарно.

Це була маленька, рухлива людина з грізними чорними вусами, з-під яких уперто випиналися червоні губи, в той час, як вогнисті очі стріляли на всі боки.

Я, маленький хлопчик, липнув до нього як реп'ях, допомагав йому начищати до блиску гудзики і вибілювати крейдою жилет — monsieur Le Grand був не від того, щоб подобатись; я ходив з ним в караул, на збір, на парад, — це був суцільний блиск зброї і веселощів! — Les jours de fête sont passés! ¹ Monsieur Le Grand трохи говорив ляманою німецькою мовою, тільки найголовніше: хліб, поцілунок, честь, — але вмів дуже добре пояснювати все з допомогою барабана; так, наприклад, коли я не знав, що означає слово «liberté» ², він барабанив марсельезу, і я зрозумів його. Не знав я значення слова «égalité» ³ — він вибивав марш «Ca

¹ Святкові дні минули (франц.).

² Свобода (франц.).

³ Рівність (франц.).

ira, ça ira! Les aristocrates à la lanterne!»¹ і я розумів його. Не знав я, що таке «bêtise»², — він барабанив Дессауський марш*, що його ми, німці, як повідомляє і Гете, барабанили в Шампані,— і я розумів його. Якось він захотів пояснити мені слово «l'Allemagne»³ і забарабанив ту простеньку старовинну мелодію, під яку часто на ярмарку танцюють собаки, а саме: дум-дум-дум⁴, я розсердився, але все-таки зрозумів його.

У такий же спосіб учив він мене і нової історії. Щоправда, я не розумів слів, які він вимовляв, але оскільки він, розповідаючи, весь час барабанив, я розумів, що він хоче сказати. Власне кажучи, це найкращий метод викладання. Історію взяття Бастилі, Тюільрі і т. ін. можна зрозуміти як слід лише тоді, коли знаєш, як у цих обставинах барабанили. У наших шкільних підручниках читаємо лише: «Їх сіятельства барони і графи з їх високородними дружинами були гільйотиновані, їх світлості герцоги і принци з їх найвисокороднішими дружинами були гільйотиновані; його величність король і августійша його дружина були гільйотиновані», та коли чуєш, як вибивають на барабані червоний марш гільйотини, лише тоді осягаєш усе і розумієш «як» і «чому». Madame, це

¹ «Це буде, це буде! Аристократів на ліхтар» — слова Карманьйоли.

² Глупота (франц.).

³ Німеччина (франц.).

⁴ Гра слів: по-німецьки «dum» означає дурний, по-дурному.

надзвичайний марш! Він пробрав мене до мозку кісток, коли я почув його вперше, і я був радий, що забув його. Подібні речі забуваються з роками; молодій людині доводиться тепер пам'ятати зовсім інші речі: віст, бостон, генеалогічні таблиці, постанови Союзної ради, драматургію, літургію, придворні чини, і, справді, скільки я не тер собі лоба, я довгий час не міг згадати тієї грізної мелодії. Але — уявіть собі, madame! Недавно сидів я за столом серед цілого звіринцю графів, принців, принцес, камергерів, гофмаршалш, гофшенків, обергофмейстерш, шталмейстерш, гофегермейстерш і як там ще зветься ця знатна челядь, а челядь, їм підвладна, метушилася поза їхніми стільцями і підсовувала їм під самий ніс повні тарілки, а я, обійдений і обділений, сидів бездіяльно, зовсім не працюючи щелепами, ліпив з хліба кульки і знічев'я барабанив пальцями по столу; раптом, на свій жах, я почав барабанити давно забутий червоний марш гільйо-тини.

«Що ж трапилось?» — Madame, ці люди не люблять, коли їм заважають під час їжі і не знають, що інші, не маючи чого їсти, починають барабанити, і до того ж саме ті хи-мерні марші, що їх, здавалося, давно вже забуто.

Чи вміння барабанити — природжений талант, чи я засвоїв його ще з дитинства, байдуже, воно гніздиться в моїх кістках, в ногах і руках, і часто виявляється поза моїм бажанням.

Якось у Берліні я сидів на лекції таємного радника Шмальца *, людини, що врятувала державу своєю книгою про небезпеку від чорних і червоних мантий. Ви пригадуєте, madame, з історії Павзанія *, як колись завдяки крику осла було розкрито таку ж небезпечну змову; знаєте Ви також з Лівія або з всесвітньої історії Беккера — що гуси врятували Капітолій, а з Саллюстія ви знаєте цілком певно, що через одну балакучу шлюху, пані Фульвію, було розкрито жахливу змову Катіліни *.

Але повернімось до наших баранів *. На лекції таємного радника Шмальца я слухав міжнародне право. Був нудний літній післяобідній час, я сидів на лаві і слухав дедалі не уважніше, — дрімота опановувала мене, — коли раптом прокинувся від тупоту моїх власних ніг, які не спали і, певне, чули, як викладалось щось, прямо протилежне міжнародному праву, і як ганьбилися конституційні теорії. Мої ноги, які своїми маленькими очіцями-мозолями краще прозирали світові події, ніж таємний радник своїми великими очима Юнони, ці бідні, німі ноги, неспроможні висловити свою скромну думку словами, вирішили дати зрозуміти її за допомогою тупотіння, і тупотіли так гучно, що я мало не ускочив через них у добру халепу.

Прокляті, легковажні ноги! Те ж саме вони утнули, коли я в Геттінгені сидів на лекції і професор Заальфельд * з властивою йому незграбною рухливістю підстрибував на кафедрі, накручуючи себе, щоб якнайдо-

шкульніше вилаяти імператора Наполеона, — ні, мої бідні ноги, я не можу вам цього закинути, я не закинув би вам цього навіть тоді, коли б ви, у своїй німій наївності, висловились ще зрозуміліше за допомогою штурхана. Як можу я, учень Le Grand'a, слухати, як зневажають імператора? Імператора! імператора! великого імператора!

Коли я думаю про великого імператора, в пам'яті у мене знову виникає літній золотавозелений день, липова алея, уся в цвіту, на густому гіллі сидять, співаючи, соловейки, шумить фонтан, квіти на круглих клумбах похитують мрійливо своїми гарними голівками — у мене з ними дивні стосунки: нарум'янені тюльпани кланяються мені пихатопоблажливо; хворобливо-нервові лілії кивають з млосною ніжністю, сп'яніло-червоні троянди посміхаються мені ще здалеку, нічні фіалки зітхають — з миртами і лаврами я тоді ще не був знайомий, вони не приваблювали мене своїм зрадливим цвітом, зате з резедою, з якою я тепер не в злагоді, ми були тоді в інтимній дружбі.

Я кажу про палацовий сад у Дюссельдорфі, де я часто лежав на траві і побожно слухав, як monsieur Le Grand розповідав про воєнні подвиги великого імператора, і при цьому так вибивав на барабані марші, які виконувались під час цих подвигів, що я сам ніби усе бачив і чув. Я бачив перехід через Сімплон, — імператор попереду, а за ним підіймаються браві гренадери під крик сполоханого птаства і гуркіт дальніх глетчерів; я

бачив імператора з прапором у руках, на мосту Лоді; я бачив імператора в сірому плащі під Маренго; я бачив імператора коло пірамід — навкруги суцільний порохований дим і мамелюки; я бачив імператора у битві під Аустерліцем,— ух, як дзижчали ядра над крижаною рівниною! Я бачив, я чув битву під Іеною — дум, дум, дум,— я бачив, я чув битву під Ейлау, Ваграмом... Ні, це було понад мої сили! *Monsieur Le Grand* барабанив так, що в мене мало не лопнула власна барабанна перетинка.

РОЗДІЛ VIII

Але що було зі мною, коли я на власні високовщасливлені очі побачив його самого — осанна! — імператора.

Це сталося на тій самій алеї палацового саду в Дюссельдорфі. Протискуючись крізь юрбу зівак, я згадував подвиги і битви, про які барабанив мені *monsieur Le Grand*, моє серце вибивало генерал-марш—і в той же час я пам'ятав розпорядження поліції, яка, під загрозою штрафу в п'ять талерів, забороняла їздити верхи серединою алеї. А імператор із своїм почтом їхав саме серединою алеї; дерева з трепетом схилялись на його шляху, сонячне проміння зацікавлено і сполохано тремтіло у зеленому листі, а в синьому небі виразно пливла золота зірка. На імператорі був його простий зелений мундир і маленький всесвітньоісторичний капелюх. Він сидів на білому коні, який ступав під

ним так гордовито й спокійно, так упевнено, так бездоганно, що був би я тоді пруським кронпринцем, я позаздрив би цьому коникові. Недбало, майже боком, сидів імператор; однією рукою він високо тримав повід, другою лагідно поляскував по шиї свого коника. Це була сонячно-мармурова рука, могутня рука, одна з тих двох рук, що приборкали багатоголову гідру анархії і спрямували боротьбу народів,— і цією рукою він лагідно поляскував по шиї коня. Обличчя мало той колір, який ми бачимо у мармурових грецьких і римських статуй, риси його були по-античному благородно пропорціональні, і на цьому обличчі було написано: хай не буде в тебе інших богів, крім мене. Посмішка, що зігрівала і заспокоювала кожне серце, грала на його устах, але кожний знав, що варто цим устами лише свиснути,— *et la Prusse n'existait plus*;¹ варто цим устами лише свиснути — і вся попівська братія враз віддзвонилася б; варто цим устами лише свиснути — і вся Священна Римська імперія затанцювала б. Але ці уста посміхалися, і очі посміхалися. То були очі прозорі, як небо, вони могли читати в серцях у людей, одним поглядом вони охоплювали всі явища цього світу, в той час, як ми пізнаємо ці явища лише в їх послідовності та й то бачимо тільки їх пофарбовані тіні. Чоло не було таким ясним, за ним юрмились примари майбутніх битв, і часом щось спалаху-

¹ Пруссія більше не існувала б (франц.).

вало на цьому чолі — то були творчі думки, великі думки-скороходи, якими дух імператора незримо обходив весь світ, і мені здається, що кожна з цих думок дала б першому-ліпшому німецькому письменникові досить матеріалу для писання на все його життя.

Імператор спокійно їхав серединою алеї, жодний поліцай не перешкоджав йому; позад нього, пишаючись на неспокійних конях, увесь у золоті і орденах, їхав його почет; гуркотіли барабани, сурмили сурми; біля мене крутився божевільний Алоїзій і вигукував гугняво імена його генералів, поблизу ревів п'яний Гумперц, і народ кричав тисячоголосом: «Хай живе імператор!»

розділ IX

Імператор помер. На пустельному острові Атлантичного океану — його самотня могила, і той, кому тісно було на земній кулі, лежить спокійно під маленьким горбком, над яким скорботно схилили свої зелені віти п'ять плакучих верб, і сумирний струмок протікає поблизу з журливим дзюркотінням. Ніякого напису нема на його могильному камені, але Клію *, справедливим різцем своїм, накреслила на ньому незримі слова, що неземним хором звучатимуть протягом тисячоліть.

Британіє! ти пануєш на морі. Але в морі не вистачить води, щоб змити з тебе ганьбу, яку заповів тобі, вмираючи, великий небіжчик. Не твій легковажний сер Гудсон *, ні, ти сама була тим сіцилійським найманцем,

якого найняли королі-змовники, щоб таємно помститись на синові народу за те, що колись народ відкрито звершив над одним з вас *. А він був твоїм гостем і сидів біля твого вогнища.

До найвіддаленіших майбутніх часів діти Франції співатимуть і розповідатимуть про жахливу гостинність «Беллерофона» *, і коли ці пісні, повні зневаги і жалю, перелетять через канал, усім порядним бриттам кров кинеться в обличчя. Коли-небудь ця пісня долине туди — і зникне Британія, повергнеться в прах народ гордині. Вестмінстерські гробниці * зруйнуються, забудеться королівський прах, що покоївся там, — а Свята Єлена стане священною могилою, до якої народи Сходу і Заходу стікатимуться на прощу на кораблях, яскраво прикрашених прапорами; їхні серця загартуються від спогадів про величні діяння мирського спасителя світу, зтортурованого за часів Гудсона Лоу, як це сказано в евангелії від Лас-Казеса, О'Міра і Антомархі *.

Дивна річ! Трьох найбільших ворогів імператора спіткала жахлива доля: Лондондеррі * перерізав собі горло, Людовік XVIII згнів на своєму троні, а професор Заальфельд і досі ще професор у Геттінгені.

РОЗДІЛ X

Був прозорий, морозний осінній день, коли юнак, схожий на студента, не поспішаючи йшов алеєю дюссельдорфського палацового саду, і часом, наче з дитячої прим-

хи, то відкидав ногою шелестливе листя, що вкривало землю, то зажурено поглядав на голі дерева, на яких де-не-де вціліли поодинокі золоті листочки. Дивлячись на них, він згадував слова Глаука:

До листви лісової подібні людські
покоління *;
Вітер листя зриває з дерев,—та знову
брунькує
Ліс той щороку, як тільки весна
надіходить:
І з поколіннями так—це росте, те вже
зникло.

Раніше юнак дивився на ці ж дерева з зовсім іншими думками, він був тоді хлопчиком і шукав пташиних гнізд або хрущів, які дуже тішили його тим, що весело дзижчали, радіючи з прекрасного світу і задовольняючись соковитим зеленим листочком, краплинкою роси, теплим сонячним промінням, солодким запахом трав. У ті часи душа хлопчика була такою ж безтурботною, як ці пухливі тваринки. А тепер його серце постарішало, маленькі сонячні промені погасли в ньому, усі квіти в ньому померли, навіть прекрасні мрії кохання поблякли в ньому, у бідному серці не залишилось нічого, крім мужності й смутку, і — що найболючіше визнавати,— це було моє серце.

Того ж таки дня я повернувся до мого старого рідного міста, але мені не хотілося там ночувати, і я поспішив до Годесберга, щоб, сидячи біля ніг моєї подруги, розповіда-

ти їй про маленьку Вероніку. Я відвідав дорогі мені могили. З усіх живих друзів і родичів я розшукав тільки дядька й тітку. Якщо й зустрічав я на вулиці знайомі обличчя, то мене вже ніхто не впізнавав, і саме місто дивилося на мене чужими очима; багато будинків за цей час були пофарбовані наново, з вікон виглядали чужі обличчя, навколо старих димарів пурхали зголоднілі горобці, усе мало такий мертвотний і в той же час такий свіжий вигляд, як салат, що росте на кладовищі; де колись розмовляли по-французькому, тепер чутно було прусську мову; тут навіть встиг розташуватись маленький прусський дворик; у багатьох були придворні титули: колишня куаферка моєї матері стала тепер придворною куаферкою, там були також придворні кравці, придворні шевці, придворні винищувачі блощиць, придворні винні крамниці, всеньке місто здавалося придворним лазаретом для придворних божевільних.

Тільки старий курфюрст упізнав мене, він і досі стояв на давньому місці, але немов якось змарнів. Саме тому, що він стояв посеред ярмаркової площі, він бачив усю мізерність сучасності, а з такого видовища не поглядшаєш. Я був як уві сні, згадував казку про заворожені міста і поспішав вийти за браму, щоб не прокинутись занадто рано. У палацовому саду зникло кілька дерев, деякі були скалічені, а чотири високих тополі, що колись здавалися мені зеленими велетнями, стали маленькими.

Кілька гарненьких дівчаток у барвистих сукнях прогулювались по саду, схожі на живі тюльпани. А я був знайомий з цими тюльпанами, коли вони були ще цибулинками, адже — леле! — це були сусідські діти, з якими я грав колись у «Принцесу в башті».

А вродливі дівчата, яких я пам'ятав розквітлими трояндами, тепер здались мені трояндами збляклими, і не на одному високому чолі, чий гордовитий вигляд колись захоплював мене, косою Сатурна * було врізано глибокі зморшки. Лише тепер, та — ба! — надто пізно, зрозумів я, що мав означати погляд, який кидали вони колись на мужніючого хлопця; чимало подібних поглядів підстеріг я за цей час на чужині в багатьох прекрасних очах.

Глибоко зворушив мене смиренний уклін чоловіка, якого я знав колись багатим і відомим і який тепер став жебраком. Можна з певністю сказати, що люди, починаючи опускатися, скочуються, наче за Ньютоновим законом, з дедалі жахливішою швидкістю геть аж на дно. Але хто аж ніяк не змінився, — це маленький барон; так само весело, як і колись, підстрибував він по палацовому саду, притримуючи однією рукою ліву полу сюртука, а в другій крутив тоненьку тростинку. Це було все те ж привітне личко, усі рожеві фарби якого сконцентрувались на носі; той самий гостроверхий старенький капелюшок, та сама старенька косичка, тільки тепер з неї стирчало кілька волосин сивих замість колишніх волосин чорних. Та хот

яким задоволеним здавався він, я все ж таки знав, що бідному баронові за цей час довелося зазнати багато горя, його личко намагалось приховати це від мене, але сиві волосинки в його косичці зрадили його за його спиною. Сама косичка залюбки зреклася б цього визнання і метлялась якимось жалісно-весело.

Я не відчував втоми, але мені захотілось ще раз сісти на дерев'яну лаву, на якій я колись вирізав ім'я моєї дівчини. Я ледве знайшов його, так багато було там вирізано нових імен! Ах! я заснув якимось на цій лаві, і мені снилися кохання і щастя. «Сновидіння — шумовиння». Згадалися мені і старі дитячі ігри, і старі прекрасні казки! але нова фальшива гра і нова огидна казка вривалися в ці спогади, і це була історія про дві бідні душі, які зрадили одна одну, і в своїй зрадливості зайшли так далеко, що зрадили навіть господу бога. Це лиха історія, і хто не має чим зайнятися кращим, може поплакати над нею. О боже! колись світ був такий гарний, і пташки співали тобі вічну хвалу, і маленька Вероніка дивилась на мене своїми лагідними очима, і ми сиділи перед мармуровою статуєю на Палацовій площі — з одного її боку стоїть старий занедбаний замок *, де водяться привиди і ночами бродить дама без голови у чорній шовковій сукні з довгим шурхітливим шлейфом; з другого боку — висока біла будівля, в її верхніх покоях так гарно виблискували яскраві картини в золотих рамах, а в нижніх

поверхах стояло багато тисяч важких книжок, на які ми з Веронікою часто з цікавістю поглядали, коли побожна Урсула піднімала нас до високих вікон. Згодом, коли я став уже дорослим хлопцем, я щодня лазив там по найвищих драбинах, знімав книги з найвищих полиць і читав так довго, поки не перестав боятися чого б там не було, і найменше дам без голови, і став таким розумним, що забув усі старі забави, і казки, і картини, і маленьку Вероніку, і навіть її ім'я.

Сидячи на старій лаві палацового саду і поринаючи думками в минуле, я почув позад себе гомін голосів, що нарікали на гірку долю бідних французів, які, потрапивши під час російської війни в полон до Сибіру, були затримані там на довгі роки, хоч війна вже скінчилась, і лише тепер повертались на батьківщину. Підвівши голову, я справді побачив цих осиротілих дітей слави. Крізь дірки їх витертих мундирів визирали неприховані злидні; на обвітрених обличчях тужно мерехтіли глибоко запалі очі; проте скалічені, змучені, здебільшого кульгаві, вони зберігали якусь подобу військового кроку і — дивна річ! — барабанщик із своїм барабаном шкутильгав попереду. З тремтінням в душі згадав я легенду про солдатів, що вдень полягли в бою, а вночі встають з поля битви і з барабанщиком на чолі ідуть до рідного міста, як про це співається в старій народній пісні:

Він б'є у барабан щосили *,
І постають мерці з могили,

У вуличку ідуть —
Траллері, траллерей, траллера,—
Де ждуть їх чи не ждуть.
Б'є в барабан — встають солдати
Навпроти любчиної хати
Рядами, щоб з вікна —
Траллері, траллерей, траллера,—
Їх бачила вона!

І справді, бідний французький барабанщик здавався напівзотлілим вихідцем з могили: то була лише невеличка тінь у брудній подертій сірій шинелі, мертвотно-жовте обличчя з великими вусами, що сумно звисали над збляклими губами, очі, схожі на перетліле вугілля, серед якого де-не-де виблискують останні жаринки, і все ж таки по одній такій жаринці я впізнав *monsieur Le Grand'a*.

Він також упізнав мене і потягнув за собою на траву, і от ми знову сиділи поруч, як у давні часи, коли він на барабані викладав мені французьку мову і новітню історію. Це був той самий добре знайомий старий барабан, і я не міг надивуватись, як він врятував його від російської зажерливості. *Monsieur Le Grand* і тепер барабанив так само, як колись, але вже не говорив ні слова. Проте, хоч губи його були похмуро стиснені, багато промовляли його очі, що переможно виблискували, коли він барабанив старі марші. Тополі біля нас затремтіли, коли знову загримів червоний марш гільйотини. Він барабанив, як і колись, про старі битви за свободу, про старі баталії, про подвиги імператора, і здавалося, що і сам його барабан — жива

істота, яка радіє з можливості висловити свої найглибші почуття. Знову почув я грім гармат, свист ядер, гомін бою, знову побачив одчайдушну відвагу гвардії, знов побачив розмаяні прапори, знову побачив я імператора на коні — та помалу в радісний вихор вкрався якийсь похмурий тон, з барабана понеслися звуки, в яких найнестримніша радість моторошно зливалася з найтяжчою тугою, це був марш перемоги і водночас похоронний марш, очі Le Grand'a натхненно розширились, але я не побачив в них нічого, крім безмежного крижаного поля, вкритого трупом — це була битва під Москвою.

Я ніколи не думав, що старий, дебелий барабан може ховати в собі такі тужливі звуки, які видобував з нього тепер monsieur Le Grand. Це були вибарабанені сльози, вони брипіли дедалі тихіше, і, як похмурий відгомін, з грудей Le Grand'a виривалися глибокі зітхання. Він усе блідішав і дедалі більше нагадував привид, його схудлі руки тремтіли від холоду, він сидів як уві сні, своїми барабанними паличками він уже тільки стрясав повітря і прислухався, наче до далеких голосів, і нарешті він подивився на мене глибоким, бездонним, повним благання поглядом, — я зрозумів його, — і голова його впала на барабан!

Monsieur Le Grand у цьому житті не барабанив більше ніколи. І барабан його не озвався більше ні звуком, йому не личило по-рабськи вибивати зорю серед ворогів сво-

боди, я добре зрозумів останній благальний погляд Le Grand'a і, видобувши одразу ж із своєї трости стилет, проткнув ним барабан.

РОЗДІЛ XI

Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas, madame!¹ Але життя, по суті, таке фатально серйозне, що його не можна було б знести, коли б не це поєднання патетичного з комічним. Це знають наші поети. Найжахливіші картини людського безумства Арістофан показує завжди у веселому дзеркалі дотепу, великий біль творця, що розуміє свою нікчемність, Гете наважується висловити * тільки в простацьких віршах лялькового театру, а смертну скаргу на долину плачу земного Шекспір вкладає в уста блазню *, до того ж з острахом бавлячись бубонцями його блазеньського ковпака.

Усі вони навчилися цього у великого пратця поезії, який у своїй тисячоактній світовій трагедії зумів досягти найвищого гумору, як ми це бачимо щодня: коли герої залишають сцену, з'являються клоуни і арлекіни з своїми блазеньськими паличками і колотушками; після кривавих революційних сцен і діянь імператорів придибують перехильці товсті Бурбони з своїми старими, віджилими дотепами і витончено-легітимістськими каламбурами, і граціозно дріботить тією ж стежкою стара знать з своєю зголод-

¹ Від великого до смішного один крок (франц.).

нілою посмішкою, а слідом виступають бо-гомільні капучини з свічками, хрестами і ко-рогвами.

Навіть у найвищий пафос світової траге-дії вкрадається елемент комізму: розча-рований республіканець, який, за прикла-дом Брута, всаджує собі ніж у серце, спочатку, можливо, понюхав, чи не різали цим ножем оселедця. І на цій великій світовій сцені усе відбувається, як і на наших жалю-гідних підмостках; і на ній трапляються п'яні герої, королі, що забувають свою роль, не-вчасно змінені декорації, суфлери з занадто гучними голосами, танцівниці, що досягають ефекту поезією своїх стегон, блискучі ко-стюми як головна приманка.— А вгорі, на небі, у першому ряді сидять любі ангелятка і поглядають в лорнет на нас, земних коме-діянтів, а милосердний бог сидить з поваж-ним виглядом у своїй великій ложі і, мож-ливо, нудьгує або мислить, що цей театр проіснує не довго, бо один дістає надто ве-лике, а інші надто мале утримання, і всі грають дуже погано.

Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas, madame! Коли я закінчував попередній розділ і розповідав Вам, як помер monsieur Le Grand і як сумлінно виконав я testamentum militare¹, висловлений в його останньому погляді, у двері мої постукали і увійшла бідно одягнена стара жінка, яка ввічливо запитала мене, чи я не доктор. І коли я відповів ствердно, вона ще ввіч-

¹ Заповіт воїна (лат.).

ну. Не думайте тільки, що мені бракує знайомства із заголовками книжок. Крім того, я обізнаний з мистецтвом деяких великих людей, які вміють виколупувати родзинки з булочок і цитати з університетських зошитів; я знаю також, звідки Бартель* бере сусло. На випадок потреби я міг би позичити у моїх вчених друзів кілька цитат. Мій приятель Г.* у Берліні є, так би мовити, маленьким цитатним Ротшільдом і охоче позичить мені їх кілька мільйонів, а якщо в нього не досить великий запас, він може легко здобути у деяких інших космополітичних банкірів духу. До речі, madame, з трипроцентними Бека* погано, але п'ятипроцентні Гегеля піднялись. Та я поки що не потребую позики, я людина цілком забезпечена і можу щороку витратити свої десь тисяч цитат, авжеж, я навіть винайшов спосіб, як можна фальшиві цитати виказувати за справжні. Коли б якийсь великий, багатий учений, наприклад, Михаель Бер*, захотів купити в мене цю таємницю, я охоче відступив би її за дев'ятнадцять тисяч талерів готівкою; можна було б і поторгуватись. Другий винахід, в інтересах літератури, я не буду приховувати і хочу повідомити його безкоштовно.

Річ у тому, що я вважаю доцільним цитувати всіх невідомих авторів за номерами їх будинків.

«Ці гарні люди і кепські музиканти» — так в комедії «Понс де Леон»* говориться про оркестр — ці невідомі автори все ще зберігають один примірник своєї давно забутої

книги, і щоб знайти її, треба знати номер їхнього будинку. Коли б я, наприклад, хотів цитувати «Пісенник для ремісничих підмайстрів» Шпітти,— моя люба madame, то де б Ви знайшли його? А коли я процитую:

Див. «Пісенник для ремісничих підмайстрів», П. Шпітти. Люнебург, Люнерштра-се № 2, праворуч за рогом» — то Ви, madame, могли б, якби справа була того варта, розшукати цю книжечку. Але справа того не варта.

А втім, madame, Ви не маєте ніякого уявлення про те, з якою легкістю я можу наводити цитати. Я скрізь знаходжу можливість показати свою глибоку вченість. Говорючи, наприклад, про їжу, я зауважую в примітці, що римляни, греки та іудеї також їли; я перелічую всі ті чудові страви, які готувала Лукуллова куховарка — гай-гай! чому народився я на півтори тисячі років пізніше! Я зауважую також, що спільні обіди у греків називались отак і отак, і що спартанці їли поганій чорний суп. Все ж таки добре, що мене не було тоді на світі, я не можу собі уявити нічого жахливішого, ніж те, що я міг народитися бідолохою спартанцем. Суп— моя улюблена стравка. Madame, я маю намір незабаром поїхати в Лондон; але якщо це правда, що там не можна дістати супу, то нудьга скоро пожене мене назад до горщиків з м'ясним супом моєї батьківщини. Про їжу стародавніх іудеїв я міг би поговорити дуже докладно і дійшов би до сучасної єврейської кухні. З цієї нагоди я процитував би

всю Кам'яну вулицю *. Я міг би також згадати, як гуманно висловлюється про їжу євреїв * значна частина берлінських учених; я перейшов би потім до інших відмінних і прекрасних рис євреїв, до відкрить, якими людство зобов'язане їм, наприклад, до векселів, християнства — але стоп! Останнє ми не поставимо їм у надто велику заслугу, бо ми, власне кажучи, ще дуже мало застосовуємо його,— і мені здається, воно менше виправдало сподівання самих євреїв, ніж винахід векселів.

Згадуючи євреїв, я міг би процитувати Таціта * — він зауважує, що в своїх храмах вони поклонялися ослам, а коли йдеться про ослів, яке широке цитатне поле відкривається передо мною! Скільки цікавого можна сказати про античних ослів у протилежність сучасним. Які розумні були вони, і — ох! — які тупоголові теперішні! Як розумно висловлюється, наприклад, Валаамова ослиця:

Див. П'ятикнижжя, кн.

Madame, якраз тепер у мене нема цієї книги під рукою, і я залишаю це місце незаповненим. Зате відносно тупості сучасних ослів я наведу цитату:

Див.

Ні, і це місце я залишаю незаповненим, інакше процитують і мене, і саме *in jure agitur*¹. Сучасні осли—великі осли. Стародавні осли, що мали такий високий рівень культури,

¹ Судовим шляхом (лат.).

(Див. Гесснера: «Про пристойність стародавніх ослів» (у комент. Геттінга, т. II, розд. 32), перевернулись би в труні, якби почули, що говорять про їх нащадків. Колись слово «осел» було почесним званням; воно відповідало сучасним «надвірному раднику», «барону», «доктору філософії». Іаков порівнює з ослом свого сина Ісахара, Гомер порівнює з ним свого героя Аякса; а тепер порівнюють з ним пана фон *.....! * Madame, згадуючи таких ослів, я міг би заглибитись в історію літератури, я міг би цитувати багато великих мужів, які були закохані, наприклад — Абельярдуса, Пікуса Мірандулануса, Борбоніуса, Куртезіуса, Ангелуса Політіануса, Раймондуса Лулміуса і Генріхуса Гейнеуса *. З питань кохання я знову-таки міг би цитувати всіх великих мужів, які не курили тютюну, напр. Цицерона, Юстиніана, Гете, Гуго *, себе — випадково усі ми п'ятеро, так чи так, юристи. Мабільйон * не міг терпіти навіть запаху чужої люльки, в своєму «Itinere germanico»¹ він нарікає на німецькі готелі, «quod molestus ipsi fuerit tabaci grave olentis foetor»². Іншим великим мужам, навпаки, приписують пристрасть до тютюну. Рафаель Торус * присвятив тютюнові гімн, — можливо, ви ще не знаєте, що Ісаак Ельзевіріус * анно 1628 видав його у Лейдені in quarto³, а Людовікус Кіншот написав до

¹ «Нотатки з подорожі по Німеччині» (лат.).

² Що сам аж занедужав од важкого, смердючого тютюнового чаду (лат.).

³ Аркуш, складений вчетверо (лат.).

нього віршовану передмову. Гревіус * написав про тютюн навіть цілий сонет. Великий Боксгорніус * також любив тютюн. Бейль * у своєму «*Dict. hist. et critiq.*»¹ зауважує, що як йому розповідали, великий Боксгорніус підчас куріння надівав великий капелюх з діркою на полях спереду, куди він часто встромляв люльку, щоб вона не заважала йому працювати.— До речі, згадуючи великого Боксгорніуса, я міг би цитувати усіх тих великих учених, що дали себе загнати в баранячий ріг і втекли звідти. Але я пошлюся тільки на Йог. Георга Марціуса *: «*De fuga literatorum etc., etc., etc.*»² Вивчаючи історію, ми помічаємо, що всі великі мужі хоч раз у житті мушили тікати: Лот, Тарквіній, Мойсей, Юпітер, пані де-Сталь, Навуходоносор, Беньовський, Магомет, уся пруська армія, Григорій VII, равві Ісаак Абарбанель *, Руссо,— я міг би навести ще дуже багато імен, наприклад, тих, що записані на біржі на чорній дошці.

Ви бачите, *madame*, що мені не бракує ґрунтовності і глибини. Тільки з систематизацією в мене не все гаразд. Як справжній німець я повинен був би почати цю книгу з пояснення її заголовка, як це заведено в Священній Римській імперії. А втім, Фідій * не дав до свого Юпітера ніякої передмови, так само, як і до Венери Медицейської,— я оглянув її з усіх боків і не знайшов на ній жодної цитати. Та стародавні

¹ Історично-крит. словник (лат.).

² «Про втечу літераторів і т. і., і т. і.» (лат.).

греки були греками, наш брат є чесним німцем і нездатний до кінця зректися німецької натури, і тому я мушу хоч з запізненням висловитися про заголовок моєї книги.

Отже, madame, я говорю:

1. Про ідеї*.

А. Про ідеї взагалі.

а) Про ідеї розумні.

б) Про ідеї нерозумні.

а) Про звичайні ідеї.

б) Про ідеї, оправлені в зелену

шкіру.

Ці останні, в свою чергу, діляться на... але на все знайдеться свій час.

РОЗДІЛ ХІV

Madame, чи маєте Ви взагалі уявлення про ідеї? Що таке ідея? «У цьому сюртуку є кілька гарних ідей»,— казав мій кравець, розглядаючи серйозно і схвально мій редингот, що залишився з часів мого берлінського франтівства і тепер мав бути перероблений на поважний шлафрок. Моя прая скаржилась, що «пастор С. вбив її дочці в голову ідеї, вона через те подурнішала і не хоче слухати розумного слова». Кучер Паттенсен бурчить з усякого приводу: «Оце так ідея! Оце так ідея!» Проте вчора, коли я запитав його, що він розуміє під словом «ідея», він розсердився і незадоволено пробурчав: «Ну, ну, ідея — це й є ідея! Ідея — це різна нісенітниця, що лізе в голову»...

У цьому ж розумінні вживає це слово як

заголовок до книги гофрат Геерен * у Геттінгені.

Кучер Паттенсен — людина, яка і в нічному тумані знайде шлях серед широкої Люнебурзької рівнини; також і гофрат Геерен — людина, що мудрим інстинктом знаходить давні караванні шляхи в країнах Сходу і мандрує ними уже багато років так упевнено і терпляче, мов той архаїчний верблюдолюб; на таких людей можна покластися! За такими людьми можна йти з спокійним серцем, ось чому і я назвав цю книгу «Ідеї».

Отже, титул книги важить так само мало, як і титул автора; він був обраний автором зовсім не з ученої пихи, і його аж ніяк не можна пояснити авторським марнославством. Запевняю Вас щонайсмирніше, madame, я не марнославний. Це застереження тут потрібне, як Ви переконаєтесь згодом. Я не марнославний — і коли б у мене на голові виріс цілий ліс лаврів, а в моє юне серце пролилося ціле море фіміаму — я й тоді не став би марнославним. Мої приятелі та інші сучасники і співвітчизники сумлінно про це подбали. Ви знаєте, madame, старі баби спльовують набік, коли хтось сторонній вихваляє вроду їхніх вихованців, щоб похвала не пошкодила любим малятам. Ви знаєте, madame, що в Римі, коли тріумфатор, увінчаний славою і одягнений в пурпур, в'їжджав на своїй запряженій білими огирями золотій колісниці з *Campo Martii* в місто, підносячись, як бог, над урочистим походом лікто-

рів, музикантів, танцівників, жерців, рабів, слонів, трофеєносців, консулів, сенаторів, солдатів,— тоді чернь ішла позаду і виспівувала різних глузливих пісеньок,— а Ви знаєте, madame, що в нашій любій Німеччині багато старих бабів і черні.

Як було вже сказано, madame, ідеї, про які тут іде мова, так само далекі від ідей Платонових *, як Афіни від Геттінгена, і Ви не повинні чекати від книги чогось більшого, ніж від самого автора. Справді, як міг він взагалі коли-небудь викликати якісь сподівання — так само незрозуміло мені, як і моїм приятелям. Графиня Юлія намагалася розтлумачити, в чому тут річ, і запевняє, що коли згаданий автор і висловлює іноді дещо справді дотепне і нове, то це просто удавання з його боку, а по суті своїй він такий самий дурень, як і інші. Це брехня, я зовсім нічого не удаю; що в мене на душі, те й на язичку, я пишу в цілковитій невинності і простоті все, що тільки на думку спаде, і не моя провина, коли з цього виходить щось путне. Але так уже складається — у письменництві мені щастить більше, ніж в Альтонській лотереї — я б хотів, щоб було навіпаки — і з-під мого пера виривається то удар в серце, то розумова кватерна, і на це все — воля господня, адже позбавляючи вдалих думок і літературної слави найблагочестивіших співців всевишнього і духовних поетів, щоб від надмірних похвал своїх братів вони не забули про небеса, де ангели уже приготували їм житло,— він благословляє

блискучими думками і людською славою нас, мирських, грішних, еретичних письменників, яким ніколи не бачити неба, і робять це з своєї божої ласки і милосердя, щоб бідна душа, коли її вже створено, не залишилась ні в сих, ні в тих, і принаймні тут, на землі, зазнала хоч трохи того блаженства, в якому там, нагорі, їй відмовлено.

Див. Гете і авторів трактатиків.

Отже, *madame*, Ви бачите, що мої твори Вам читати можна, вони свідчать про милосердя і благодать божу. Я пишу, сліпо вірячи в його всемогутність*, у цьому відношенні я — справжній християнський письменник і, говорячи словами Губіца*, починаючи цей період, я ще не знаю, як його закінчу і що саме скажу, і покладаюся в цьому на всевишнього. Та й як би міг я писати без цієї побожної впевненості? У мене в кімнаті стоїть хлопець з друкарні Ланггофа* і чекає на рукопис; щойно народжене слово, ще зовсім тепле, йде до друку, і те, що я в цю хвилину думаю і почуваю, завтра опівдні може стати вже макулатурою.

Вам легко, *madame*, нагадувати мені Горацийове «*popum prematum in annis...*»¹ Це правило, як і інші подібні, дуже гарне в теорії, а на практиці нічого не варте. Коли Гораций давав авторові славнозвісну пораду — покласти свій твір на дев'ять років у шухляду — він повинен був разом дати і рецепт —

¹ Нехай рукопис полежить у тебе дев'ять років (лат.).

як прожити дев'ять років без їжі. Коли Горацій вигадував це правило, він сидів, мабуть, за столом у Мецената * і їв індичок з шампінйонами, пудинг з фазанів у перепелиному соусі, жайворонкові реберця з тельтовськими бурячками, павині язички, індійські пташині гнізда і бог знає, що ще, і усе безкоштовно. А ми, ми, нещасні, пізно народжені, ми живемо в інший час, у наших меценатів зовсім інші принципи: вони вважають, що автори і кизил найкраще визрівають, коли полежать деякий час на соломі; їм здається, що собаки не годяться для полювання за образами і думками, коли їх добре годують; ах, якщо вони й нагодують коли-небудь якогось бідного пса, то саме того, що найменше заслуговує на крихти, наприклад, таксу, яка лиже руки, або крихітну болонку, що вміє влаштовуватись на запашних колінах господині, або терплячого пуделя, котрий засвоїв науку заробляти хліб і вміє приносити туфлю, танцювати та бити в барабан. У той час, як я це пишу, позад мене стоїть мій маленький шпіц і гавкає. «Мовчи, Амі, я не тебе мав на увазі. Адже ти любиш мене, супроводиш свого пана у скрутні й небезпечні і помер би на його могилі з такою ж відданістю, як і перший-ліпший німецький собака: вигнаний на чужину, він лежить перед ворітьми Німеччини, голодує і скавучить».

Пробачте, madame, я відхилився від теми, щоб захистити честь мого бідного собаки. Я повертаюся знову до Гораційового прави-

да і неможливості застосування його в XIX столітті, коли поети не можуть обійтися без стипендії з музиної кишені. Ma foi¹, madame, я не міг би витримати і двадцять чотири години, не те що дев'ять років. Мій шлунок не розуміється на безсмерті; я вирішив, що краще бути тільки наполовину безсмертним, але цілком ситим. Якщо Вольтер хотів віддати триста років своєї посмертної слави за добре травлення, то я пропоную вдвоє більше тільки за їжу. Ах! яка чудова, запашна їжа існує на світі! Філософ Пангос * має рацію: цей світ — найкращий! Але в цьому найкращому світі треба мати гроші, гроші в кишені, а не рукописи в шухляді. Хазяїн «Короля Англії», пан Марр * сам письменник і теж знає Гораційове правило, проте я не вірю, щоб він годував мене дев'ять років, коли б я захотів триматися цього правила.

А втім, навіщо мені дотримуватись його? У мене так багато тем для творів, що зволікання мені ні до чого. Доки моє серце повне кохання, а голови моїх ближніх — глупства, доти мені не бракуватиме матеріалу до писання. Моє серце кохатиме, доки існують жінки; охолоне воно до одної, то одразу ж спалахне до другої; як у Франції ніколи не вмирає король, так ніколи не вмирає в моєму серці королева, і це зветься: *La reine est morte, vive la reine!*² Отак

¹ Клянуся! (франц.).

² Королева померла, хай живе королева! (франц.).

і глупство моїх ближніх ніколи не помре. Тому що існує одна лише мудрість, і вона має певні межі; а глупства існує тисячі сортів, і всі вони безмежні. Учений казуїст і духовний пастир Шупп * навіть сказав: «На світі є більше дурнів, ніж людей».

(Див. вельми повчальні твори Шуппа, стор. 1121).

Якщо згадати, що великий Шупп жив у Гамбурзі, то ці статистичні відомості зовсім не здадуться перебільшеними. Я живу в цьому ж таки місті і можу сказати, що почувую неабияке задоволення від думки, що всіх дурнів, яких я тут бачу, я можу використати в моїх творах; це чистий гонорар, самою готівкою. Я тепер благоденствую. Господь благословив мене: дурнів уродило цього року особливо багато, і як добрий господар, я використовую лише небагато, вишукую найприбутковіших і зберігаю їх для майбутнього. Мене часто бачать на прогулянці, веселого і усміхненого. Як багатий купець, що, задоволено потираючи руки, походжає на своєму складі між ящиків, барил та паків, походжаю я серед моїх людей. Ви всі мої! Ви всі мені однаково дорогі, і я люблю вас, як ви самі любите свої гроші, а цим багато вже сказано. Я сміявся від усього серця, коли якось почув, що один з моїх людей турбувався, з чого я житиму в майбутньому,— а він же сам такий капітальний дурень, що з нього одного я міг би добре жити, як з капіталу. Інший дурень для мене не тільки готівка,— ті гроші, що я заробляю

на ньому писанням, мають вже певне призначення. Так, наприклад, за відомого м'якостьобаного товстого мільярдурня я придбаю собі відомого м'якостьобаного стільця, що його француженки називають *chaise persée*¹.

За його товсту мільярдурку я куплю собі коня.

Коли я бачу цього товстуна — верблюд скоріше пройде в царство небесне, ніж ця людина крізь вушко голки — коли я бачу його на променаді, як він іде перевалюючись, мене охоплює дивне почуття; хоч ми зовсім не знайомі, я мимоволі вітаюся з ним, і він відповідає так привітно, так прихильно, що я міг би зробити з нього добрий вжиток тут-таки на місці, коли б не соромився вищепуреної публіки, що сновигає навкруги. Його дружина — аж ніяк не потворна з вигляду; щоправда, в неї одне тільки око, але зате воно дуже зелене, ніс у неї — як башта, з якої видно Дамаск, бюст її широкий, як море, і різнобарвні стрічки тріпочуть на ньому, як вимпели кораблів, що запливли в цю морську затоку — один вигляд цього викликає морську хворобу! Спина її дуже гарна і така жирна, як... — картина для порівняння знаходиться трохи нижче, а щоб виткати ту бузкову завісу, що вкриває цю картину для порівняння, багато тисяч черв'ячків-шовкопрядів працювали все своє життя. Ви бачите, madame, якого коня заведу я собі! Коли я зустрічаю цю жінку на

¹ Нічний стілець (франц.).

прогулянці, у мене аж серце заходиться, мені здається, що я от-от скочу в сідло, я помахую хлистом, клацаю пальцями, цмокаю язиком, роблю ногами різні рухи, як під час верхової їзди — гоп! гоп! — тпру! тпру! — і ця люба жінка дивиться на мене з таким почуттям, з таким розумінням, вона ірже очима, вона роздимає ніздрі, кокетує своїм крупом, робить курбети і раптом починає йти дрібною рессю.

А я стою тоді, схрестивши руки, ласкаво дивлюсь їй услід і розмірковую — пускати її під вуздою чи на трензелі і яке сідло надіти на неї — англійське чи польське і т. ін. Ті, що бачать мене в цій позі, не розуміють, чим ця жінка так приваблює мене. Лихі язички хотіли вже порушити спокій її чоловіка і натякнули, що я начебто дивлюсь на його половину очима ловеласа. Проте, кажуть, мій шановний м'якошкіряний *chaise persée* відповів, що вважає мене невинним, навіть трохи боязким юнаком, який з ніяковістю позирає на нього, ніби відчуваючи потребу наблизитись, і стримується в той же час від соромливості, що примушує його червоніти.

Мій благородний кінь вважає, навпаки, що в мене вільне, невимушене, лицарське поводження, а моя запобіглива ввічливість просто означає бажання бути запрошеним до них на обід.

Ви бачите, *madame*, я можу використати кожную людину і адрес-календар є, власне, моєю хатньою інвентарною книгою. Ось чому я ніколи не стану банкрутом, — адже й са-

мих кредиторів я зможу перетворити в джерело прибутку. Крім того, як уже сказано, я живу справді дуже економно, до біса економно. Наприклад, пишучи ці рядки, я сиджу в темній, похмурій кімнаті на Дюстертрассе — але я легко мирюся з цим. Я міг би, коли б тільки захотів, любісінько сидіти, як і мої друзі і приятелі, в розкішному саду, варто тільки використати моїх п'яниць клієнтів. До них належать, madame, невдахи-перукарі; занепалі звідники, власники їдалень, що не мають тепер самі що їсти,— справжній набрід, що добре знає дорогу до мене і за добрі чайові розповідає мені *chronique scandaleuse*¹ свого кварталу.

Madame, Ви дивуетесь, чому я раз і назавжди не викину цю потолоч за поріг? Що це Вам спало на думку, madame! Ці люди — мої квіти. Я опишу їх коли-небудь в прекрасній книзі і на гонорар за неї куплю собі сад,— їхні червоні, жовті, сині і плямисті обличчя уже й тепер здаються мені квітами з цього саду. Чи мене обходить те, що чужі носи запевняють, начебто від цих квітів смердить кюмелем, тютюном, сиром і розпустою! Мій власний ніс, цей комин моєї голови, по якому, немов сажотрус, вільно сновигає моя фантазія, стверджує цілком протилежне, вона не чує від цих людей нічого, крім аромату троянд, жасмину, матіюли, фіалок і гвоздики.

О, з яким задоволенням сидітиму я коли-

¹ Хроніку скандалів (франц.).

небудь ранком в моєму саду, прислухаючись до співу пташок, вигріваючи кісточки на сонечку і вдихаючи свіжий аромат зелені; дивлячись на квіти, я згадуватиму моїх старих волоцюг.

А тимчасом я сиджу на темній Дюстернаштрассе в моїй темній кімнаті і задовольняюся тим, що збираюся повісити посеред неї найбільшого обскуранта нашої країни — «Mais, est ce que verrez plus clair alors?»¹ Авжеж, madame, тільки не зрозумійте мене хибно — я повішу не самого обскуранта, а ту хрустальну люстру, що куплю на гонорар, зароблений на ньому пером! А втім, на мою думку, було б значно краще і у всій країні раптом посвітлішало б, коли б повісили обскурантів *in natura*². А що повісити їх не можна, то слід хоч затаврувати. Я знову висловлююся фігурально, я таврую їх *in effigie*³. Щоправда, пан фон-Вейс* — він білий і непорочний, як лілія, — уявив собі, ніби я в Берліні розповідав, що він справді таврований. Цей дурень примусив власті оглянути його і засвідчити на письмі, що на його спині не вибито ніякого герба, і це негативне гербове посвідчення він вважав дипломом, який відкриває йому двері у найкраще товариство, і вельми здивувався, коли його звідти все-таки викинули, а тепер лютує, накликає всі карі небесні на мою бі-

¹ Але хіба Ви тоді краще це побачите? (франц.).

² В натурі (франц.).

³ Заочно (франц.).

долашну голову і загрожує за першої зустрічі застрелити мене на смерть з добре наби- того пістолета.

Тож як Ви думаєте, madame, що я вирішив зробити? Madame, за цього дурня, тобто на гонорар, який я зароблю на ньому писанням, я куплю добру бочку рюдесгеймського рейнвейну. Я згадую це, щоб Ви не подумали, що я зловтішаюсь, а не радію, зустрівши на вулиці пана Вейса. Справді, madame, я бачу в ньому тільки моє улюблене рюдесгеймське*. Варто мені його побачити, як душа моя сповнюється втіхою і блаженством, і я мимоволі наспівую: «На Рейні, на Рейні, там зростають наші лози», «Цей образ дивно-чарівний», «О біла дама»... Мое рюдесгеймське має в цей час дуже кислий вигляд, можна подумати, що воно складається тільки з отрути і жовчі,— але я запевняю Вас, madame, це справжнє вино, і хоч на ньому й не випечено тавра, яке стверджувало б його справжність, знавесь і без того оцінить його. Я з насолодою виб'ю чопа з цього барила, а якщо воно буде занадто бродити і загрозуватиме небезпечним вибухом, доведеться на законних підставах скувати його кількома залізними обручами.

Отже, madame, Ви бачите, що про мене Вам не треба турбуватися. Я можу спокійно дивитися на все в цьому світі. Господь благословив мене земними благами, і якщо він не наповнив для зручності мій льох вином, то дозволяє мені працювати в його винограднику; мені треба тільки зібрати вино-

град, покласти на гочило, вичавити, розлити в чани,— і світлий божий дар готовий. І якщо дурні не влітають мені в рот засмаженими, а трапляються звичайно ще сирими і позбавленими смаку, то в мене вистачає уміння повертати їх на рожні, тушкувати, перчити їх доти, доки вони не стануть м'якими і поживними. Ви матимете втіху, madame, коли я влаштую якоесь бенкет. Madame, моя кухня Вам сподобається. Ви погодитесь, що я можу прийняти моїх сатрапів з неменшою помпезністю, ніж колись великий Агасфер, володар над сто двадцять сімома провінціями від Індії до Мавританії. Я заб'ю цілі гекатомби дурнів. Той великий філознапс *, який, подібно до Юпітера, в образі бика * намагався здобути прихильність Європи, піде на волову печеню. Печальний автор трагедій *, який на підмостках, що зображували печальне персидське царство, показав нам печального Олександра, автор трагедій, у вихованні якого Арістотель не брав ніякої участі, дасть для мого столу чудову свинячу голову, і, прикрашена заходами досвідченої куховарки * лавровим листям, вона, звичайно, буде кисло-солодко посміхатись, тримаючи в роті скибочку лимона; співець коралових губок, лебединих ший, тремтливих сніжних пагорбочків, стегон, посмішечок, цілуночків і асесорчиків, а саме Г. Клаурен *, або, як побожні бернардинки на Фрідріхштрассе називають його: «Отче Клаурен! Наш Клаурен!» дасть мені всі ті страви, які він з фантазією ласухи-покоївки так

смачно описує в своєму щорічному кишеньковому бордельчику*; і він же дасть нам виняткову екстрамисочку сельдерейчика, «від якої серденько затремтить з любові». Розумна, суха, як тріска, придворна дама, в якої можна використати тільки голову, дасть нам аналогічну страву, а саме спаржу.

Нам не бракуватиме ні геттінгенської ковбаси, ні гамбургської вудженини, ні померанської гусячої грудинки, ні волових язиків, пареного телячого мозку, коров'ячих голів, тріски, ні різних сортів желе, берлінських пряників, віденських тортів і цукерок...

Madame, я вже в думці зіпсував собі шлунок. Дідько узяв би отакі бенкети. Я не зношу надужиття. У мене погане травлення. Свиняча голова діє на мене так, як і на всю німецьку публіку,— я мушу після неї з'їсти хоч трохи салату Віллібальда Алексіса*, він прочищає.

О, огидна свиняча голова з ще огиднішим соусом, що не має смаку ні грецького, ні перського, а нагадує чай з зеленим милом!

Покличте мені мого товстого мільярдурня!

РОЗДІЛ XV

Madame, я помічаю легку хмарку незадоволення на Вашому прекрасному чолі. Ви немовби питаєте, чи справедливо так упорувати дурнів— наколювати їх на рожен, рубати на шматки, шпигувати і багатьох навіть знищувати в такій кількості, яку я сам спо-

жити не можу, через що й залишаю на поживу гостродзьобим пересмішникам, тимчасом як вдови і сироти плачуть і голосять.

Madame, c'est la guerre!¹ Я відкрию Вам таємницю до кінця: хоч я й не належу до розумників, але прибився до цієї партії, і от уже 5588 років * ми ведемо війну проти дурнів. Дурні вважають, що ми їх знедолили, бо на їх думку, у світі є лише певна кількість розуму, і всю цю кількість, бог знає яким шляхом, захопили розумники, і це кричуща несправедливість, що часом одна людина захопить собі так багато розуму, що її співгромадяни і навіть уся країна повинні лишатись у цілковитій темряві. Це і є прихована причина війни, і в цій війні — немає пощади. Розумники поводяться, як їм і належить, спокійно, помірковано і розумно; вони сидять, добре окопавшись за своїми староарістотелевськими творами, мають багато гармат, багато снарядів,— адже вони самі вигадали порох,— і часом кидають наповнені доказами бомби у стан ворогів. Але, на жаль, ворог численний і дуже галасливий, він щодня робить якусь мерзоту; адже відомо, що кожний дурень мерзенний для розумного. Военні заходи ворога часто підступні. Деякі верховоди цієї численної армії остерігаються визнати справжню причину війни. Вони чули, що відомий шахрай, який у шахрайстві зайшов так далеко, що кінець кінцем написав навіть шахрайські ме-

¹ Це війна! (франц.).

муари, а саме Фуше*, сказав якось: «Les paroles sont faites pour cacher nos pensées»¹, отож і вживають такої кількості слів, щоб приховати цілковитий брак думок у себе. Вони виголошують довгі промови і пишуть товсті книги; послухати їх — вони вихваляють єдине благодатне джерело мислення, тобто розум; подивитись на них — вони займаються математикою, логікою, статистикою, вдосконаленням машин, суспільними ідеалами, відгодовуванням худоби і т. ін. Але як мавпа тим кумедніша, що більше скидається на людину, так і ті дурні тим кумедніші, що більше вони вдають розумних. Інші верховоди цієї численної армії більш одверті і визнають, що їм припало зовсім небагато розуму, а можливо, що й зовсім нічого, але в той же час запевняють, що розум річ не надійна і, по суті, нічого не варта. Можливо, що це й правда, але, на жаль, їм бракує розуму навіть на те, щоб це довести.

Тоді вони вдаються до хитрощів, знаходять в собі нові якості і запевняють, що ці якості дорівнюють розуму, а в особливих випадках і перевищують його — це вдача, віра, натхнення і т. ін., і тішаться з цього сурогатного, малясового розуму.

Мене, бідолашного, вони ненавидять особливо сильно. Вони запевняють, що я зроду їхній, що я відступник, перекинчик, який розірвав найсвятіші узи, що тепер я став навіть шпигуном і, вивідуючи потай усе

¹ Слова створені на те, щоб приховувати наші думки (франц.).

Їхнє, дурнів, глупство, віддаю їх на глум своїм новим друзям; що я такий дурний, що не бачу навіть, як розумні з мене сміються, ні в якому разі не визнаючи своїм,— і тут дурні не помиляються,— то свята правда.

Це правда,— розумні не визнають мене своїм, і частенько потай сміються з мене. Я це дуже добре розумію, але вдаю, що не помічаю. Та серце моє обливається кров'ю, і коли я залишаюсь на самоті, з очей моїх ллються сльози. Я дуже добре знаю, що мое становище неприродне; все, що я роблю — для розумних глупство, а для дурнів — злочин. Вони ненавидять мене, і я відчуваю правдивість прислів'я: «Камінь важкий, пісок — тягар, але гнів дурня важчий за те й за інше». І вони ненавидять мене не без підстав. Це свята правда, що я розірвав священні узи; за всіма законами божеськими і людськими я повинен був жити і померти серед дурнів. І — леле! — як добре було б мені з ними! Коли б я хотів повернутись в їхній табір, вони тепер зустріли б мене хлібом-сіллю. Вони б дивилися мені в очі, намагаючись вгадати мої бажання. Щодня вони запрошували б мене на обід, а ввечері звали б на чай в товариство і в клуби; я грав би з ними в віст, курив, політиканствував, а почав би позіхати, почув би за своєю спиною: «Яка гарна вдача! Яка побожна душа!»—дозвольте мені, madame, пролити сльозу від зворушення,— ах! — я пив би з ними пунш доти, доки не відчув би справжнього натхнення; потім вони однесли б мене в портшезі

додому, побожно оберігаючи від застуди, і один квапливо подав би мені туфлі, другий — шовковий шлафрок, третій — білий нічний ковпак, і вони зробили б мене екстраординарним професором, або головою місіонерського товариства, або головним калькулятором, або керівником римських розкопок: адже я людина, яка може знадобитись при кожному ділі, оскільки я дуже добре вмію відрізнити латинські підмети від дієслів і не так легко, як інші, сплутаю чобіт прусського листоноші з етрусською вазою. Моя удача, моя віра, моє натхнення могли б, крім того, під час служби божої дуже добре вплинути — на мене самого, а мій винятковий поетичний талант міг би мені добре прислужитися в дні народжень і одружень високих осіб, і це було б зовсім не погано, коли б я у великому національному епосі оспівав би усіх тих героїв, про яких нам напевно відомо, що з їх зотлілих трупів виповзли ті хробаки, які проголошують себе за їхніх нащадків.

Деякі люди, що не народились дурнями і раніш були обдаровані розумом, заради таких привілеїв перейшли у дурні і живуть тепер між ними у розкошах, а глупота, яка коштувала їм спочатку деякої внутрішньої боротьби, стала їх другою натурою, і тепер їх можна вважати не лицемірами, а справжніми віруючими. Один з таких, у голові в якого ще не зовсім запанувало сонячне затемнення, дуже мене любить; якимось недавно, коли ми залишились наодинці, він замкнув

двері і сказав серйозним тоном: «О дурню, ти, що вдаєш з себе мудреця і не маєш розуму й стільки, скільки має його дитина у материнському лоні! Хіба ти не знаєш, що сильні світу цього звеличують тільки тих, хто сам себе принижує і визнає їх кров благороднішою за свою власну. А ти ще псуєш взаємини з стовпами благочестя в нашій країні. Невже так важко молитовно заковувати очі, богомільно ховати складені руки в рукави, низько, як і слід божій овецьці, схилити голову і шепотіти вивчені напам'ять тексти з Біблії? Вір мені, жодний ясновельможний не заплатить тобі за твою безбожність, мужі любові будуть тебе ненавидіти, чорнити і переслідувати, і ти не зробиш кар'єри ні на небесах, ні на землі!»

Ах, все це правда! Але що ж робити з моєю нещасливою пристрастю до розуму! Я люблю його, хоч він не вщасливлює мене взаємністю. Я віддаю йому все, а він не дає мені нічого. Я не можу від нього відступитись. І як колись іудейський цар Соломон, щоб його іудеї нічого не помітили, в «Пісні пісень» оспівував християнську церкву в образі чорної закоханої дівчини, так і я в незчисленних піснях оспівував якраз протилежне, тобто розум, і саме в образі білої, холодної діви, яка мене приваблює і відштовхує, то посміхається до мене, то гнівається і кінець кінцем повертається до мене спиною. Оця таємниця мого нещасливого кохання, якої я нікому не відкриваю, дає Вам, madame, мірило для оцінки мого глупства; Ви бачи-

те, що моє глупство зовсім не звичайного сорту і велично підноситься над звичайними безглуздими людськими фантазіями. Прочитайте мого «Раткліфа», мого «Альманзора», моє «Ліричне інтермеццо»,— розум! розум! тільки розум! — і ви злякаєтесь висот мого глупства. Я можу сказати словами Агура, сина Якейового: «Я найдурніший у світі, і нема в мені розуму людського». Високо в небо здіймаються вершини дубів, високо над дубами шугає орел, високо понад орлом плывуть хмари, високо понад хмарами сяють зірки,— madame, це для Вас не надто високо? Eh bien¹, високо понад зірками линуть ангели, ще вище від ангелів височіє...— ні, madame, вище моє глупство не може сягнути. Воно й так досягло вже значних верховин. У нього запаморочення від власної величі. Воно перетворює мене на велетня в чоботях-скороходах. В обід я почувую, що міг би з'їсти всіх слонів Індостану і потім поколупати в зубах Страсбурзькою дзвіницею; надвечір я роблюсь таким сентиментальним, що міг би випити весь молочно-білий Чумацький Шлях, не думаючи про те, що маленькі нерухомі зірки залишаться в шлунку неперетравленими; а вночі починається справжній спектакль: в моїй голові відбувається цілий конгрес сучасних і древніх народів, з'являються асирійці, єгиптяни, мідяни, перси, іудеї, філістери, франкфуртці, вавілонці, карфагенці, берлінці, римляни, спартанці, турки, затуркані студенти.

¹ Гаразд (франц.).

Madame, не вистачило б часу, коли б я захотів описати Вам усі ці народи, прочитайте краще Геродота, Лівія, німецькі газети, Курціуса, Корнелія Непота, «Gesellschaftsg'a»*. Тимчасом я поспідаю, сьогодні вранці щось не так весело пишеться, я помічаю, що господь бог покидає мене. Madame, я боюсь, що Ви помітили це раніш за мене,— так, я помічаю, справжня господня благодать сьогодні і не з'являлась.— Madame, я почну новий розділ і розповім Вам, як після смерті Le Grand'a я прибув у Годесберг.

РОЗДІЛ XVI

Прибувши у Годесберг, я знову сів біля ніг моєї прекрасної подруги, а біля мене лягла її коричнева такса, і ми обоє дивилися в її очі.

Святий боже! В цих очах містилась уся пишнота землі, та й все небо, крім того. Дивлячись в ті очі, я міг би померти від блаженства, і якби я помер в ту мить, душа моя полетіла б просто в ті очі. О, я не спроможний описати ті очі! Я відшукаю в божевільні якогось поета, який втратив розум від кохання, щоб він з безодні свого безумства викликав образ, з яким я міг би порівняти ті очі.— Між нами кажучи, я був тоді настільки божевільним, що міг любісінько обійтись без помічника. «God d-n!¹, — сказав якомсь

¹ God dawn! — прокляття! (англ.).

один англієць,—коли вона спокійно обійме вас усього своїм поглядом, на вашому фракку розтануть мідяні гудзики, і серце разом з ними! «F-e!¹,—сказав француз,—очі в неї найбільшого калібру, варто їй лише стрельнути своїм тридцятифунтовим поглядом — трах! — і ти вже закохався». Був тут рудий адвокат з Майнца і також висловився: «Її очі нагадують дві чашки чорної кави».— Він хотів сказати щось дуже солодке, бо в свою каву вкидав завжди не по-людському багато цукру. Кепські порівняння!

Я і коричнева такса тихо лежали біля ніг прекрасної жінки і дивились і слухали. Вона сиділа поруч з старим, сивим, як голуб, солдатом, рицарем з шрамом, що перетинав його зморщене чоло. Вони розмовляли про сім гір, осяяних вечірньою загравою, і про голубий Рейн, що спокійно і велично котив свої води недалеко від нас. Але що нам було до Семигір'я, і вечірньої заграви, і голубого Рейну, і човнів з білими вітрилами на ньому, і музики, яка зазвучала на одному човні, і до дурня студента, що співав там так проникливо й ніжно — я і коричнева такса, ми обое дивились в очі подруги, в її обличчя, що сяяло блідорожевим сяйвом в ореолі чорних кіс і кучерів, як місяць серед темних хмар. То було величне грецьке обличчя, з сміливо окресленими губами, навколо яких витали сум, блаженство і дитяча примхливість, а коли вона говорила, слова,

¹ Follel — божевільна (франц.).

схожі майже на зітхання, наче виривались з глибини, а проте звучали нетерпляче, пристрасно і швидко; коли вона говорила — слова лились з її прекрасних уст, як теплий, радісний квітковий дощ,— о, тоді сяйво вечірньої заграви упало мені в душу, з срібним дзвоном заструміли в ній спогади дитинства, і над усім, як дзвоник, зазвучав в мені голос маленької Вероніки — і я схопив прекрасну руку подруги, притулив її до очей, і не відпускав її, поки не затих дзвін в моїй душі. Потім я схопився і засміявся, такса загавкала, лоб старого генерала взявся зморшками ще суворіше, і я знову сів і схопив ту прекрасну руку, цілував її і розповідав про маленьку Вероніку.

РОЗДІЛ XVII

Madame, Ви хочете, щоб я описав Вам маленьку Вероніку. Але я цього не хочу. Вас, madame, не можна примусити читати більше, ніж Вам хочеться, і я, з свого боку, маю право писати тільки те, що хочу. А тепер саме я хочу описати ту прекрасну руку, що я цілував у попередньому розділі.

Насамперед мушу визнати: — я не годен був ту руку цілувати. Це була прекрасна рука, ніжна, прозора, тендітна, мила, запашна, тонка, люба,— справді, я мушу послати в аптеку, щоб мені купили на дванадцять грошів епітетів.

На середньому пальці в неї був перстень з перлиною,— я ніколи не бачив перлини,

яка б відіграла таку жалюгідну роль, на підмізінному — каблучка з блакитною ка-
меею, — я годинами вивчав по ній археоло-
гію, на вказівному в неї був діамант — це
був талісман: доки я на нього дивився, я
був щасливий, бо де був він, там був і па-
лець зі своїми чотирма товаришами, — і всі-
ма п'ятьма пальцями вона частенько біла
мене по губах. Зазнавши таких маніпуляцій
над собою, я непохитно і твердо вірю в
магнетизм. Але вона біла легенько і тільки
коли я заслуговував на це якою-небудь без-
божною витівкою; а побивши мене, вона
тут-таки каялася, брала пиріжок, ламала йо-
го на дві половинки, одну з них давала мені,
а другу — коричневій таксі і, посміхаючись,
говорила: «Обидва ви безбожники і не за-
знаєте блаженства, треба годувати вас у
цьому світі пиріжками, бо на небесах для
вас не буде місця за райським столом». Вона
до деякої міри таки мала рацію щодо цього,
я був тоді зовсім невіруючим і читав Томаса
Пена, «*Système de la nature*»¹, «Вест-
фальський вісник»* і Шлейермахера*, від-
рощував бороду і розум і збирався приєдна-
тись до раціоналістів. Та коли прекрасна
рука торкалась мого чола, розум мій замов-
кав, мене охоплювала солодка мрійливість,
і мені знову вчувалися побожні пісні на
честь діви Марії, і я думав про маленьку
Вероніку.

¹ «Система природи» — найвизначніший
твір французького матеріаліста XVIII ст. Гольбаха.

Madame, Ви не можете уявити собі, якою чарівною була маленька Вероніка, коли вона лежала в своїй маленькій труні. Сяйво свічок, що стояли навколо, падало на бліде, усміхнене личко, на червоні шовкові троянди і шурхітливі золоті стрічки, що прикрашали її голівку і білу смертну сукенку. Побожна Урсула привела мене увечері в цю тиху кімнату, і коли я побачив маленьку небіжку на столі, серед свічок і квітів, я подумав було, що це воскова статуя святої; але я швидко пізнав любе обличчя і, сміючись, запитав, чому маленька Вероніка лежить так тихо, і Урсула відповіла: «Це зробила смерть».

І коли вона сказала: «Це зробила смерть»... але я не хочу сьогодні розповідати цієї історії, вона занадто довга і мені довелося би раніш говорити про кульгаву сороку, яка шкутильгала на Палацовій площі і мала вже триста років, а це привело б мене до справжньої меланхолії.

Мені раптом забаглося розповісти іншу історію, вона значно веселіша і буде тут саме до речі, бо, власне, це і є та історія, яку я мав викласти в цій книжці.

РОЗДІЛ XVIII

В душі у рицаря панували тільки ніч і біль. Кинджали обмови боляче поранили його, і, йдучи по площі святого Марка *, він почував себе так, наче серце його мало розірватися і стекти кров'ю. Його ноги підги-

налися від втоми, на благородного звіра полювали цілий день, а це був пекучий літній день,— його лоб змокрів від поту, і, сідаючи в гондолу, він глибоко зітхнув. Бездумно сидів він у чорній каюті гондоли, бездумно гойдали його легкі хвилі і несли добре знайомим шляхом до Бренти, і вийшовши перед добре знайомим палацом з гондоли, він почув, що синьйора Лаура в саду.

Вона стояла, зіпершись на статую Лаокоона*, біля куща червоних троянд у кінці тераси, недалеко від плакучих верб, що журливо схилились над рікою. Вона стояла, посміхаючись,— ніжний образ кохання, овіяний ароматом троянд. А рицар ніби прокинувся від важкого сну і враз немов перетворився на ніжність і тугу. «Синьйора Лаура! — сказав він,— я нещасливий, мене переслідують ненависть, злидні і брехня»,— тут він замовк на мить і тихо додав: — «але я люблю вас». Радісні сльози бризнули в нього з очей, і з вологими очима і палаючими устами він вигукнув: «Будь моєю, дівчино, і кохай мене!»

Таємничий серпанок лежить над цією миттю, жодний смертний не знає, що відповіла йому синьйора Лаура, і якщо спитати про це її доброго ангела на небесах, він закриє собі обличчя, зітхне і промовчить.

Ще довго самотньо стояв рицар біля статуї Лаокоона,— обличчя його було теж спотворене стражданням і бліде, в нестямі він пообривав усі пелюстки на трояндовому кущі, він зім'яв навіть маленькі пуп'янки,—

троянди більше ніколи не розпускались на цьому куці,— а вдалині ридав божевільний соловейко, плакучі верби боязко шепотіли, глухо дзюркотіли прохолодні води Бренти, ніч зайшла, з'явилися місяць і зорі,— і прекрасна зірка, прекрасніша за всі, скотилася з неба.

РОЗДІЛ ХІХ

Vous pleurez¹, madame?

О, нехай очі, що проливають в цю мить такі прекрасні сльози, ще довго осявають світ своїм промінням, і хай тепла, рідна рука прикриє їх в годину смерті! М'яка подушка, madame, також добра річ в хвилини прощання з життям! І коли прекрасна втомлена голівка впаде на неї і чорні кучері розсиплються навколо зблідлого обличчя,— о, нехай господь бог винагородить Вас за ті сльози, що Ви пролили заради мене,— адже я і є той рицар, якого Ви оплакували, я і є той мандрівний рицар кохання, рицар зірки, що скотилася з неба.

Vous pleurez, madame?

О, я знаю ці сльози! Навіщо далі приховувати? Ви, madame, і є та прекрасна жінка, яка ще в Годесбергу так мило плакала, коли я розповідав печальну казку мого життя. Як перли по трояндах, котились прекрасні сльози по прекрасних щоках — такса мовчала, замовк вечірній дзвін з Кенігсвінтера, тихо плюскотів Рейн, ніч вкрила землю своїм чорним плащем, а я сидів біля Ваших ніг,

¹ Ви плачете, мадам? (франц.).

madame, і дивився у височінь у вкрите зірками небо — раніш Ваші очі здавалися мені двома зірками, але чи можна такі гарні очі порівнювати з зорями? Ці холодні світила неба не можуть плакати над горем людини, такої нещасної, що сама вона вже не може плакати.

А я мав ще й особливі підстави впізнати ті очі — в цих очах жила душа маленької Вероніки.

Я підрахував, madame, Ви народились саме в той день, коли померла маленька Вероніка. Йоганна в Андернаху наворожила мені, що в Годесбергу я знову знайду свою маленьку Вероніку, — і я Вас одразу впізнав. Це була лиха витівка, madame, померти саме тоді, коли наша мила гра тільки розпочиналась. З того часу, як побожна Урсула сказала мені: «Це зробила смерть», я ходив самотньо й задумливо по великій картинній галереї, але картини більше не подобались мені, вони наче раптом зблякли, одна тільки зберегла свої барви і блиск, — Ви знаєте, madame, яку картину я маю на увазі.

Це султан і султанша з Делі.

Чи Ви пригадуєте, madame, як часто ми годинами простоювали перед цією картиною, і побожна Урсула так чудно посміхалась, коли людям здавалось, що обличчя на тій картині такі подібні до наших облич? Madame, я вважаю, що на тій картині Ви дуже схожі на себе, і важко збагнути, як міг художник намалювати так вірно навіть вбрання, що Ви тоді носили. Кажуть, він був бе-

зумний і побачив Ваш образ у мріях. А можливо, його душа перебувала в тій великій священній мавпі, що супроводила Вас тоді як жокей? — Тоді він повинен був пам'ятати той сріблясто-сірий серпанок, що його він сам колись зіпсував, заливши червоним вином. — Я радів, що ви перестали його носити, він був Вам не дуже до лиця, адже взагалі європейське вбрання більше пасує жінкам, ніж індійське. Звичайно, вродливі жінки вродливі у всякому вбранні. Згадайте, madame, як один галантний брамін — своїм виглядом він нагадував Ганесу *, бога зі слоновим хоботом, що їздив верхи на миші — зробив Вам якось комплімент: «Божественна Манека, коли вона сходила з золотого замка Індри до коронованого покутника Вієвамітри, звичайно, не була такою прекрасною, як Ви, madame!»

Ви цього вже не пам'ятаєте? Адже з того часу, як це було сказано, минуло не більше трьох тисяч років, а вродливі жінки звичайно не скоро забувають компліменти.

Тимчасом чоловікам індійське вбрання личить набагато більше, ніж європейське. О, ви, мої рожеві, прикрашені квітами лото-са делійські панталони! Якби ви були на мені, коли я стояв перед синьорою Лаурою і молив її про кохання, — попередній розділ звучав би інакше! Та, на жаль! Я був тоді у жовтих, солом'яного кольору, панталонах, витканих якимось жалюгідним китайцем у Нанкіні — мою загибель увітків він у них! — і я став нещасним.

Часто в маленькій німецькій кофейні сидить молодий чоловік і п'є спокійно свою чашку кави, а тимчасом у величезному далекому Китаї росте і розцвітає його загибель, її там прядуть і тчуть, і ніяка китайська стіна не перешкодить їй знайти шлях до молодого чоловіка, який вважає її за пару нанкових панталон, безтурботно надіває їх і робиться нещасним... І, madame, в тісних грудях людини може вміститись дуже багато лиха, і вміщується так зручно, що бідолаха сам довго цього не помічає, перебуває в гарному настрої, весело танцює, насвистує і наспівує — лалараллала, лалараллала, лаларал-ла-ла.

РОЗДІЛ ХХ

Вона була гідна кохання, і він кохав її, але він не був гідний кохання, і вона не кохала його.

Старовинна п'єса.

І через цю безглузду історію ви думали застрелитись?

Madame, коли людина хоче застрелитись, вона завжди знайде для цього досить причин, в цьому я можу Вас запевнити, питання тільки в тому, чи знає вона сама ці причини. До останньої хвилини ми граємо комедію самі з собою. Ми маскуємо навіть свої нещастя, і вмираючи від рани в грудях, скаржимося на зубний біль.

Madame, Ви знаєте напевно засіб від зубного болю.

Але в мене зубний біль був у серці. Це

найтяжчий біль, і від нього дуже добре допомагає олов'яна плomba і зубний порошок, винайдений Бертольдом Шварцем *.

Страждання, як хробак, точило і точило мені серце — бідний китаєць у цьому аж ніяк не винен, воно народилось разом зі мною. Воно лежало разом зі мною в колисці, і коли моя мати колисала мене, колисала вона і моє лихо; коли вона присипляла мене колисанкою, воно засинало разом зі мною, і воно прокидалось, коли я розплющував очі. Коли я виріс, виросло і моє лихо, воно стало нарешті таке велике, що розірвало моє...

Поговорімо краще про інші речі — про шлюбний вінок *, бал-маскарад, про радощі і весільні бенкети — лалараллала, лалараллала, лаларал-ла-лала!

ПРИМІТКИ

ПОЕМИ

Атта Троль

(Сон літньої ночі)

Поема «Атта Троль» написана, як вказує Гейне в своїй передмові до неї, пізньої осені 1841 року. 17 жовтня 1842 р. Гейне запропонував «Атта Троля» для друкування барону Котта, однак поставив умову, щоб поет «швабської школи» Пфіцер, який, за відомостями Гейне, редагував поетичний відділ у барона Котта, не мав ніякого відношення до друкування поеми. Незабаром Гейне взяв назад свою пропозицію барону Котта і передав «Атта Троля» для надрукування своєму другу Генріху Лаубе в «Zeitung für die elegante Welt». В цілому ряді номерів журналу Лаубе (4 січня — 8 березня 1843 р.) поема в її першому варіанті і побачила світ. 17 квітня 1844 р. в листі до свого видавця Кампе Гейне поставив питання про включення поеми в «Нові поезії», які мали незабаром вийти. Але вже 3 травня того ж року поет вирішив, що більш доцільним буде випустити «Атта Троля» окремим виданням. Через те що поема потребувала змін і виправлень, Гейне, зайнятий в той час іншими справами, затягнув її редагування до 12 жовтня 1846 р., і тільки в 1847 р. «Атта Троль» вийшов окремою книжкою (видавництво Гоффман і Кампе, Гамбург).

В листі від 20 листопада 1842 р. до Генріха Лаубе Гейне, виправдуючи свою спробу відродити старі романтичні мотиви, визнавав, хоч і не без глибокого жалю, їх несвоечасність: «Я намагався, — писав Гейне, — знову відродити стару романтику, — яку зараз хочуть до смерті забити палицею, — але не в м'якій музикальній манері старої школи, а в гранично-сміливій формі сучасного юмору, який може і повинен увібрати в себе всі елементи минулого. Проте елемент романтики, можливо, занадто ненависний нашій епосі, в нашій літературі він уже закотився, і в поемі, яку я вам посилав, романтична муза, може, назавжди прощається із старою Німеччиною!»

Але інтерпретація романтики в «гранично-сміливій формі сучасного юмору» свідчила про те, що «Атта Троль» ні в якому разі не був тією «баштою із слонової кості», яка відгородила б Гейне від сучасності. Навіть стоячи на романтичній вищці, Гейне усе ж продовжував обстрілювати гострими стрілами іронії національну роздробленість Німеччини, дворянських тевтономанів типу Масмана і татка Яна, а особливо дрібнобуржуазних радикалів типу Л. Берне. Безумовно, що самий образ Атта Троля, який поєднував у собі риси тевтономанської тупості з псевдорадикальною демагогією, був породжений не негативним ставленням поета до визвольних ідей буржуазної революції, а ненавистю і огидою Гейне до тих обмежених дрібнобуржуазних радикалів, які наводняли тенденційну поезію Німеччини початку 40-х років XIX ст.

Стор. 7.— І. Котерé — відомий курорт в Піренеях, де Гейне жив літом 1841 р. і, мабуть, почав писати «Атта Троля». Grande Chaumière — назва розважального закладу в Парижі у кварталі Монпарнас. Д о н К а р л о с. — Після смерті іспанського короля Фердинанда VII розпочалася тривала (1833—1839) і кривава боротьба за іспанський престол між молодшим братом Фердинанда VII — Дон Карлосом і королевою — вдовою Марією-Христіною, регентшею своєї дочки, престолонаслідниці Ізабелли. В цій боротьбі Дон Карлос спирався на клерикальну реакцію, Марія-Христина — на лібералів. П а н Ш н а п г а н

ський — (Шнаппанський від французького шепар-
рап—пройдисвіт, нероба). Мова йде тут про відомого
своїми пригодами князя Фелікса Ліхновського, який
спочатку служив у Пруссії, потім перейшов на службу
до Дона Карлоса, котрий призначив його бригадним
генералом. Після повернення з Іспанії Ліхновський в
1841—1842 рр. надрукував «Спогади 1837—1839 рр.»
У вересні 1848 р. Ліхновського убили під час пов-
стання у Франкфурті. **Жюльєтта** — Джульєтта;
Гейне мав звичку називати свою дружину Матільду —
«Джульєттою» в зв'язку з тим, що одна з його при-
ятельок Жобер називала поета «Ромео». Матільда
супроводила свого чоловіка під час його поїздки в
Котерé.

Стор. 10. — II. **«Ти, Христина королева!
Пані Муноц»** — королева Марія-Христина (див.
примітку на стор. 362.).

Стор. 12. — III. **Пегас** — в грецькій міфології
крилатий кінь поетів, символ поетичного натхнення.

Стор. 14. — IV. **Ронсеваль** — місцевість біля
Котерé. «Пісня про Роланда» оспівує битву в Ронсе-
вальській долині, в якій, за переказами, племінник
імператора Карла Великого Роланд — володар каз-
кового меча Дюрандаля і рога Оліфанта — загинув
у бою з сарацинами. **Масман** — професор старо-
германської міфології; насаджував у Німеччині «гім-
настичні товариства» націоналістичного характеру;
його часто висміював Гейне. **Син Лаєртів** —
Одісей, герой старогрецької поеми Гомера «Одіс-
сея».

Стор. 17.—V. **Равмер** — Фрідріх фон-Рау-
мер (1781—1873) — помірковано-ліберальний німе-
цький історик, професор державного права в Берліні.
Гейне не раз глузував з псевдоопозиційних виступів
Раумера, називаючи його «покірним пуделем», якому
«хочеться тільки вільно помахати хвостом».

Стор. 21. — VI. **«Тільки танець на базарах забо-
ронений їм буде».** — Пояснюючи походження цих
рядків, Гейне в бесіді з Фанні Левальд розповів, що
він зустрів у Геттінгені одного аптекаря, «в іншому
дуже розумну і ліберальну людину», який «був такої

думки, що євреїв слід емансипувати, що їх можна допустити до всякого діла... крім аптек».

Стор. 26. — VIII «Ті сини Туїскіона» — Туїско — одно з божеств старогерманського пантеону, яке зображалося у вигляді ведмедя. За переказами, від нього походять германці. «...с т е р е ж и с я Б а у е р а й Ф е й е р б а х а».— Бауер Бруно — відомий ліво-гегельянець, автор опублікованих у 1840 р. книг, в яких він різко критикує євангельське вчення. Фейербах Людвіг (1804—1872) — видатний німецький філософ-матеріаліст. Відомий своєю антирелігійною боротьбою і, зокрема, твердженням, що не бог створив людину за образом і подобою своєю, а людина — бога. Атта Троль застерігає своїх нащадків від Бауера і Фейербаха як носіїв безвір'я.

Стор. 29. — IX. Мойсей Мендельсон — філософ епохи німецького просвіщення XVIII ст. За філістерство зазнав пізніше різкої критики з боку К. Маркса. В даному разі Гейне атакує онука Мойсея Мендельсона, композитора Фелікса Мендельсона-Бартольді.

Стор. 30. — X. Ганнібал — один з героїв древнього світу. Дев'ятилітнім хлопчиком Ганнібал поклявся батькові своєму, карфагенському володарю Гамількару, «бути вічним ворогом римлян», які пригноблювали Карфаген.

Стор. 36. — XII. Рубенс Петер Пауль — великий фламандський художник XVII ст.

Стор. 40. — XIII Стікс — в грецькій міфології ріка в підземному царстві, через яку перевозилися душі померлих. Прозерпіна — богиня підземного царства в староримській міфології. Харон — перевозив душі померлих через підземну ріку Стікс.

Стор. 45. — XV. Каготи — нащадки первісного племені, які уціліли в невеликій кількості. Населяли південну Францію і Іспанію (Піренеї). Баски — народ, що населяє Піренеї, на кордоні Франції і Іспанії. Баньєр — курорт в Піренеях.

Стор. 52. — XVIII. Німврод — легендарний владика Ассіро-Вавілонії. Карл Десятий — остан-

ній французький король з династії Бурбонів, скинутий Липневою революцією 1830 р. **А р т у с** — король Британії. **О ж'е-Д а т ч а н и н** — один з рицарів Карла Великого. **В о л ь ф г а н г** — Вольфганг Гете. **Г е н г с т е н б е р г** — крайньо реакційний берлінський професор богослов'я XIX ст.; провадив запеклу боротьбу проти Гете як «язичника». **В і л ь я м** — Вільям Шекспір. **Ф р а н ц Г о р н** — німецький коментатор Шекспіра, написав п'ятитомну працю «Драми Шекспіра», дуже поверхову.

Стор. 56. — XIX. Діана — в античній міфології богиня полювання. **А к т е о н** — згідно грецького міфа, мисливець, якого Діана обернула в оленя і який був розірваний в такому вигляді своїми ж собаками за те, що підглядав, як непорочна Діана купається. **А б у н д а** — фея скандинавських саг (легенд), яка приносила людям багатство і успіх. **Г р е з Ж а н - Б а т і с т** — відомий французький художник кінця XVIII ст., який дуже любив малювати дівочі голівки і бюсти. «**І р о д а п р е к р а с н а ж і н к а , ш о х р е с т и т е л я з г у б и л а**» — за євангелієм, Іродіада, дружина іудейського царя Ірода, розгнівавшись на Іоанна Хрестителя, домоглася того, що йому відрубали голову. **П л е о н а з м** — повторення слів рівнозначних по смислу.

Стор. 61. — XX. Романья — область в північній Італії. **Н а з а р е ї** — первісна назва іудеїв, які повірили в Христа. **А в а л у н** — казковий острів в океані. **Є р у ш о л а ї м** — єврейська назва Єрусалима.

Стор. 66. — XXI. Аргонавти — в грецькій міфології п'ятдесят мореплавців, які вирушили за золотим руном на кораблі Арго в Колхіду. **Я з о н** — ватажок аргонавтів. «**К о р о л і в а ж т р и д ц я т ь ш і с т ь з а о д н о г о п а р а с о л я**» — глузування з національної роздрібненості Німеччини, яка складалася в той час з тридцяти шести князівств. **Е с п а д р и л ь** — еспадрильї, іспанське взуття, схоже на сандалії. **Ж и р а н д о л ь** — кілька свічників на одній підставці.

Стор. 71. — XXII. Феб — в грецькій міфології бог сонця. «Ох, поет я бідний швабськи й» — глузування з так званої «швабської школи» поетів. «Швабська школа» стояла на міщансько-патріархальних позиціях, об'єднуючи найбільш реакційних поетів південних областей Німеччини. Своім головою «школа» вважала відомого поета Людвіга Уланда (1787—1862), який згодом порвав з патріархальщиною і перейшов на ліберальні позиції. Штуккерт — швабська назва міста Штутгарта. Келле — Кристоф-Фрідріх — вюртемберзький дипломат і поет «швабської школи». Багато подорожував. Юстін Кернер — німецький поет, містик. Прославився тим, що в своєму будинку у Вейнсбергу ставив «досліді» по встановленню зв'язку з неземними силами. «... я не фривольний гетеанець» — реакційний табір цькував «язичника» Гете за почуттєві мотиви в його творчості. «...моральний, релігійний плащ убогий» — Гете ще в 1831 р. писав Цельтеру: «Вірші Густава Пфіцера були мені днями прислані. Цей письменник, здається, наділений справжнім талантом і хороша людина. Але при читанні його у мене на душі стало так плачевно, і я поспішно відклав книжечку набік, бо під час холери треба якнайсуворіше утримуватися від різних речей, які розслабляють... Дивна річ, як ці пани до такої міри майстерно драпіруються у морально-релігійно-поетичний убогий плащ, що, хоч лікоть і виглядає з нього, але цей дефект приймаєш за поетичний намір».

Стор. 83. — XXIII. Купідон — бог кохання у стародавніх римлян. Шнапганський — див. примітку на стор. 363. Еспартеро — Еспантеро, відомий іспанський генерал, в боротьбі Марії-Христини проти Дон Карлоса (див. примітку на стор. 362.) брав участь у боротьбі на боці Марії-Христини і завдав ряд важких поразок карлістам. Пампелуна — місто в Іспанії. Одоардо — герой драми Лессінга «Емілія Галотті»; він вбиває дочку свою Емілію, щоб врятувати її від безчестя. «І не має він бажання полонити гарну рожу, поки буря не зломил а» — Гейне пародіює тут сцену з V ак-

ту «Емілії Галотті»: «Рожу зірвано раніше, ніж буря зломилася їй». «Межи небом і землею, що й змисленник не збагне» — див. «Гамлет» Шекспіра.

Стор. 87. — XXIV. Ганелон із Майнца — рицар Карла Великого, який по-зрадницьки погубив Роланда в Ронсевальській долині (див. «Пісню про Роланда»). Валгалла — в германській міфології палац, в якому живуть полеглі в бою герої. Тут мається на увазі збудований у 1841 р. баварським королем Людвігом I мармуровий будинок під назвою Валгалла, де були поміщені погруддя відомих діячів німецької історії. «Атта Троль, звір і т. д.» — пародія на віршовані написи, зроблені Людвігом I у його Валгаллі.

Стор. 89. — XXV. Дебора — біблейська пророчиця, яка прославляла перемоги євреїв співами і танцями. Луї-Філіпп — король-буржуа, представник фінансової аристократії Франції після червневої революції 1830 р. Лафайєт — відомий французький політичний діяч. Учасник французької буржуазної революції 1789 р. і боротьби за звільнення Північно-Американських Сполучених Штатів, один з ліберальних керівників липневої революції 1830 р. «Жюльєтта здобула» — Жюльєтта — дружина Гейне (див. примітку на стор. 363.)

Стор. 95. — XXVII. Август Фарнгаген фон-Ензе (1785—1858) — відомий німецький письменник і публіцист, друг Гейне. В літературному салоні Фарнгагена і його дружини Рахелі в Берліні збиралися видатні письменники, артисти і художники. Аріосто — славнозвісний італійський поет XVI ст. Свою поему «Несамовитий Роланд», в якій описується багато незвичайних пригод героя, присвятив кардиналові д'Есте. Шаміссо, Фуке, Брентано — німецькі письменники-романтики. «...гуси ті, що Рим відрятували» — за римськими переказами, гуси, почувши наближення ворога, зняли страшний шум, розбудили варту і врятували таким чином Рим. Венера — богиня кохання і краси у стародавніх римлян. Беллона — богиня війни у стародавніх римлян.

Німеччина (Зимова казка)

Свою найкращу політичну поему Генріх Гейне написав у 1844 році. Того ж року «Німеччина» й вийшла в світ майже водночас у двох виданнях: у збірнику «Нові поезії» і окремою книжкою. В окремому виданні з цензурних міркувань були вилучені деякі важливі місця поеми.

«Німеччина» з'явилася внаслідок подорожі Гейне з Франції, де він жив в еміграції з 1831 року, до Німеччини в жовтні 1843 року. Під безпосереднім враженням цієї подорожі й написана поема.

Стор. 101. — I. Європу геній свободи обрав... — Гейне має на увазі революційний рух, що охоплював тоді Європу. До матері велетень знову припав... — поет має на увазі міф про велетня Антея, який, припадаючи до матері-землі, набирився нової сили.

Стор. 103. — II. Фаллерслебен — Гофман фон-Фаллерслебен (1798—1874), німецький поет і професор-філолог, позбавлений професорської посади за збірник «Неполітичні пісні», в якому він виявляв конституційні прагнення ліберальної буржуазії. Гейне іронічно ставився до його «революційності», і не дарма згодом Гофман фон-Фаллерслебен став автором націоналістичного гімна «Німеччина понад усе». Прусської митної спілки ланцюг — в 1834 році в Німеччині було утворене митне об'єднання держав, з яких складалася тоді Німеччина, і зліквідовано митні кордони між ними. Гейне ставився дуже негативно до цієї спілки, бо її очолювала реакційна Пруссія, яка хотіла об'єднати Німеччину під своєю гегемонією.

Стор. 105 — III. В Аахенському соборі — пруське місто Аахен було до 1531 року місцем коронування пруських королів і значним політичним центром. Карл Магнус — Карл Великий (742—814), що створив так звану Священну Римську імперію, до якої входили германські і романські народності. Майєр Карл (1786—1870) — поет

з так званої «швабської школи», реакціонер і прислужник монархічно-дворянського ладу. З нього Гейне часто глузував. Тут теж у нього глузлива гра на латинських словах: *magnus* — великий, *maior* — більший. Штуккерт — див. примітку на стор. 366. Неккар — річка, права притока Рейну. Кернер Теодор — див. прим. до вірша «Тамбур-мажор». Фухтель — шомпол; його вживали в німецькій армії для покарання солдатів. «Дружне «ти» нагадує нам про давнє «він»... — Займенник «він» уживався в німецькій мові, коли зверталися до людей нижчого соціального стану, зокрема до солдатів. Пані фон-Монфокон — дійова особа п'єси реакційного німецького письменника Коцебу (1761—1819). Уланд Йоганн-Людвіг (див. примітку на стор. 366). Фукке Фрідріх (1777—1843), Тік Людвіг (1773—1853) — німецькі письменники реакційного романтичного напрямку. Слава королю... — на стрілецьких змаганнях так вітали переможця, короля стрільців».

Стор. 108. — IV. Ульріх фон-Гуттен (1488—1523) — гуманіст і політичний письменник, ворог католицької церкви, один з авторів «Листів темних людей», памфлета, спрямованого проти церковників. Гохстратен — кельнський піп, один з «темних людей», ворог гуманізму і реформації. Гейне порівнює з ним свого сучасника письменника Менцеля, який пішов шляхом реакції. Чорний кельнський собор — католицький собор у Кельні, що його почали будувати в 1284 році, але внаслідок перемоги реформації будівництво його було припинено. Аж у 1842 році з ініціативи пруського короля Фрідріха-Вільгельма IV його взялися добудовувати. Ліст Франц (Ференц) дав у 1842 році концерт для закінчення будівництва Кельнського собору. На вежі Ламберта святого — вежа святого Ламберта в Мюнстері, де висять залізні клітки, в яких у 1536 році були виставлені тіла трьох страчених ватажків селянського руху в Німеччині — Йоганна Лейденського, Кніппер-Долінга і Крехтінга.

Стор. 112. — V. Під Біберіхом я камінь ковтав — йдеться про затоплення Гессен-Дармштадт-

ським урядом 103 барж з камінням під Біберіхом 28 лютого 1841 року, щоб перешкодити провінції Нассау користуватися рейнським водним шляхом. Беккер Ніклас (1810—1845) — німецький чиновник, шовініст, бездарний поет, автор націоналістичної пісні: «Ні, не буде він вашим, наш вільний, німецький Рейн». Де-Мюссе Альфред (1810—1857) — французький поет, романтик, що у відповідь Беккеру написав вірш «Він був нашим — ваш німецький Рейн». Гамен — бездоглядний хлопчик, бешкетник. Кант Іммануїл (1724—1804), Фіхте Йоганн-Готліб (1762—1814), Гегель Георг-Вільгельм-Фрідріх (1770—1831) — німецькі філософи-ідеалісти, що їх учення набувало тоді популярності в буржуазній Франції. Генгстенберґці — послідовники Генгстенберга Ернста-Вільгельма (1802—1869), німецького професора теології, крайнього реакціонера.

Стор. 115. — VI. Паганіні Нікколо (1782—1840) — славетний італійський скрипаль-віртуоз і композитор. Георг Гарріс (1780—1838) — другорядний німецький письменник і видавець, організатор концертів Паганіні. «Бачив червоного мужа...» — Про Наполеона розповідають легенду, нібито він перед важливими подіями в його житті бачив якусь людину в червоному одязі. Сократ (469—399 до н. е.) — грецький філософ, атеїст, він запевняв, що в нього є свій демон, внутрішній голос, який застерігав його від небезпечних вчинків. Ліктор — почесний охоронець вищих урядовців (консулів) у стародавньому Римі.

Стор. 118. — VII. Кривавий знак... — у середні віки в Німеччині існував таємний суд, який називався «суд Феми». Коли на дверях якого-небудь дому з'являвся червоний знак, то це означало, що хазяїн дому приречений «судом Феми». Криваві знаки у Гейне — символ соціальної помсти, яка спіткає реакційну Німеччину.

Стор. 122. — VIII. Яблука для Аталанти — Аталанта (Атланта), за грецьким міфом, дочка титана Атланта так швидко бігала, що її ніхто не міг догнати. Вона пообіцяла вийти заміж за того, хто її

дожене. Закоханий у неї юнак Гіппомен, навчений богинею кохання Афродітою, кинув під ноги Атланти трое золотих яблук. Підіймаючи яблука, Атланта за-трималась, і Гіппомен вийшов переможцем. Мюль-ге й м — місто в Рейнській провінції. Біло-синьо-червоний штандарт — прапор французької буржуазної революції. «Імператор воскрес...» — Гейне має на увазі втечу переможеного Наполеона Бонапарта з острова Ельби, куди його було заслано. і тимчасове захоплення ним влади у Франції в 1815 році, що тривало 100 днів, після чого Наполеона, розгромленого під Ватерлоо, було заслано на острів Єлени. Єлісейські поля — широка алея в Парижі, місце виїздів і прогулянок. «Процесія йшла...» — процесія похорону останків Наполеона, перевезених у 1840 році з о. Єлени до Парижа.

Стор. 126. — Х. Геттінген — місто в Німеччині, уславлене своїм університетом, в якому Гейне вчився в 1820—1821 роках. Терци і кварти — пози при фехтуванні.

Стор. 127. — XI. Тевтобурзький ліс — гориста лісова місцевість у північно-західній Німеччині, де в 9 р. н. е. об'єднані германські племена під проводом Армінія (Германа) розгромили 20-тисячні римські легіони, очолювані Варом. Цю подію описано римським істориком Тацитом (55—120 р. н. е.). Херуски — одно з германських племен Весталки — жриці богині Вести (римська міф.), що давали обітницю довічного дівоцтва. Квірити — повноправні громадяни у стародавньому Римі. Гаруспекс — римський жрець, що пророкував по нутрощах тварин. Неандер (1789—1850) — німецький професор богослов'я і історик церкви. Авгур — римський жрець, що пророкував по льотові птахів. Бірх-Пфейфер (1800—1868) — німецька бездарна письменниця, авторка міщанських мелодрам. Раумер Фрідріх (див. примітку на стор. 263). Фрейліграт Фердинанд (1810—1876) — видатний німецький політичний поет, з 1846 по 1851 рр. близький до Маркса і Енгельса; під час революції 1848 р. — член Союзу комуністів; починав писати з романтично-екзотичних віршів з вишуканими, чу-

дернацькими римами. Татко Ян — Ян Фрідріх-Людвіг (1778—1852), педагог і публіцист, крайній реакціонер і шовініст, проповідник середньовічних ідеалів. Маркус Тулліус Масманус — глузлива пазва, яку Гейне дав Гансу Масману, крайньому реакціонеру, проти якого неодноразово виступав у своїх творах. «Не тридцять шість Неронів» — тобто монархів тридцяти шести держав, на які поділялася Німеччина. Нерон — римський імператор (54—68), відомий нечуваною жорстокістю. Шеллінг Фрідріх (1775 — 1854) — німецький філософ-ідеаліст. Сенека Люцій (3 р. до н. е.— 65 р. н. е.) — римський філософ; засуджений Нероном на страту за участь у змові, вкоротив собі віку. Корнеліус Петер (1783—1867) — німецький художник, що писав картини і фрески на історичні і релігійні теми.

Стор. 130. — XII. Вовки — за скандинавською міфологією вовк Фенріс має з'їсти володаря світу бога Одіна. «Братове вовки» в Гейне — символ революційних сил, що мають повалити монархічний лад у сучасній поетові Німеччині. Кольб Густав (1798—1865) — редактор «Загальної аугсбурзької газети», поміркований ліберал, під тиском цензури скорочував і виправляв статті Гейне, друковані в цій газеті.

Стор. 132 — XIII. Сізіфів камінь. — За грецькою міфологією, корінфський цар Сізіф за свої злочини приречений був викочувати на гору величезний камінь, який зразу ж скочувався назад; звідси вираз «Сізіфова праця», тобто важка, але марна праця. Доньки Даная — данаїди (грецька міф.), які повбивали в шлюбну ніч своїх чоловіків і за це були приречені вічно лити воду в бездонну бочку.

Стор. 133. — XIV. Месники Феми — див. примітку до VII. Оттілія — дівчина з німецької народної пісні, невинно убита. Вона закликала сонце помститися за неї. Ротбарт (Червона борода) — прізвисько германського імператора Фрідріха Барбаросси (1123—1190). За легендою, він не вмер, а спить у печері гори Кіфгейзер разом зі своїм

військом. Цю легенду й переказує Гейне, глузуючи з неї.

Стор 141. — XVI. Семилітня війна (1756—1763) — війна, яку вів прусський король Фрідріх II у союзі з Англією проти Австрії, Франції, Росії, Швеції і Іспанії. Мендельсон Мойсей (1729—1786) — німецький філософ; характеризувати його філософію можуть слова Карла Маркса, який, говорячи про філософію німецького бюргера, «дрібного буржуа», назвав її «суцільною нісенітницею, гідною Мойсея Мендельсона». Каршиха — Анна-Луїза Карш (1722—1791), німецька поетеса, яка користувалася успіхом у берлінських салонах як імпровізатор. Кленке Кароліна-Луїза — дочка Карш, другорядна поетеса, авторка сентиментальних творів. Гельміна Шезі — дочка Кленке, поетеса реакційно-романтичного напрямку. Дюбаррі Марія-Жанна — фаворитка французького короля Людовіка XV, страчена в 1793 р. «Шістнадцятий на гільйотину пішов з Антуанеттою згодом» — французький король Людовік XVI був страчений на гільйотині разом зі своєю дружиною Марією-Антуанеттою в 1793 році. Гільйотен (1738—1814) — французький лікар, що винайшов нове знаряддя страти, назване гільйотиною. Маєстат — величність (нім.).

Стор 144. — XVII. Страхітний Карла П'ятого суд. — Карл V Габсбург (1519—1556) — імператор так званої Священної Римської імперії і король іспанський видав надзвичайно суворі карні закони в 1532 р. «Священна Римська імперія» — ця держава була заснована королем франків Карлом Великим (742—814) і об'єднувала ряд європейських країн: Німеччину, Австрію, Чехію, частини Італії, Франції та Швеції; в XII—XIV ст. вона почала розпадатись.

Стор 146. — XVIII. Мінден — місто у Вестфалії. Одісей — один з грецьких царів, що брав участь в Троянській війні, герой Гомерового епосу «Одіссея». Поліфем — циклоп, що взяв у полон Одіссея. «Ніхто» — так відповідав Одісей на запитання циклопа Поліфема, як його звать

(Гомер, Одиссея, пісня IX). «Меч Дамокла» — за стародавньою легендою, сіракузький тиран (Сіракузи — стародавня грецька колонія на острові Сіцилія) покарав свого придворного Дамокла тим, що почепив на кінській волосині меч над його головою. Faubourg Poissonnière — вулиця в Парижі, де з 1841 по 1846 рік жив Гейне. «На бюкебургських землях» — Бюкебург — одне з дрібних німецьких князівств.

Стор. 149. — XIX. Дантон Жорж-Жак (1759—1794) — визначний діяч французької революції. Першого часу активний захисник народних інтересів, він згодом утратив політичну твердість і став виразником інтересів крупної буржуазії. Був посланий на страту Робесп'єром. Коли друзі радили йому рятуватися втечею, він відповів: «Вітчизни не можна забрати з собою на підшвах чобіт». Ернст-Август — ганноверський король, що ліквідував конституцію, запроваджену тут після Липневої революції 1830 року. Лорд — Ернст-Август з походження був англієць, герцог Кумберлендський, консерватор, член англійської палати лордів; в 1837 році став ганноверським королем.

Стор. 153. — XXI. Напівзгоріле місто — Гамбург. У травні 1842 року величезна пожежа знищила тут понад чотири тисячі будинків, залишивши близько 20.000 жителів без приміщень. Аустерія — устрична, закусочна. Дрекваль — квартал в місті Гамбурзі, де жили переважно євреї; він весь вигорів під час пожежі. «Птиця, що знесла яйце бургомістрові до перуки...» — Пруського орла, який становив емблему монархії, презирливо називали «зозулею», що, як відомо, кладе яйця в чужі гнізда. Під «яйцем, знесеним до бургомістрової перуки», слід розуміти запрошення вступити до митної спілки, надіслане Гамбургові Пруссією (див. примітку на стор. 368).

Стор. 155. — XXII. Гудель стара — багата гамбурзька дама, з якої Гейне не раз глузував у своїх творах. Паперу продавець — гамбурзький купець Едуард Міхаеліс. Галле Адольф — зять поетового дядька Соломона Гейне; хворів психічною

недугою. Бібер — директор гамбурзького страхового товариства, яке збанкрутувало після пожежі в Гамбургу в 1842 році. Старий цензор — Фрідріх-Людвіг Гоффман, який з 1822 по 1848 рік був цензором у Гамбурзі. Гумпеліно — банкір Лазар Гумпель, що помер саме під час перебування Гейне в Гамбурзі. Адоніс (міф) — вродливий юнак, син царя, якого покохала Афродіта; кульгавим Адонісом Гейне називає одного гамбурзького антиквара. Майер малий — Генріх Майер, другорядний літературний і театральний критик, поміркований ліберал. Корнет — директор гамбурзького театру, Кампе Юліус — видавець, що випускав твори Гейне.

Стор. 158. — XXIII. Шофн'е — гамбурзький лікар. Вілле — журналіст помірковано ліберального напрямку, редактор гамбурзьких видань. Фукс Фрідріх-Август — гамбурзький педагог, був відомий як вільнодумець. Гегель — див. примітку на стор. 370. Канова (1757—1822) славетний італійський скульптор. Амфітріон — щедрий, гостинний господар (з грецької міфології). «Всі жінки — Єлени». — Елена — красуня, дружина спартанського царя Менелая, дійова особа з Гомерового епосу «Іліада». Дрейбан — вулиця в Гамбурзі, улюблене місце повій. Гаммонія — латинська назва Гамбурга; Гейне називає Гаммонію богинею-покровителькою Гамбурга.

Стор. 162. — XXIV. Співця, що місяю оспівав... — Клопштока Фрідріха-Готліба (1724—1803), автора релігійної поеми «Месіада». Лотта — Шарлотта фон-Ембден, сестра Гейне. «І доброго старого я згадував...» — Соломона Гейне, поетового дядька. «За... Голгофою суму й любові...» — за домом Соломона Гейне, що його дочку Амалію поет нещасливо любив.

Стор. 166. — XXV. Сильфіди — казкові духи, легкі, рухливі істоти, втілення стихії повітря; у Гейне вжито в розумінні легковажних жінок. Негрський князь Фрейліграта — герой поеми Фрейліграта «Мавританський король» (див. прим. на стор. 371). «Поклянись, як Авраамові

клявся Єлеазар...» — За біблійною легендою, домоправитель патріарха Авраама — раб Єлеазар присягав, поклавши руку свою «під стегно Авраамове».

Стор. 169. — XXVI. Тридцять шість сортирів — тридцять шість окремих дрібних монархій, з яких складалася Німеччина. Сен-Жюст Луї-Антуан (1767—1794) — діяч французької революції 1789—1793 рр., якобінець, член Конвенту і комітету громадського порятунку (Комітет спасіння); страчений після термідоріанського перевороту. «Е в Фуле король...» — тут Гейне пародіює пісню Маргарити з «Фауста» Гете, маючи на увазі пруського короля Фрідріха-Вільгельма IV. Історична школа — реакційна історична школа права, що грала керівну роль в тогочасній Пруссії, відбиваючи інтереси феодално-дворянських кіл. Гіменей — бог шлюбу в грецькій міфології

Стор. 175. — XXVII. Арістофан (близько 446—385 р. до н. е.) — великий драматичний поет стародавньої Греції, гострий сатирик, автор багатьох політичних комедій. Камени — божества, захисниці містечтв у римській міфології; те саме, що музи в грецькій міфології. Базілея і Пайстетер — дійові особи з комедії Арістофана «Птахи»; афінський житель Пайстетерос будує місто між небом і землею й одружується з Базілеєю, що втілює верховну владу. «Жаби» — комедія Арістофана, що виставлялася на берлінській сцені в 1843—1844 роках. «Великий поет ходив би з жандармським хором». — В стародавньому грецькому театрі п'єси ставилися в супроводі хору. Наведеними словами Гейне підкреслює, що в тогочасній Пруссії такі письменники, як Арістофан, перебували б під постійним наглядом жандармів. Дантове «Пекло» — Данте Аліг'єрі (1265—1321) — великий італійський поет, якого Енгельс характеризує як останнього поета середньовіччя і, разом з тим, першого поета нового часу. «Пекло» — перша частина його твору «Божественна комедія», написаного терцинами.

Подорож на Гарц

Цей великий прозовий твір Гейне був основою першого тома «Подорожніх картин». Гейне-студент, закінчуючи курс юридичних наук в Геттінгені, надумав вирушити на канікули в подорож пішки по Гарцу і Тюрінгії. Стояв чудовий золотий вересень 1821 року, коли Гейне блукав по мальовничих гірських місцях Північної Німеччини. Він відвідав Ейслебен, Галле, Ієну, Веймар, Ерфурт, Готу, Ейзенах і Кассель. У Веймарі Гейне побував у Гете, але зустріч вийшла незначною і нічим не збагатила молодого поета. У листі до берлінського приятеля, Мозера, Гейне порівнює своє «жертвене життя мрійника, який служить ідеї», з «егоїстично затишним сімдесятишестилітнім життям пана фон-Гете». І він зауважує: «Це ще велике питання, чи не живе часом мрійник краще і щасливіше».

Одразу після закінчення подорожі Гейне узявся до роботи над книгою, яка мала відбити його дорожні враження і переживання.

Форма подорожніх нарисів була тільки приводом до сміливої критики суспільного ладу сучасної йому Німеччини.

Книга була написана дуже швидко: гарячкова робота забрала близько шести тижнів. Але потім поет старанно викінчував свою прозу так само, як і вірші. 30 жовтня в листі до Мозера поет повідомляє:

«Я написав свою «Подорож на Гарц» уже до половини і не можу тепер перервати роботу. Я пишу книгу живою, ентузіастичною мовою, і мені буде не тільки важко повернутися до неї після перерви, але буде важко перейти від цього стилю до сухої вченої довідкової прози».

Тут Гейне підкреслює різку різницю між тією «академічною» мовою, якою він писав свої літературні статті і рецензії, і «новим стилем», до якого він прийшов у своїх подорожніх нарисах.

Гейне не був упевнений в достоїнствах книги і радився з друзями, чи варто її друкувати. Він писав Рудольфу Христіані про свій «опус»:

«Ви знайдете в ньому багато дотепів, строкато перемішаних з поганими новими, недбалу, нехудожню прозу, безпомічне зображення природи, невдалий ентузіазм. Та одне я за собою залишаю — вірші в ньому божественні».

Христіани та інші друзі поета заохочували його до друкування «Подорожі на Гарц», і цей твір, старанно опрацьований, тільки на початку 1826 року був надрукований в берлінському журналі Губіца «Співбесідник».

Цензура жорстоко розправила з «Подорожжю на Гарц». Проте в травні 1826 року Гейне випустив ці нариси разом з деякими циклами віршів окремою книгою (перший том «Подорожніх картин»).

Книга мала великий успіх. Друзі поета Фарнгаген фон-Ензе, Мозер та інші дуже схвально відізвилися про «Подорожні картини». Зате в таборі реакціонерів знайшлися люті вороги, які вважали, що навряд чи поет завоює собі славу на поприщі сатири.

Стор. 180. Епіграф взято з «Промови на пам'ять Жана Поля», виголошеної Людвігом Берне у Франкфуртському музеї 2 грудня 1825 року. Німецький критик і публіцист Людвіг Берне (1786—1837) був представником дрібнобуржуазного радикалізму.

Стор. 182. Людер — студент Геттінгенського університету, був відомий як гімнаст.

Педель — університетський службовець, що наглядав за поведінкою студентів.

Компендіум — короткий виклад якого-небудь дослідження.

Гофрат — надвірний радник; юстицрат — радник юстиції; релігаціонсрат — тут гра слів: легаціон — посольство, релігаціонсрат — вигнаний радник.

Профакси — жартівливе прізвисько професорів.

«Вандали, фризи, шваби, тевтони, сакси, тюринги» — старогерманські племена. В даному випадку Гейне має на увазі студентські націоналістичні об'єднання, які брали собі назви цих племен.

Стор. 183. «Разенмюле, Річенкруге і Бовден» — села біля Геттінгена.

Стор. 183. Марк К. Ф. Г. — професор Геттінгенського університету, автор книги про Геттінген.

Стор. 184. «...учений ***», напевне, ще лежав у ліжку. — йдеться про геттінгенського професора-юриста реакційного напрямку Ейхгорна.

Стор. 185. «Георгія-Августа» — назва Геттінгенського університету за ім'ям його засновника курфюрста Ганноверського Георга II.

Пандекти — збірники рішень римських юристів, складених при імператорі Юстиніані.

Трибоніан, Гермогеніан — римські юристи, до яких Гейне додає жартівливий словотвір «Д у р е н ь я н», висміюючи реакціонера Яна.

Юстиніан — римський імператор, ім'ям якого названо створений при ньому звід законів.

Шефер і Доріс — Шефер по-німецьки «пастух», Доріс — ім'я пастушки в ідиліях.

Стор. 186. Гесснер — швейцарський сентиментальний поет і художник XVIII ст.

Стор. 190. Феміда — антична богиня правосуддя, яку зображували у вигляді жінки з зав'язаними очима, з мечем і терезами в руках.

Рустікус (лат.) — селянин. Під цим ім'ям Гейне розуміє професора карного права в Геттінгені Бауера, бо по-німецьки слово «Вагг» означає «селянин».

Лікурґ — законодавець древньої Спарти. Гейне називає Бауера ганноверським Лікурґом, тому що він складав звід законів для Ганновера.

Куяціус — славнозвісний французький юрист XVI ст. Під цим ім'ям Гейне виводить професора римського права в Геттінгені Густава Гуго, крайнього реакціонера.

Стор. 191. «Ти, маленький amator зрізати дерева з верхівки!» — натяк на суперечку, що її вели казуїсти, в тому числі і Гуго, про тлумачення римського закону щодо порубки лісу.

Стор. 192. Мюнхгаузен — засновник і попечитель Геттінгенського університету.

Аполлон Бельведерський — антична статуя бога сонця, покровителя мистецтв, знайдена недалеко від Рима в XV ст.

Стор. 192. Венера Медицейська — антична статуя богині кохання Венери, що зберігається у Флоренції.

Стор. 195. Герцог Ернст — герой німецьких народних пісень і переказів XII ст. В них говориться про те, як герцог Ернст повстав проти свого вітчима Конрада II і як він робив хрестовий похід.

«Крізь нього, як крізь Оссіанові примари...» — йдеться про привиди в «Поемах Оссіана», кельтських переказах, оброблених Макферсоном.

Стор. 196. «Лотхен над могилою свого Вертера журиться...» — популярна на той час пісенька із згадуванням героїв роману Гете «Страждання молодого Вертера».

Стор. 197. Гофман Е. Т. А. (1776—1822) — німецький романтик, автор фантастичних романів і новел, був також художником.

«...зобаті дурні» — серед жителів Гарца була розповсюджена базедова хвороба.

Стор. 199. Чімборасо — найвища гора в південноамериканських Андах (близько 6300 м над рівнем моря).

Стор. 202. Лафайет — французький політичний діяч; в молодості бився за незалежність Америки у війні проти Англії. В 1824 році він знову прибув в Америку на запрошення конгресу і був там дуже тепло прийнятий.

Стор. 204. Герцог Кембріджський (1774—1850) — син англійського короля Георга III, був королем Ганновера.

Вірний Еккарт — герой німецьких середньовічних легенд і пісень, втілення вірності.

Стор. 206. «...голка і шпилька виходять з кравецького дому...» — сюжети взяті з казок братів Грімм.

Стор. 207. Гофрат Б. — професор Бутервек, історик літератури, який покровительствував Гейне.

Стор. 208. Адальберт фон-Шаміссо (1781—1838) — німецький романтик, автор повісті про Петера Шлеміля, який продав свою тінь дияволу.

Стор. 211. Лука Кранах (1472—1553) — відомий німецький художник.

Стор. 215. «...Петровим ключем...» — За католицькою міфологією ключ від раю знаходиться ніби у апостола Петра.

Стор. 218. «Австрійський спостерігач...» — реакційна газета австрійського уряду. У Гейне гут гра слів: «Geist» по-німецьки привид і розум, тобто «Австрійський спостерігач» боїться привидів — свободомислячих розумів.

Доктор Сауля Ашер — німецький філософ-ідеаліст, сучасник Гейне. Помер незадовго до написання «Подорожі на Гарц».

Стор. 219. Фарнгаген фон-Ензе (див. примітку на стор. 367).

Стор. 221. «... тут привид перейшов до аналізу розуму...» — Посилаючись на розділ з праці німецького філософа-ідеаліста Канта «Критика чистого розуму», Гейне висміює сухе, відірване від життя філософування, за допомогою якого можна довести все, що завгодно: так привид доводить, що привидів не існує.

Феномени і ноумени — філософські терміни, що вживалися Кантом. **Феномени** — предмети зовнішнього світу, доступні для пізнання тільки через досвід. **Ноумени** — «річ у собі», тобто непізнання сутність речей. Діалектичний матеріалізм заперечує поділ зовнішнього світу на пізнання і непізнання.

Стор. 231. «Дух гір» — улюблений персонаж німецьких народних легенд.

Стор. 232. «...старий, славнозвісний Брокен» — величезна гранітна гора (1142 м над рівнем моря). За німецькими народними переказами на Брокені збираються відьми і чарівники і влаштовують шабаш у Вальпуржину ніч (30 квітня).

Стор. 234. «...святої Женев'єви» — за переказами, королева Женев'єва Брабантська (VIII ст.) була кинута в лісі, де лань шість років годувала її своїм молоком.

Стор. 235. Ретцш Ф. А. М. (1779—1857) — німецький художник і гравер, автор двадцяти шести гравюр до «Фауста» Гете.

Стор. 236. «Раткліф» і «Альманзор» — юнацькі трагедії Гейне.

Ст.р. 239. Клаудіус Маттіас (1740—1815) — німецький лірик-співак.

Стор. 242. Мейстерзінгери — німецькі народні поети і співці з городян-ремісників. У середні віки Нюрнберг славився своїми мейстерзінгерами.

Вагензейль Йоганн-Хрістоф (1633—1708) — німецький історик, який записав пісні і мелодії мейстерзінгерів.

«...в співах каплунів» — натяк на папські капели кастратів.

Святий Себальдус — католицький святий, що вважався покровителем міста Нюрнберга.

Хорал Палестріни — Джованні Палестріна — славнозвісний італійський композитор XVI ст., автор церковних хоралів і меси.

Стор. 243. Еліза фон-Гогенгаузен (1789—1857) — перекладачка Байрона на німецьку мову, господиня відомого літературного салону в Берліні, де бував і Гейне.

Стор. 244. Радник Шютц — професор літератури в Галле.

Стор. 245. Висоцький — хазяїн розважного закладу в Берліні.

Лорд Берлі — персонаж з трагедії Шіллера «Марія Стюарт».

Стор. 246. Ліхтенштейн — засновник зоологічного саду в Берліні, професор-природознавець.

«Ненависть до людей і каяття» — комедія Коцебу, автора пошлких, міщанських п'єс, що були дуже популярні в Німеччині.

Спонтіні Гаспаро (1774—1851) — оперний композитор і з 1820 року на протязі 20 років директор Берлінської опери. Його опери «Весталка», «Фернандо Кортес» та ін. відзначалися зовнішніми ефектами.

Стор. 247. Гоге — відомий артист берлінського балету, сучасник Гейне.

Бухгольц П. Ф. Ф. — німецький публіцист та історик, написав «Історію Наполеона Бонапарта».

Апіс — священний бик у древніх єгиптян.

Стор. 248. «**Це був товстун, отже — добра людина**» — цитата з «Дон Кіхота» Сервантеса.

Стор. 249. **Блюхер** — німецький генерал, учасник війни 1813—1815 рр. проти Наполеона.

Герман — Арміній (див. примітку на стор. 371).

Стор. 250. **Мюллер, Рюккерт і Уланд** — німецькі романтики XIX ст., які вводили в свою поезію мотиви народної творчості.

Метфессель — популярний на той час німецький композитор, про якого Гейне ще в 1823 році написав статтю.

Ардт — німецький поет, автор націоналістичних пісень в епоху війни з Наполеоном.

«**Провина**» — трагедія А. Мюльнера, написана в дусі так званих «трагедій долі», що прославляють владу долі над людьми.

Стор. 251. **Адоніс** — античне божество вмираючої і воскресаючої природи. В переносному значенні — вродливий юнак.

Стор. 255. **Ганс Едуард** — знаменитий юрист, спеціаліст по правах спадщини, приятель Гейне.

Серв. Азініус Гешенус — глузуючи з професора юридичних наук Гешена, Гейне називає його претором, представником вищої судової влади в древньому Римі, і перероблює його прізвище на римський зразок: Сервілій («догоджаючий»), Азініус (від латинського «asinus» — осел) Гешенус.

Маркус Тулліус Ельверсус — мається на увазі геттінгенський професор юридичних наук Ельверс, якого Гейне глузливо називає ім'ям славнозвісного римського оратора Цицерона.

Стор. 257. **Конгрів Вільям** (1772—1828) — англійський винахідник запалювальних ракет, які називались за його ім'ям.

«**Палац принца Паллагонії**» — цей палац описав Гете в «Подорожі по Італії».

Стор. 258. **Клаурен** — другорядний німецький письменник, сучасник Гейне.

Стор. 259. **Теофраст** — старогрецький філософ; в одному з своїх творів по ботаніці розподіляв рослини за їх пахощами.

Стор. 264. «...як і наш покійний кузен, якого поховано в Мельні» — Гейне має на увазі героя-народних легенд Тіля Уленшпігеля, похованого, за переказами, в Мельні, поблизу Любека.

Стор. 267. Парки — три античні богині долі. Одну з них зображали з ножицями, якими вона перерізала нитку життя людини.

Стор. 268. Сарторіус Георг — професор історії в Геттінгені, учитель Гейне.

Стор. 269. Паріс — герой «Іліади» Гомера. Три богині (Гера, Афродіта і Афіна-Паллада) просили Паріса розв'язати суперечку, хто з них найвродливіша. Паріс віддав перевагу Афродиті, на знак чого дав їй яблуко.

Стор. 270. «... навіть чорного, ще не повішеного маклера.» — Гейне висміює гамбурзького маклера Йосіфа Фрідлендера.

І д е ї. Книга Le Grand.

Цей твір увійшов у другий том «Подорожніх картин», надрукований у квітні 1827 року. Сам Гейне писав, що в «Книзі Le Grand» «Наполеон і французька революція стоять на весь зріст». Справді, цей твір Гейне відбив юнацьке захоплення поета образом Наполеона, котрого він вважав «сином революції». Ще сімнадцятилітнім юнаком Гейне написав вірша «Гренадери», прославляючи французького імператора. Наполеон був в уявленні Гейне втіленням буржуазно-демократичної свободи, яку французькі війська принесли на береги Рейну в рідний Дюссельдорф. Війська Наполеона вступили в Дюссельдорф в 1806 і залишались там до 1813 року. Стару німецьку феодальну владу було повалено, французи скасували кріпосне право і запровадили Наполеонівський кодекс, що позбавляв дворянство і духівництво колишніх прав і привілеїв.

Після поразки Наполеона, коли в Європі запанувала феодальна реакція, твір Гейне, що прославляв революцію і «носителя її ідей, Наполеона», грав у Німеччині прогресивну роль. «Книга Le Grand» мала

великий вплив на передову німецьку молодь, яка справедливо побачила в ній виклик старій феодально-дворянській Німеччині. Гейне писав про це своєму другові Меркелю 1 червня 1827 року: «З Берліна прийшли листи; зовсім не знайомі люди повні ентузіазму».

Юнацьке захоплення Гейне Наполеоном незабаром минуло. Поет зрозумів справжню суть Наполеона як загарбника і поневолювача народів. У кореспонденції з Парижа від 19 січня 1832 року Гейне писав, що тільки смерть Наполеона примиряє його з ним: «Мені принаймні ця обставина найбільше подобається в Наполеоні, тому що, якби він жив зараз, мені б довелося боротися проти нього».

У творі «Ідеї. Книга Le Grand» Гейне приділяє головну увагу визвольним ідеям французької революції, що підкреслюється і в заголовку.

Стор. 274. Ягор — відомий ресторан у Берліні.

Стор. 275. Амур — в староримській міфології бог кохання, якого зображували у вигляді крилатого хлопчика з луком і стрілами. Гейне називає його «круп'є пекла» тому, що він розподіляє удачі і невдачі кохання. Круп'є — банкомет у грі в рулетку.

«...про саме пекло Ви знаєте тільки з «Дон-Жуана» — в опері Моцарта Дон-Жуан провалюється в пекло.

Стор. 277. Via Burstah (вулиця Бурста) — вулиця в Гамбургу. Гейне переробляє її назву на італійський лад.

Бетман — відома в свій час німецька артистка.

«Чарівна фероньера» — так називається портрет коханки французького короля Франціска I. Портрет, що його приписують Леонардо да Вінчі, зберігається в Луврі.

Стор. 279. «...strada San Giovanni» — перероблена на італійський лад назва гамбурзької вулиці Johannesstrasse (вулиця святого Йоганна).

«В старих казках є замки золотії...» — монолог з трагедії Гейне «Альманзор».

Стор. 280. «...і світ так приємно переплутаний!» — Гейне висміює твердження реакційних ро-

мантиків, ніби в світі нема ніякої гармонії і згоди тому, що бог наче створив всесвіт через примху своєї фантазії. В дальших рядках Гейне, перераховуючи окремі явища і поняття («Іліада», Платон, Марафонська битва і т. д.), пародіює романтиків, які вихваляли фантазію «сп'янілого бога».

Стор. 281. Принц Гомбурзький — герой однойменної трагедії німецького реакційного романтика Генріха Клейста. Говорячи про «мужність» Клейста і його колег — прусських офіцерів, Гейне натякає на самогубство Клейста.

Гетевський Егмонт — йдеться про героя однойменної трагедії Гете. Цитата з V акта трагедії.

«Едвін» — трагедія німецького письменника Карла Immermana. Гейне наводить слова з II акта цієї трагедії.

Стор. 282. «Про смерть не кажи мені...» — «Одіссея» Гомера, пісня XI, рядки 488 і далі.

«... брабантським чи малим, гамбурзьким ліктем...» — старовинні міри довжини (близько 17 см.), що вживалися в Німеччині і Фландрії. Гейне хоче сказати, що він не міряє час дрібними величинами.

Стор. 284. Brenta — ріка в північній Італії.

Стор. 285. Джагернаут — місто в Індії, прославлене храмом індійського бога Крішні. Статуя Крішні прикрашена дорогоцінними каменями. На релігійні свята в Джагернаут збирались численні прочани.

«... Я родом з Індостану» — Гейне підсміюється із захоплення німецьких романтиків екзотикою Індії та інших країн Сходу.

Вальмікі — індійську епічну поему «Рамаяна» (за ім'ям героя Рами) приписують Вальмікі.

Калідаса — славнозвісний поет древньої Індії, автор трагедії «Сакунтала».

Франц Бопп — відомий німецький мовознавець, лекції якого слухав Гейне. Бопп переклав розділи з індійської поеми «Магабгарата», де описуються пригоди героя Наля.

«...виник з голови Брами...» — брамінська релігія вчить, що вищі класи ніби виникли з голови бога Брами, а нижчі — з його ніг.

Стор. 286. «Тіотіо...» — В «Птицях» Арістофана,

перекладених на німецьку мову відомим філологом Фоссом, цими рядками імітується спів солов'я. Гейне жартома посилається на переклад Фосса.

Йоганнісберг — гора в Рейнській провінції, вкрита виноградниками. Там вироблялися витримані вина.

Стор. 287. **Геррес Якоб Йосиф** — німецький публіцист. В молодості був прихильником ідей французької революції, потім став крайнім реакціонером, прибічником католицької партії.

Стор. 290. «...маленьку мертву Вероніку» — романтичний образ дівчинки, подруги дитячих ігор поета. Реальність існування Вероніки не доведено.

«...після моєї смерті семеро міст...» — натяк на відому грецьку епіграму: «Слеречалися сім міст за честь бути батьківщиною Гомера». Далі йде перерахування семи великих грецьких міст. Пародіюючи епіграму, Гейне називає сім дрібних німецьких міст.

Стор. 292. «...курфюрста Яна-Вільгельма...» — на площі в Дюссельдорфі стояла кінна статуя засновника міста, курфюрста Яна-Вільгельма. Вірнопіддані городяни жертвували на відлижку статуї гроші і цінності, а також срібні ложки.

Стор. 294. «... довгу об'яву на дверях ратуші». — У 1806 році герцог Вільгельм Баварський був примушений відректися від влади, про що сновістив своїх підданців прощальним маніфестом. На його місце Наполеон призначив свого зятя Йоахіма Мюрата.

Стор. 296. **Пудермантель** — рід накидки з полотна, що її накидали на плечі перед голінням і стрижкою.

«...новому великому герцогові Йоахіму...» — 25 березня 1806 року Йоахім Мюрат вступив у Дюссельдорф з французькими військами.

Стор. 299. «...довів чи не довів Нібур». — Німецький історик початку XIX ст. Нібур доводив в своїй праці «Римська історія», що розповідь римського історика Тита Лівія про римських царів ґрунтується на переказах.

«Втеча Магомета». — Засновник мусульманської

релігії Магомет (Мухаммед) утік від ворогів з Мекки в Медину в 622 р. н. е.

Стор. 300. «...смерть Амана». — За біблейською легендою наблизений царя Агасфера (Ксеркса) Аман, який переслідував євреїв, був страчений за вимогою Есфірі.

Вадцек — берлінський філантроп, утримував притулок для бездомних дітей і вдів.

Стор. 301. **Фукси**. — На університетському жаргоні фуксами називалися студенти-новаки.

Стор. 302. **Аделунг І. Х.** — складач відомого німецького словника і граматики німецької мови.

Шрамм — професор права в Дюссельдорфі, автор книги «Зауваження щодо питання про всесвітній мир», 1815 рік.

Стор. 303. «... виготовлення сургуча». — Гейне натякає на імператора Франца, котрий займався виготовленням сургуча.

Стор. 306. **Мартенс Міхель** — колишній секретар германського посольства в Парижі, писав статті на поганій французькій мові, що її висміював Гейне.

Стор. 307. **Дессауський марш** — німецький військовий марш, створений під час війни з Наполеоном.

Стор. 309. **Шмальц Т. А. Г.** — професор державного права в Берлінському університеті. Реакціонер, написав книгу проти студентських націоналістичних об'єднань, обвинувачуючи навіть їх у «революційності».

«... з історії Павзанія». — В своєму «Опису Греції» старогрецький історик Павзаній вказує, що амбракіоти по крику осла відкрили те потайне місце, де їх чекали молосці, і розбили їх. Павзаній — мало популярний автор, і Гейне, звичайно, жартома каже, що Павзаній відомий його дамі.

«... було розкрито жадливу змову Катіліни». — Римський історик Саллюстій в своїй книзі «Про змову Катіліни» описав змову Катіліни, 63 р. до н. е., якого видала Фульвія, кохана Квінта Курія, учасника змови.

«...повернімось до наших баранів...» — фраза, якою в середньовічному фарсі «Адвокат Пателен» суддя намагається повернути до суті справи (мова

йде про вкрадених баранів) балакучого адвоката. Фраза ця стала прислів'ям.

Заальфельд — професор Геттінгенського університету, автор «Історії Наполеона Бонапарта».

Стор. 313. Кліо — муза історії в античній міфології.

Сер Гудсон Лоу — з 1815 року губернатор острова Св. Єлени, де було ув'язнено Наполеона.

Стор. 314. «...за те, що колись народ відкрито звершив над одним з вас» — натяк на публічну страту французького короля Людовіка XVI, що відбулася за вимогою народу під час французької буржуазної революції.

«Беллерофон» — назва лінійного корабля, що на ньому шукав притулку Наполеон, довірившись англійцям.

Вестмінстерські гробниці — гробниці англійських королів у Вестмінстерському абатстві в Лондоні.

Лас-Казес, О'Мір і Антомархі — мемуаристи, які залишили спогади про життя Наполеона на острові Св. Єлени.

Лондондеррі — англійський державний діяч, ворог Наполеона. В нападі божевілля скінчив життя самогубством.

Стор. 315. «До листви лісової подібні...» — уривок з «Іліади» Гомера, пісня VI, рядки 146 і далі.

Стор. 317. Сатурн — староримський бог часу, якого зображували з косою в руках.

Стор. 318. «...старий занедбаний замок» — мова йде про старий палац у Дюссельдорфі з картинною галереєю і бібліотекою. Перед замком стояла мармурова статуя курфюрста Яна-Вільгельма.

Стор. 319. «Він б'є у барабан щосили...» — Пісню взято із збірки німецьких народних пісень «Чудесний рік хлопчика», виданої Brentano і Arnimom.

Стор. 322. «Гете наважується висловити...» — Гейне має на увазі «Фауста» Гете, художня форма якого частково йде від німецького лялькового театру.

«Шекспір вкладає в уста блазню...» — мова йде про відому сцену бурі з трагедії «Король Лір».

Стор. 324. «... уже в тому яйці, що висиджувала Леда...» — За античною міфологією, Леда, зваблена

Звсѡм, що перетворився в лебедя, висиджувала яйце, з якого вийшла Єлена, дружина царя Менелая. Єлена, викрадена троянцем Парісом, дала привід до війни між греками і троянцями. Докладна розповідь про яку-небудь подію за римським прислів'ям починається з *ab ovo* (від яйця).

Стор. 325. Бартель — реакційний німецький журналіст.

«Мій приятель Г.» — Ганс Едуард (див. прим. до «Подорожі на Гарц»).

Бек Август — берлінський професор-філолог, сучасник Гейне.

Бер Міхаель — драматург, брат композитора Мейербера, автор драми «Струензе», про яку Гейне написав статтю.

«Понс де Леон» — комедія німецького романтика Клеменса Brentano.

Стор. 326. «Кам'яна вулиця» — вулиця в Гамбурзі, населена євреями.

Стор. 327. «...як гуманно висловлюється про їжу євреїв» — гра слів: їжа євреїв у розумінні пожирання євреїв. Натяк на антисемітів.

«...як міг би процитувати Тацит». — Тацит в своїй «Історії Німеччини» розповідає зі слів александрійського граматака Аппіона, що «іудеї у своєму храмі в Єрусалимі поклоняються золотому ослу».

Стор. 328. «...порівнюють з ним пана фон *...» — натяк на виступ професора історії Рюса проти громадянського рівноправ'я євреїв.

«...наприклад — Абельярдуса, Пікуса Мірандулануса...» Гейне жартома переробляє на латинський лад імена різних відомих людей: П'єр Абельяр — відомий вчений середньовіччя; Піко де ла Мірандола — славнозвісний італійський учений-гуманіст; Ніколас Бурбон — французький поет XVI ст.; Куртезія — італійський поет кінця XVI ст.; Анджело Поліціано — італійський поет і вчений XV ст.; Раймонд Луллія — середньовічний учений-схоласт XIII ст.; Генріхус Гейнеус — сам Генріх Гейне.

Гуго Густав — професор юридичних наук, учитель Гейне.

Стор. 328. **Мабільсон Жан** — учений бенедиктинець, був посланий урядом Людовіка XIV з дипломатичним дорученням в Німеччину.

Торус (Поріус) Рафаель — лікар і поет, жив у Англії на початку XVII ст., написав вірша «Гіми тютюну» (латинською мовою).

Ельзевіріус — Ельзевір Ісаак — відомий голландський друкар XVII ст.

Гревіус — Гревій — англійський філолог і історик XVII ст.

Стор. 329. **Боксгорніус**—Боксгорн Марк-Зуерій — професор в Лейдені (XVII ст.).

Бейль П'єр — французький філософ і мислитель XVII ст.

Марціус Йоганн Георг (1676—1726) — пастор в Лейпцігу, автор учених праць.

Лот, Тарквіній, Мойсей і т. д. — **Лот** — біблейський праведник, утік із зруйнованого Содома, **Тарквіній Гордий** — останній римський цар, вигнаний народом в 510 р. до н. е.; **Мойсей** — за біблейськими переказами, утік з Єгипту; **Юпітер** — за античною міфологією, часто ховався від переслідувань дружини **Юнони** і різних жінок, зваблених ним; **пані де-Сталь (1766—1817)** — французька письменниця, втекла з Парижа під час французької революції, рятуючись від ешафоту; **Навуходоносор** — вавилонський цар (Навуходоносор II), вів численні війни в Палестині, Сирії і Фінікії; **Беньовський** — польський авантюрист, засланий на Камчатку, втік звідти; **Магомет (Мухаммед)** утік з Мекки в Медину в 622 р. н. е.; **Григорій VII** — папа римський (XI ст.) примушений був втекти під час боротьби з королем Генріхом IV; **Ісаак Абарбанель (1437—1508)** — єврейський письменник, міністр при іспанському дворі короля Фердинанда, в 1492 році після вигнання євреїв з Іспанії утік в Неаполь; **пруссська армія** тікала від військ Наполеона, тікала ганебно і не один раз.

Фідій — старогрецький скульптор V ст. до н. е., створив величну статую Зевса (Юпітера).

Стор. 330. «Про ідеї». — Гейне іронізує над сухим мудрствуванням філософів-ідеалістів, які хочуть

пізнати світ за допомогою відірваних від життя ідей.

Стор. 331. Геєрен А. (1760—1842) — німецький історик в Геттінгені, автор п'ятитомної праці «Ідеї про політику, зносини і торгівлю видатних народів древнього світу». Гейне висміює нікчемну «мудрість» цієї роботи.

Стор. 332. Платон (427—347 до н. е.) — старогрецький філософ-ідеаліст. За його вченням, крім світу речей, існує особливий світ ідей, пізнаваних розумом і не змінюваних.

Стор. 333. «...сліпо вірячи в його всемогутність...» — Гейне висміює мракобісся і лицемірство письменників з католицької кліки, які стверджували, що світ непізнаваний і тримається тільки мудрістю і милосердям бога.

Губиц Ф. — сучасник Гейне, письменник, редактор журналу «Співбесідник», який виходив у Берліні з 1817 по 1848 р.

«...з друкарні Ланггофа...» — В цій друкарні друкувалися «Подорожні картини» Гейне.

Стор. 334. Меценат — знатний римлянин епохи Августа (I ст. до н. е.), покровитель поетів.

Стор. 335. Панглос — один з героїв філософської повісті Вольтера «Кандід чи Оптимізм». Незважаючи на нещастя, що сиплються на Панглоса, він незмінно стверджує, що «все на краще в цьому найкращому з світів».

Пан Марр — хазяїн гамбурзького ресторану «Король Англії». Марр писав бездарні вірші і трагедії, які не друкувались.

Стор. 336. Шупп І. Б. (1610—1661) — з 1649 р. пастор в Гамбургу, сатиричний письменник.

Стор. 340. Вейс — вигадане прізвище. Слово «Weiss» означає білий. Гейне тут хоче затаврувати ще раз гамбурзького маклера Фрідлендера (див. примітку до «Подорожі на Гарц»).

Стор. 341. Рюдесгеймське — рейнське біле вино.

Стор. 342. «Той великий філошнапс» — натяк на філософа-ідеаліста Шеллінга.

«... подібно до Юпітера, в образі бика...» — За античною легендою, Юпітер, щоб спокусь-

ти діву Європу, перетворився в бика. Гра слів: Ochs — не тільки бик, але й дурень.

«Печальний автор трагедій» — Фрідріх фон-Іхтріц, сучасник Гейне, бездарний драматург, автор трагедії «Олександр і Дарій».

«...прикрашена заходами досвідченої куховарки...» — натяк на Людвіга Тіка, який написав передмову до трагедії Іхтріца.

Клаурен — див. прим. до «Подорожі на Гарц».

Стор. 343. «Кишеньковий бордельчик» — мається на увазі багатотомна збірка оповідань Клаурена «Жарти й діло».

Віллібальд Алексіс — псевдонім Герінга, «патріотичного» письменника епохи війни 1813 — 1815 років. Гейне, обігруючи прізвище «Герінг» (що означає по-німецьки «оселедець»), говорить про «салат з Віллібальда Алексіса», тобто салат з оселедця, розповсюдженого в Німеччині.

Стор. 344. «...от уже 5588 років...» — Гейне жартома веде літочислення від «створення світу».

Стор. 345. Фуше Жозеф (1759—1820) — французький політичний діяч, спритний авантюрист, автор мемуарів.

Стор. 350. Геродот — старогрецький історик. Тит Лівій і Корнелій Непот — староримські історики. Курціус Ернст (1814—1896) — німецький археолог і історик, автор праць по древній Греції. «Gesellschafter» («Співбесідник») — див. примітку до «Подорожі на Гарц».

Стор. 353. Пен Томас (1737—1890) — англійський публіцист, жив у Франції; з 1792 р. член Конвенту, автор книги «Права людини».

«Рейнсько-Вестфальський вісник» — журнал, видавцем якого був приятель Гейне, Г. Шульц.

Шлейермахер (1768—1834) — один з теоретиків «романтичної школи», богослов і філософ-ідеаліст. Проте в своїх «Промовах про релігію» виступав з критикою церковних положень і офіційної релігії.

Стор. 354. Площа св. Марка — у Венеції.

Стор. 355. Лаокоон — жрець Аполлона в древній Трої (грецька міфологія). За легендою, його з

двома малими синами задушили дві змії. Міф про Лаокоона став сюжетом для славнозвісної античної мармурової групи, знайденої в 1506 році під час розкопок Рима. В багатьох містах Італії є зліпки з цієї скульптурної групи.

Стор 358. Ганеса — син староіндійського бога Шіви, славився своєю вродою. Гейне розповідає епізод з староіндійської поеми «Рамаяна».

Стор 360. Шварц Бертольд — францисканський монах, один з перших винахідників пороху в Європі (XIV ст.).

«...Поговорімо краще про інші речі — про шлюбний вінок...» — Наче переходячи до другої теми, Гейне згадує модну пісеньку про шлюбний вінок з популярної в той час опери німецького композитора Вебера «Чарівний стрілок».

З М І С Т

Стор.

П О Е М И

Атта Троль. Сон літньої ночі. Переклад <i>Лесі Українки</i>	7
Німеччина. Зимова казка. Переклад <i>Леоніда Первомайського</i>	99

П Р О З А

Подорож на Гарц. Переклад <i>Оттілії Словенко</i>	181
Ідеї. Книга Le Grand. Переклад <i>Оттілії Словенко</i>	273
Примітки	361

Відповідальний за випуск *О. І. Коржоневич*
Художник *І. П. Хотінок*
Художній редактор *К. К. Калугін*
Техн. редактор *О. П. Яхніс*
Коректор *О. Г. Михайленко*

ГЕНРИХ ГЕЙНЕ.

Избранные произведения. Том 2.
(На українском языке)

БФ 09491. Здано на виробництво 13.III.1956 р.
Підписано до друку 12.VII.1956 р.
Формат паперу 70X92/32. Папер. арк. 6,188.
Друк. арк. 14,479. Обл.-видавн. арк. 14,184.
Ціна 5 крб. 05 коп. Зам. № 208. Тираж 7 000.

Книжково-журнальна фабрика Голоовидаву
Міністерства Культури УРСР.
Київ, вул. Воровського, 24.

1856

1956

Ernst Bloch

ZERKAWICZ
MAGAZIN